Tx 630 11.e 6-8.4.

ÚJ FOLYAM XXVIII. 9–10. SZÁM 2019. SZEPTEMBER–OKTÓBER

MAGYAR SZEMLE

KÉTHAVONTA AZ EGÉSZ LÁTÓHATÁR

Szabó Éva Eszter: A vasfüggöny-metafora • Bődy Pál az osztrák-magyar kapcsolatokról • Prokopp Mária: Szinyei Merse Pál: európai szellem – magyar lélek • Németh Magda: A Törökvész úti Németh-ház • Mátyás Csaba: A magyar erdők sorsa és a klímaváltozás • Gróh Gáspár: Az elsodort falu – mint háborús regény • Bernard Dumont: A konzervatív ideológia szellemisége

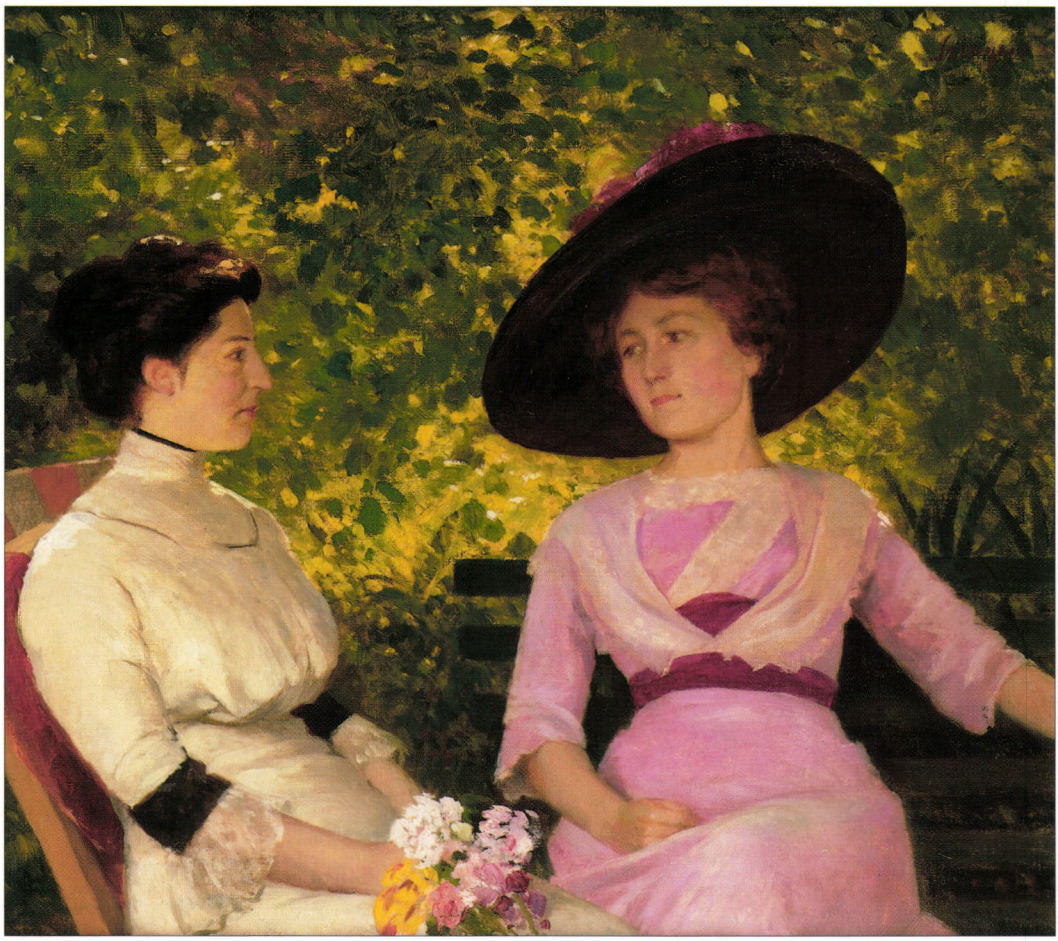

HÍREINK

A Magyar Szemle Kodolányi János Emlékbizottsága által meghirdetett jubileumi év során, augusztus 10-én, Vajszlón, a Kodolányi János Emlékmúzeumban ünnepélyesen helyezték el Kunvári Lilla nevezetes, a család által őrzött portrészobrát. Augusztus 17-én, a Tokaji Írótábor emlékfalánál Bertha Zoltán mondott avatóbeszédet az Oláh Katalin Kinga által készített domborműnél. A beszédet mostani számunk közli. Lapzártánk után, október 15-én a PIM emlékkiállítást nyit a Kodolányi János Egyetem budapesti székhelyén, ugyanott egész napos konferenciára kerül sor. Október 22-én a balatonfüredi Állami Kórház díszudvarának falán helyezik el az író emléktábláját.

ÚJ KIADVÁNYAINK – ESEMÉNYEK

Már kapható a Magyar Szemle Füzetek első kötete, Miskolczy Ambrus tanulmánya, *Román nemzetgyűlés Gyulafehérvárott – 1918. december 1.* címmel.

A *Magyar Szemle Könyvek* sorozat új darabja Horányi Károly tanulmánygyűjteménye, amely *A Vízöntő küszöbén* címmel a szerző Kodolányi Jánosról, Márai Sándorról és Szabó Lőrincről született írásait adja közre. A kötetet 2019. október elsején Kodolányi Gyula, a Magyar Szemle Könyvek alapító főszerkesztője mutatta be.

Lapzárta után készül el a Magyar Szemle Könyvek két új darabja: Herczegh Géza: *Magyarország külpolitikája 896–1919* című, először három évtizede megjelent összefoglaló művének második, javított, bővített kiadása és S. Király Béla: *Harangzúgás vagy laikus humanizmus* című, a szerző francia és magyar tárgyú esszéit és publicisztikáit tartalmazó kötete.

Új köteteink bemutatójáról honlapunkon adunk bővebb tájékoztatást, kérjük, kísérjék figyelemmel az ott megjelenő információkat!

Kiadványaink szerkesztőségünkben megvásárolhatók vagy postázással megrendelhetők.

*

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

http://www.magyarszemle.hu

ELÉRHETŐSÉGEINK

Főszerkesztő (Gróh Gáspár), szerkesztőség: msza@magyarszemle.hu
A szerkesztőbizottság elnöke: kodolanyigyula@magyarszemle.hu
Terjesztés: msza2@magyarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, Bollobás Enikő, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza (elnök), Fodor István, Gróh Gáspár, Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

Prima Primissima Díj 2003
otpbank
Emberi Erőforrások Minisztériuma
Nemzeti Művelődési Intézet
Batthyány Alapítvány

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Gróh Gáspár*

A szerkesztőbizottság elnöke:
Kodolányi Gyula
Szerkesztőbizottság: *Czakó Gábor, Egedy Gergely, Granasztói Péter, Horkay Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Szekér Nóra, Szmodis Jenő, Tonk Márton*

Olvasószerkesztő: *Pápai Luca*
Szerkesztő: *S. Király Béla, Stamler Ábel*
Online szerkesztő: *Horváth István*
Tördelés: *Dombi Viktória*
Korrektor: *Gombor Lili*

Új folyam XXVIII. *2019/9–10. szám*

Kodolányi Gyula	*1989*	3
Szabó Éva Eszter	*A vasfüggöny-metafora és az amerikai, valamint magyar határzár* – 1. rész	7
Bődy Pál	*Ausztria és Magyarország a hidegháború korszakában*	19
André Farkas	*Garával ketten – Párizs ellen*	29
Prokopp Mária	*Szinyei Merse Pál: európai szellem – magyar lélek*	38
Gróh Gáspár	*Az elsodort falu – mint háborús regény*	49
Németh Magda	*A Törökvész úti Németh-ház*	61
Bertha Zoltán	*„A magyarság célja, hogy megmaradjon"* – In memoriam Kodolányi János (1899–1969)	68
Falusi Márton	*Költői igazságszolgáltatás és politikai teológia Nagy Gáspár lírájában* – 2. rész	73
Mátyás Csaba	*Sötét felhők a magyar erdők felett*	83

1% METAFIZIKA

Illyés Gyula	***Kora tavasz*** *(Részletek)*	*91*

Körkép

Ludmann Mihály	***Kauser József emlékezete***	*94*
Tóth Klára	***Az atom árnyékában***	*99*
Stamler Ábel	***Ellenforradalom a Balaton körül?***	*104*
Bernard Dumont	***A konzervatív ideológia szellemisége***	*107*

Szerzőink *112*

Lapszámunk illusztrációit a Szépművészeti Múzeum, Szinyei Merse Anna, illetve Ludmann Mihály jóvoltából közölhetjük. A fedélen Szinyei Merse Pál: *Fa alatt* című alkotása látható (1911, magántulajdon).

KODOLÁNYI GYULA

1989

1989 ittasultsága – emlékezem a szabadság kis ünnepeinek végtelen láncolatára. Kis ünnepekre, amelyek egyenként is nagyok voltak, nagy lépések a belső felszabadulás és a politikai szabadság útján. Olyanok, amelyeket öt évvel azelőtt nem lehetett elképzelni, de talán még három évvel azelőtt sem – amikor 1986 őszén az Írószövetség közgyűlésén a tagság kiszavazta „a párt és a kormány" összes jelöltjét, és a kommunista rendszer visszásságairól olyan mondatok hangzottak el az írók szájából, amilyeneket 1956 nyara-ősze óta nem mondott ki senki sem Magyarországon nagyobb körben. Csurka István, Csoóri Sándor, Eörsi István, Fekete Gyula, Sánta Ferenc beszédeit magukat alig türtőztetve hallgatták végig a hatalomnak a pódiumon egymást váltó képviselői, Berecz János, Köpeczi Béla és Óvári Miklós. De végighallgatták. Mert ez már a Gorbacsov-korszak volt, idestova másfél éve.

Lapozgatom az Antológia Kiadó Lakitelek-képeskönyét az 1987 szeptember 27-i találkozóról. A fotókon 32 évvel ezelőtti önmagunk mása – elsüssem-e az olcsó poént: milyen fiatalon? De nem is annyira. Negyvenöt évesen a gyep-parton ülve eszem a Lezsák-család remek bogrács-ebédét, mellettem, mintha zsölyékben ülnénk, ugyanolyan tartással Czakó Gábor. Arcunk nem sokat árul el a történelmi pillanatról. Egy másik fotón a sátor nyitott oldalában állva hallgatok egy beszédet: figyelemmel, de némileg komoran – fenntartásokkal gondolkodva a távlatokon, az esélyeken. Pedig emlékszem, a hangulat, a hangulatom derűs és lelkesült volt. Milyen jó mulatság fotókat nézni – és milyen semmitmondó a legtöbb fotó. Esetleges és formátlan rajtuk szinte mindenki és minden esemény, és a belső világot maszkok, ráncok, esetlen mozdulat-töredékek látványa mögé rejtik el. Mégis, e könyv fotóin át-átjön a felszólalók heve, tüze, humora. Nevetve terítem kettőnk fölé Bíró Zoltánné, Tóth Rozália nejlon esőkabátját – hát bizony, áztunk is délután a sátor szélein.

Autón én hoztam el Lakitelekre Konrád Györgyöt, aki a nyári ellenzéki szakadást félretéve, az együttműködés szellemében üdvözli az összegyűlteket a „demokratikus" tábor részéről. A megnyitót Lezsák Sándor mondja, de beszédet mond a történelmi „lakitelkiek" nagy táborán kívül Szabad György, Benda Kálmán és Lengyel László is. Bendát Jeszenszky Géza hozta autóján Lakitelekre. Ott van Cseh Tamás, Kulin Ferenc, Kósa Ferenc, Balczó András, Kovács András, Püski Sándorék, Makovecz Imre, Bihari Mihály, Alexa Károly, Entz Géza, Zelnik József, a Duna-körös Vargha János, Vásárhelyi Judit és Bába Iván, és annyi más ellenzéki értelmiségi és művész. A rendszerváltozás két főszereplője, Csoóri és Antall, külföldi útjuk miatt nem tudtak eljönni.

Lakitelektől kezdve aztán felgyorsultak a dolgok, sorjáznak a hullámhegyek, amelyeket még csak az a néhány ezer vesz észre, aki e hullámsort megüli, no meg a túlsó oldal, az egyre bizonytalanabb, egyre foszlóbb hatalom. Pozsgay Imre nemhogy eljön a találkozóra délután a távolabb hagyott szolgálati fekete

Mercedeszén, nemcsak beszédet mond, de a *Magyar Nemzet*ben egy egészoldalas októberi interjúba belefoglalja majd a lakitelki találkozó zárónyilatkozatát a Magyar Demokrata Fórum megalakulásáról. Nem mindegy ez azoknak, akik szeptemberben Lakitelekre igyekezve megtapasztalták útjukon az éber „szervek" szüntelen figyelmét, netán vegzálását. És azoknak a magyaroknak sem – az ott megjelent 180-200 főn, és a Szabad Európa Rádió hallgatóin kívül – akik Lakiteleknek még a nevét sem hallották addig.

1989 ittasultsága – de hol is kezdődött 1989? A békés forradalmak elhúzódnak, és akik tevékeny részt vállaltunk ebben az 1987-89-esben, egy dologban mi mindnyájan bizonyosak voltunk: nem akarunk robbanást, nem akarunk egy újabb véresen elbukó forradalmat 1956 után, be akarjuk végezni elbukott mártír-forradalmaink sorát. 1989 gyújtópontba helyezi 1987-90-et. Csendes erejét, biztos nyomulását és eredményességét pedig az adta, hogy a szellemi lázadás folyamatai, amelyekre a koronát teszi, sok évvel korábban kezdődtek el, és egyre erősödtek az évekkel. A kimondatlan és makulátlan eszmény az 1956-os forradalom – az adja titkos erőnket és erkölcsünket három évtizeden át. A megtévesztő hallgatásunkhoz, a hosszú kivárásunkhoz is.

Én a közvetlen forrásokat 1977-78-ban látom feltörni, hirtelen, szinte egyszerre, sok irányból. Ezek, ha olykor búvópatakként is, aztán már bő vízzel szélesednek egyre ki, és ömlenek be majd 1987 folyamába. 1977 a cseh Charta '77 vezetőinek, Havel és társainak bebörtönzésével kezdődik, és az Európa-szerte, a magyar értelmiségben is megindult szimpátia-mozgalmakkal. Fellép a magyar demokratikus ellenzék, és kapcsolatot keres kölcsönösen Csoórival és a népi írók ellenzéki mozgalmával – közös cselekvésre több témában is. 1977 során az idős Illyés élesen szembefordul a tabukkal és tiltásokkal: *Válasz Herdernek és Adynak* című kétrészes *Magyar Nemzet*-írásában megírja Trianon örökségének csillapítatlan és súlyosbodó hatásait a magyarságra határokon túl és innen. Ugyancsak ekkor ír előszót Janics Kálmán felvidéki orvos *A hontalanság évei* című Nyugaton megjelenő könyvéhez, amely a szlovákiai magyarság 1945 utáni jogfosztottságát dokumentálja. Még szeptemberben biztatja az őt titokban felkereső Király Károly romániai magyar politikust, hogy foglalja össze panaszait a nemzetiségi jogfosztásról Ceaușescu román elnök számára, és a válasz elmaradása esetén adja ki levelét Nyugaton. Ezt aztán egy Csoórival szervezett tág baráti kör segítségével visszük végbe, egy Erdélyt, Magyarországot és a Nyugatot összekötő hálózattal, amely ettől fogva mindenkor következetesen lép fel a nyugati politikában a magyar kisebbségek jogaiért. 1978 májusában Illyés *Szellem és erőszak*ját megjelenés előtt bevonják Kádárék – a hatalomtól végleg elidegenedett költő hozzájárul a könyv nyugati, illetve magyar szamizdat kiadásához.

1979. október 29-én már 127-en írjuk alá a levelet, amelyben Kádár Jánost kérjük, járjon közbe a csehszlovák hatóságoknál a Charta '77 vezetői, Havelék felmentésére. A levelet, melyről ismét csak a Szabad Európa ad hírt, okkal kezelik provokációként a hatóságok, és újabb tiltó- és egyéb listákra kerülnek rá neveink. Küszöbön áll a Szolidaritás fellépése, és a magyar értelmiségi ellenzék a cseh után a lengyellel is kialakítja együttműködését, személyes kapcsolatait a következő tíz évre, és majd

azon túlra is, az új demokráciák politikájában. 1980 vége: elkészül a *Bibó Emlékkönyv*, és majd – ez is – Nyugaton jelenik meg. Ez volt a Kádár-korszakkal való szellemi leszámolás monumentuma, hetvenöten írtunk bele esszéket, tanulmányokat.

Ez a sokágú és sokarcú mozgalom – vagy inkább illegális mozgalmak együttese – átfogóan máig megíratlan maradt. Történetei, színes legendái és személyiségei csak egy-egy szelet, foszlány, töredék formájában bukkannak fel az emlékezésekben. Pedig ez volt az a szellemi és politikai erő, amely a rendszerváltozás nyitányán hirtelen, látszólag a semmiből lépett színre, és meglepte a hatalmat és a közvéleményt is felkészült és egymást jól ismerő gárdájával, amelyből szép számban lépnek elő közszereplésre kiválóan képes egyéniségek és közösségszervezők, akik megszervezik az új pártokat.

És követik egymást egyre az új hullámcsúcsok 1988-ban. A március 15-i forradalmi hangulatú tüntetésen, a rendőri zaklatások ellenére, tízezren vesznek részt. Két további hét, és megalakul a Fiatal Demokraták Szövetsége, május 1-jén pedig a Szabad Kezdeményezések Hálózata, a Szabad Demokraták Szövetségének elődje.

Május végén hirtelen változás: az első, vonulásában rendőrileg biztosított tünetés. 27-én, egy napfényes szombat délutánon ezrek sétálnak végig feliratok alatt, könnyű jókedvvel az Andrássy úton (akkor még Magyar Népköztársaság útján), a budapesti utca népének elképedésére. Tiltakozni vonulunk, felszabadultan, a Duna- és a Nagymaros-mozgalom szervezésében, az osztrák követséghez, mert Ausztria segítséget ajánlott fel a bős-nagymarosi gát és vízerőmű építkezéséhez. A hatósági fordulat magyarázata: az MSzMP május 22-i értekezletére üzenetet érkezett Gorbacsovtól a magyar vezetőknek: ha a kormány fegyveres erőszakkal lépne fel az ellenzék ellen, a Szovjetunió nem lesz hajlandó segítséget nyújtani. És persze: Kádár Jánost leváltották.

Aztán következik a bős-nagymarosi vízlépcső elleni tömegtüntetés – tízezrek a Parlament előtt a Kossuth Lajos téren. Százezres fáklyás tüntetés a Hősök terén a romániai falurombolás ellen. 1988 őszén ugyanazon napon valósul meg Illyés két álma: megjelenik a *Hitel*, és megtörténik a Bethlen Gábor Alapítvány első nyilvános díjkiosztó ünnepsége – a sokéves illegális működés után.

Ezek után nekünk már nem meglepetés, hanem újabb hullámhegy, hogy Pozsgay Imre 1989 januárjának végén bejelenti: 1956 népfelkelés volt, nem ellenforradalom. Az MSzMP-ben persze földrengést hoz az esemény, hiszen ezzel a gesztussal Pozsgay a harmincegy éves kádári kettős nyelvhasználat pillérjét forgatja ki a helyéből.

1989. március 15-e: tízerek vonulnak a Magyar Televízióhoz, népünnepélyi hangulatban. Csengey Dénes beszél a szólásszabadságról.

A rákoskeresztúri köztemető legtávolabbi sarkában, gazos kiserdőben, a 301-es parcellában megkezdik az 1956 után kivégzett forradalmárok névtelen, jórészt jeltelen sírhantjainak hivatalos feltárását. Görög tragédiába illő fejlemény: a különleges vizsgálóbizottság bejelenti, hogy Nagy Imrét és társaikat törvénytelenül ítélték el 1958 júniusában. Ugyanazon a napon meghal a súlyosan beteg Kádár János.

És az egész nemzetet megrendítő – és rendszer-rendítő – esemény: 1989 június 16-án, a Hősök terén, majd Rákoskeresztúron az '56-os mártírok gyászünnepsége és

újratemetése. De a játszma még nem dőlt el, a vesztesek bosszújától még lehet tartani. A párt reformereinek is: Németh Miklós testőröktől körülvéve, Pozsgay Imre, mint utóbb kiderül, golyóálló mellényben vesz részt az eseményeken. Ezért is kellett valakinek bátran és harsányan szétkiáltania a világba ebben a pillanatban, hogy nem félünk, hogy szabadok leszünk, s hogy elvárjuk a szovjet csapatok teljes kivonulását. Ezt a nagy jelentőségű történelmi gesztust tette meg az ifjú Orbán Viktor.

Közben már folynak az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásai a demokratikus átmenetről az állampárttal, és ott magaslik ki először nyilvánvalóan, mindenki fölé államférfiúi tudásával és képességeivel egy elegáns, visszafogott orvostörténész: Antall József.

Július 11–13.: George H. W. Bush elnök látogatása Budapesten: az ellenzéki vezetőkkel csak felületes beszélgetésre találkozik. Az amerikai diplomácia, úgy látszik, még nem hisz a rendszerváltozás közeliségében.

Augusztus 19.: Határnyitás Sopronban. Szeptember 10-én hivatalosan is, a teljes magyar–osztrák határon.

Október 6.: Megszűnik és részeire bomlik az MSzMP, Kádár János állampártja.

Október 22.: Antall Józseffel, az MDF előző nap megválasztott új elnökével egyeztetve, Németh Miklós miniszterelnök lefegyverezteti a hadsereggel a munkásőrséget, hogy ne zavarhassák ellenséges akciók október 23-án 1956 első hivatalos megünneplését, és a negyedik Magyar Köztársaság kikiáltását.

November 12.: Ledől a Fal Berlinben. Jónéhányunknak, magyaroknak kettős ünnep ez: előző este mutatják be az Atlanti-óceán francia partján, Brestben, közel ezer néző előtt, *A kormányzó halála* (*La Mort de l'Empereur*) című modern táncoperánkat, melynek zeneszerzője Szabados György, s a koreográfiát Nagy József tervezte. A műnek, amely japános stílusú parabola a szovjetrendszer bukásáról, szövegírója én vagyok, a zenét Szabados Magyar Királyi Udvari zenekara (Makúz) adja elő, és Nagy József táncosai (Theatre Jel) viszik színpadra. A Demszky-korszakát élő Budapest egyike lesz a kevés európai kulturális centrumnak, ahol a mű előadását *nem kérik* a Francia Nemzeti Táncszínház turnézó Jel társulatától.

November 26.: A „négyigenes" népszavazás. Az MDF és az SzDSz nyíltan szembekerül egymással, s ez már a választási kampány, a pártokra oszló demokratikus parlamenti rendszer első csatája, amely aztán árokharccá fajul az elkövetkező négy évben.

Rendszert változtatunk, és sok mindennek savanyodik meg szájunkban az íze. De: rendszert változtatunk. A törvényeket átírjuk, szuverenitásunkat visszanyerjük és megerősítjük, s a lelkek felszabadulnak. Majd pedig, csaknem negyed évszázad alatt, a szellem is. Felszabadul nemzetünk szellemisége, megbuknak a posztmarxista kánonok, és birtokba vesszük ismét történelmünket, a hiteles nemzeti emlékezetet. Egy eszményi Nyugathoz csatlakozva? Nem, egy új történelmi fordulón, világméretű cunamik közt hajózva.

Erre emlékeztet 1989, minderre. Mindnyájan, akik így éltük át azt a három évet, és netán már boldogan nyíló eszméléssel 1956 forradalmát is, hálát adhatunk a sorsnak, hogy nekünk mindez megadatott. A többi már rajtunk is múlik, napról napra.

SZABÓ ÉVA ESZTER

A VASFÜGGÖNY-METAFORA ÉS AZ AMERIKAI, VALAMINT MAGYAR HATÁRZÁR

Első rész

„A jó szomszédság titka a jó kerítés" – tartják Amerikában, ám Donald Trump 2015. június 16-i kampányígérete mégis széleskörű felháborodást váltott ki mind az Egyesült Államokban, mind Mexikóban és Latin-Amerika egész területén. Amikor indulásakor Trump bejelentette, hogy elnökké választása esetén az amerikai-mexikói határ teljes hosszán végignyúló falat tervez, a közvélemény bizton számíthatott az amerikai kontinens országai közti kapcsolatok megromlására. Pedig a határzár kérdése már 1993-tól fogva borzolta a kedélyeket. Bill Clinton ekkor rendelte el a San Diego és Tijuana közti 21 kilométeres fal megépítését az „Operation Gatekeeper" (Kapuőr művelet) keretében. Azóta több mint 1100 kilométer hosszú műszaki zár (kerítés- és falszakaszok vegyesen) került kialakításra George W. Bush elnökségének második ciklusa (2005–2009), illetve az Obama-adminisztráció nyolc éve alatt, mégpedig a 2006-os Secure Fence Act (Biztonsági kerítés törvény) alapján. Bush biztos kétpárti támogatással vitte keresztül a törvényt[1], a mexikói határszakasz mintegy kétharmada mégis lezáratlan maradt (leginkább a természetes határt biztosító Rio Grande területén). Trump elnök tervezett (beton, kerítés-, illetve virtuális) határzára tulajdonképpen egy negyedszázada tartó folyamat végigvitelét jelenti csupán, vagyis politikai folytonosságot, nem pedig radikális változást jelképez a Fehér Házban egymást követő adminisztrációk történetében. Az amerikai-mexikói határon húzódó biztonsági határzár tehát sokkal inkább az USA, mint Trump fala.

A jelenleg 20 000 főt számláló határőrség fokozott fegyveres jelenléte, valamint a határsértések során 1998 és 2017 között[2] regisztrált 6 796 haláleset következményeként a kontinenst keresztülszelő határfalra amerikai és nemzetközi ellenzők számos alkalommal „vasfüggönyként" hivatkoztak. Bár sokan üdvözölték, a kampányígéret bejelentése után csak még inkább felerősödtek a kritikus hangok. Ennek eredményeként a vasfüggönnyel és a berlini fallal kapcsolatos párhuzamok anélkül váltak bevett panellé a médiában[3], hogy azok jogosságát bárki meg-

[1] Jean Guerrero and Leo Castañeda: *America's Wall. Decades-long Struggle to Secure US–Mexico Border.* In *KPBS Public Broadcasting*, 2017. Nov. 17. Web. 2018. Febr. 10.

[2] *Agent Staffing of the U.S. Border Patrol, 1992–2017.* In *Statista. The Statistics Portal*, 2019. Feb. Web. 2019. Feb. 5.; *Immigrant Deaths near the Southwest Border, 1998–2017 (U.S. Border Patrol).* In *Statista. The Statistics Portal*, 2019. Feb. Web. 2018. Febr. 10.

[3] Leslie Marmon Silko: *America's Iron Curtain: The Border Patrol State.* In *Nation*, 1994, Oct. 17. 4. Web. 2017. Nov. 25.; *Bush Signs New Border Fence into Law.* In *Global Research*, 2006. Nov. 5. Web. 2017. Nov. 28.; Josephine Huetlin: *Bricks and Mortals: The New Great Wall of Trump Looks a Lot Like the Old Iron Curtain.* In *The Daily Beast*, 2014. Ápr. 14. Web. 2017. Nov. 28.; Brian Regal: *Like the Iron Curtain, Trump's Wall Won't Work, The Star-Ledger*, N.J.com. 2016. Ápr. 17. Web. 2017. Dec. 5.

*A jelen: az „Európai zöldövezet", másképp „Vasfüggöny-turistaút" a Barents-tengertől a Fekete-tengerig követi a vasfüggöny egykori nyomvonalát. Néhány, turiszikai célból történelmi mementóként meghagyott, illetve helyreállított rövid szakaszon kívül a rettegett, halálthozó fal teljesen eltűnt. Helyén ma zöld mezőket, tájvédelmi körzeteket, kerékpárút*vonalak*at találni. Forrás: www.upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/be/ EuGB_solid_labels_web.png*

kérdőjelezte volna. Elgondolkodtató, hogy 2017 előtt nemigen találni olyan írást, amely foglalkozna a problémával. (Az egyetlen kivétel Paul G. Kengor politológus professzor cikke jelenti, aki kifogásolja a berlini fal/vasfüggöny-metafora használatát egy írásában.) Komoly sajtóvisszhang ezzel az „értelmetlen összevetéssel" kapcsolatban mindössze az elmúlt két év során keletkezett.[4] Csakhogy az amerikai média elsiklott a fölött a durva csúsztatás fölött, amely a biztonsági határzár fogalmát összemossa a fogvatartottak kimenekülését akadályozó börtönfal jelentésével. Hasonló tendencia a nyugati sajtóban szintén megfigyelhető, mivel a

[4] Paul G. Kengor: *America's 'Berlin Wall'?* In *The Center for Vision and Values*, Grove City College, 2007. Márc. 16. Web. 2017. Dec. 16.; Matt Mayer: *Not the Berlin Wall. No, Trump's Border Wall with Mexico Isn't Equivalent to the Berlin Wall.* In *U.S. News & World Report*, 2017. Ápr. 17. Web. 2019. Jan. 26.; Paul Bedard: *CBS Compares Trump's Border Wall to Berlin Wall 'Death Zone'.* In *Washington Examiner*, 2018. Jan. 2. Web. 2019. Jan. 26.

vasfüggöny metaforájának elterjedése Amerikán kívül is jellemző; legerőteljesebben éppen ott, ahol megszületett: Európa szívében.

Egy metafora térnyerése

Miközben az egész világon, kiemelten Európában felháborodott tudósítások jelentek meg Trump kampányígéretéről, a következő napon, 2015. június 17-én Orbán Viktor a 2014 óta tartó bevándorlásra adott válaszként bejelentette a déli határzár megépítésének tervét. A kerítésre vonatkozó felvetés eredetileg a jobbikos Toroczkai Lászlótól származott, aki Ásotthalom polgármestereként küzdött a többezres, illegálisan érkező menekültáradattal szemben. Példaként a kilencvenes évektől épülő amerikai-mexikói, illetve a 2013-ban felhúzott bolgár-török határzár szolgált.[5] Különös módon a terroristák megfékezésére, illetve az Egyiptom felől érkező menekültáradat feltartóztatására emelt 254 kilométer hosszú, 2010 novembere óta készülő izraeli fal mint előzmény kimaradt a médiatudósításokból.[6] Magyarország esetében a belső és a nemzetközi ellenzék egyaránt bevetette a vasfüggöny metaforáját támadásai során.[7] Miután Orbán Viktor bejelentette a déli határkerítés létesítését, a migrációt és a határbiztonságot érintő nézeteit számos alkalommal vetették össze Donald Trump amerikai elnök politikájával.[8] A globális szuperhatalom vezetője és a magyar államfő közti párhuzam előzmény nélküli a két ország kapcsolatának történetében. A nemzeti határok és érdekek védelmében emelt falak és kerítések elleni támadások során számos hazai és külhoni kritikus használta fel a vasfüggöny metaforáját mindkét ország esetében. Hiszen a nyilvánvaló különbségek ellenére mindkét állam számára történelmi tapasztalat az analógia alapjául szolgáló vasfüggöny határzára.

[5] Serdült Viktória: *Kerítést építene a határon Toroczkai*. In *Origo*, 2015. Jan. 23. Web. 2017. Nov. 25.; Rick Lyman: *Bulgaria Puts Up a New Wall, But This One Keeps People Out*. In *The New York Times*, 2015. Ápr. 5. Web. 2018. Jan. 10.

[6] A főszakasz 2013 decemberére készült el, a határvonal teljes hosszában végignyúló okos kerítés 2016-ra épült ki. Stuart E. Eisenstat: *Trump Says He Wants Israel's Border Wall. That Means He Actually Wants Smart Fences*. In *USA Today*, 2019. Febr. 7. Web. 2019. Febr. 14.

[7] Két nemzetközi tanulmány is foglalkozik a kelet-európai határzárra alkalmazott vasfüggöny-metafora torzító hatásaival, mindkettőt ugyanaz a kutató jegyzi. Yuliya Komska (Dartmouth College): *What Red Deer Tell Us about Our Dangerous Iron Curtain Obsession*. In *Pacific Standard*, The Social Justice Foundation, 2014. Márc. 11. Web. 2017. Nov. 21.; és 2015. Május 14. Web. 2017. Nov. 21. Magyarországon Máthé Áron, történész fejtett ki számos interjúban hasonló véleményt, v. ö. *Border Fence Equals Iron Curtain? Three Reasons Why Cold War Analogy Is False*. In *Hungary Today*, 2015. Aug. 14. Web. 2017. Nov. 21.; illetve lásd Veczán Zoltán magyar nyelvű cikkét: *Nem kell a szómágia*. In *Magyar Nemzet*, 2015. Szept. 7. Web. 2017. Nov. 21. További kritikák: *Vasfüggöny a szerb–magyar határon*. In *Népszava*, 2015. Jún. 17. Web. 2017. Nov. 20; Leonid Bershidsky: *The Irony of Hungary's Border Wall: This Cold War Survivor Should Know Better*. In *Bloomberg.com*, 2015. Jún. 18. Web. 2017. Nov. 20.; Amy Rodgers and Annastiina Kallius: *Behind the Iron Fence: Why Hungary's Anti- Migrant Fence Will Be a Disaster*. In *The World Post*, 2015. Júl. 25. Web. 2017. Nov. 21.

[8] Anthony Faiola? *Hungary's Prime Minister Becomes Europe's Donald Trump*. In *The Washington Post*, 2015. Szept. 24. Web. 2017. Nov. 21.; Henry Porter: *Why Trump's Border Fence Won't Work – And Neither Will the EU's*. In *Vanity Fair*, 2015. Szept. 4. Web. 2017. Nov. 21.; Gideon Rachman: *Donald Trump, Viktor Orban, and the West's Great Walls*. In *Financial Times*, 2016. Febr. 29., Web. 2017. Nov. 24.

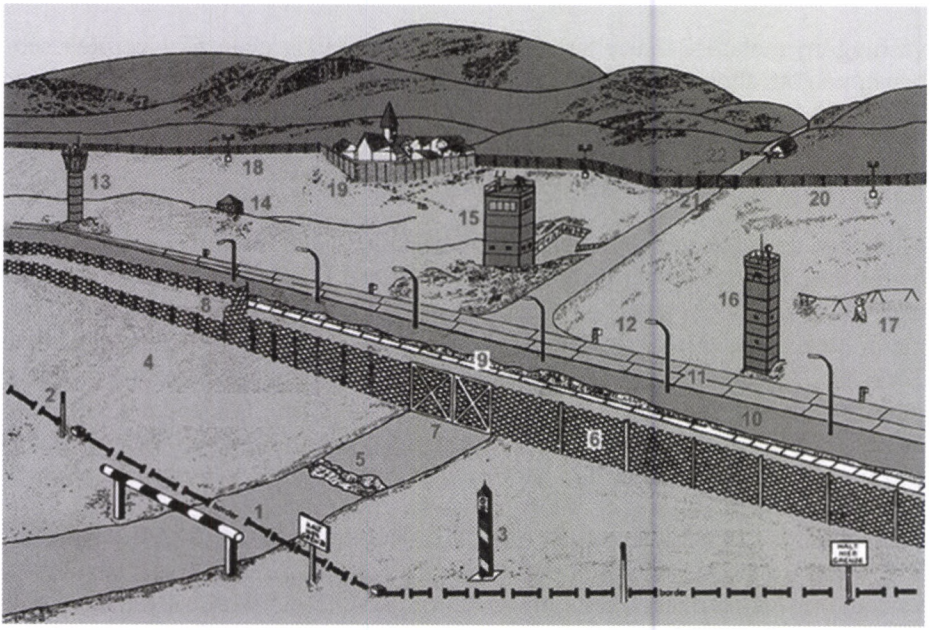

Belső német határvonal: harmadik generációs határvédelmi rendszer 1984 körül.
Forrás: Public Domain, www.en.wikipedia.org/wiki/Fortifications_of_the_inner_German_border#/media/File: System_of_gdr_border_fortification.jpg

Az USA Nyugat-Berlinben és Németország belső határa felől nyújtott menedéket a vasfüggönyön áttörőknek. A kommunistaellenes politikával párosuló gesztus segített előmozdítani az Európa szívét keresztülmetsző fal leomlását. Magyarország szerepe a német egyesítésben természetesen nem kíván kommentárt. A 2010-es évek közepére mégis olyan történelmi helyzet alakult ki, ami nemzetbiztonsági megfontolásokból falak és kerítések létrehozását tette szükségessé, kizárólag az illegális határátlépések megfékezése céljából. A közelmúlt közvélemény-kutatásai alapján elmondható, hogy míg az Egyesült Államokban a népesség egyharmada (35 százalék 2017-ben, 40 százalék 2019-ben) támogatja, bő fele (62 százalék 2017-ben, 58 százalék 2019-ben) pedig ellenzi a fal építését, addig Magyarországon a megkérdezettek háromnegyede (78 százalék 2017-ben, 85 százalék 2019-ben[9]) helyesli, és mindössze egynegyede (20 százalék 2017-ben, 13 százalék 2019-ben) sérelmezi a határzár létesítését. Amikor a 28 uniós tagállamra vonatkozó adatokat az egyes országokra lebontva vizsgáljuk, meglepően markáns eltérés bontakozik ki kelet és nyugat között,[10] ami a határvédelmet és

[9] Lásd a kutatási eredményeket. Rob Suls: *Most Americans Continue to Oppose U.S. Border Wall, Doubt Mexico Would Pay for It. Pew Research Center*, 2017. Febr. 24. Web. 2018. Jan. 10.; illetve John Gramlich: *How Americans See Illegal Immigration, the Border Wall, and Political Compromise*. In *Pew Research Center*, 2019. Jan. 16., Web. 2019. Febr. 14.

[10] Lásd: Project 28 EU-s és magyar vonatkozású kutatási éredményei (Q9): *Project 28 – Migration*. In *Századvég Foundation*, 2017, project28.eu/migrants-2017/; illetve *Project 28 – Migration, Terrorism*. In *Századvég Foundation*, 2018. Web. 2018. Máj. 20.; *Társadalmi konszenzus van a V4 országokban a migráció elutasítását illetően*, In *Nézőpont Intézet*, 2018. Dec. 13. Web. 2019. Febr. 14.

a migránskvóták elosztását illeti. Ugyanis a határzár kelet-európaiak generációi számára jelentett mindennapi tapasztalatot évtizedeken át.[11] 2015 óta a közép- és kelet-európai országok ugyanúgy szoros tömörülésbe szerveződtek a határvédelem érdekében, amint tették azt a vasfüggöny mögé szorítva több mint fél évszázaddal korábban. A vasfüggöny legfeljebb ilyen értelemben szolgálhat metaforaként az EU keleti részének migrációellenes politikájában.

Ellenzői az Atlanti-óceán mindkét partján folyamatosan hangoztatják, hogy a határzár nem szolgáltat elégséges védelmet.[12] E kritikus hangok éppen azokra a populista szólamokra építenek, amiket a politikai jobb képviselőinél rendre kifogásolnak, amikor azok a migrációt a nemzet biztonságára, értékeire és identitására veszélyes fenyegetésként azonosítják. Az ok nyilvánvaló, hiszen az átpolitizált migrációs téma napirenden tartása könnyen felhasználható hatalmi haszonszerzés céljára. A fal metaforájának visszaemelése a közbeszédbe kiválóan alkalmas a migráció kikényszerítette határzár támogatóinak hiteltelenítésére, bár a vasfüggöny jelentőségét a keleti és nyugati politikai hagyomány teljesen eltérően értékeli. A hidegháború végén aligha akadt bárki, aki a villámgyorsasággal kibontakozó migrációs válságot előre látta volna. Márcsak azért sem, mert a korszak határzárai (a vasfüggöny mellett az ázsiai bambusz-, a Bering-szorosbeli jég- és a kubai kaktuszfüggöny) a bolygó népességének egyharmadát korlátozta szabad mozgásában.[13]

A hidegháborút követő időszak számára elsődleges célkitűzésnek tűnt a határok szerepének szimbolikussá sorvasztása, csakhogy a szeptember 11-i terrortámadások következtében szükségessé vált nemzetbiztonsági intézkedések az egyre súlyosbodó migrációs krízissel párosulva éppen az ellenkező irányba hatottak. Érzékelhetően egy új érához, a bolygó egész területét behálózó falak korszakához érkeztünk. A berlini fal és a vasfüggöny lebontása után majd' három évtizeddel a Föld országainak egyharmadát biztosítja valamilyen határzár vagy kerítés.[14] Ezért is ellentmondásos, hogy a schengeni övezet védelmében a magyar–szerb határon 2015-ben felhúzott kerítés – amely a Németországba, Svédországba és az Egyesült Királyságba Afrikából és a Közép-Keletről érkező migránsokat hivatott feltartani – ilyen heves viták tárgyává válhatott Európában. Az „új vasfüggöny" felhúzását elsősorban a nemzetközi és nyugat-európai politikai közösség támadta, hiszen a határzár mögött egykoron elzárt keleti országok csupán a szükséges rosszat látták benne, amely elengedhetetlen eszköz az Unió biztonságát fenyegető migrációs áradattal szemben. Sokak számára éppen a schengeni határ védelmében felállított kerítés jelenti a biztosítékot a törvényesség és a társadalmi

[11] Fontos megjegyezni, hogy a „kelet-Európa" megnevezés itt földrajzi értelemben, nem politikai vagy történelmi fogalomként szerepel. Ugyancsak lényeges elem, hogy Albánia és Jugoszlávia nem voltak tagjai a keleti blokknak. Az előbbi 1960-tól Kínával állt szövetségben, míg utóbbi Tito elnök vezetésével kezdeményezője volt az 1961-ben induló el nem kötelezettek országok mozgalmának, amely függetlenséget és semlegességet biztosított számára.

[12] Reece Jones: *Borders and Walls: Do Barriers Deter Unauthorized Migration?* In *Migration Policy Institute*, 2016. Okt. 5. Web. 2017. Nov. 21.; Porter; Regal.

[13] Douglas S. Massey: *Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century*. Az *African Migration in Comparative Perspective* című konferencia anyaga, 2003. Jún. Web. 2017. Nov. 21.

[14] Jones: *Borders and Walls*.

rend fenntartására az Unióban. Ez a krízis semmiképp nem vethető össze az 1948 és 1989 közötti politikai helyzettel, amelyben teljes nemzetek estek fogságba a vasfüggöny mögött. Elegendő csak a Visegrádi négyek egységes fellépésére utalni a migráció megfékezését célzó határmegerősítési törekvések tekintetében.[15] A felhúzott kerítések nem csupán a határzár megváltozott szerepére világítanak rá, de jól érzékeltetik azokat a különbségeket is, amelyeket az egyes nemzetek bevándorlással kapcsolatos tapasztalatai mutatnak.

Kerítésekből, falakból vont vasfüggöny

A vasfüggöny olyan szovjet típusú határzár volt, amely pusztán egyike volt a számos, elszigetelést célzó és évtizedeken át érvényben lévő kommunista intézkedéseknek. A kötelező lakcímbejelentéssel, az ország területére érvényes útlevél előírásával a Szovjetunióban még a belföldi utazásokat is szigorúan korlátozták. A törvényes kivándorlást 1922-ben ellehetetlenítették, a szovjet határőrség 1928-as felállítása pedig újabb lépést jelentett az illegális kiutazások megakadályozása terén. 1945 után az ellenőrzés rendszerét az ország határain túl, nyugatra is kiterjesztették[16]. A CIA által készített, 1955-ös *Geographic Intelligence Report* (Térképészeti hírszerzési jelentés) megállapítása szerint: „a Szovjetunió valós határai jelen pillanatban egészen a vasfüggönyig terjednek".[17] A szatellit-országok nyugati határai pufferzónát képezve egyrészről geopolitikai falat vontak egy lehetséges, '45 utáni nyugat-európai támadással szemben, másrészt a keleti blokkba zárták mindazokat, akik a kommunizmus elől külföldre menekültek volna. A lezárt határok, a kiutazást akadályozó intézkedések elengedhetetlenek voltak ahhoz, hogy ne vándorolhasson ki tömegesen a lakosság a szovjet fennhatóság alatt álló, bábkormányokkal irányított kelet-európai országokból. A második világháborút követő hatalmas munkaerőhiány, valamint az ezzel párosuló „agyelszívás" jelensége csak megerősítették ezeket a törekvéseket. 1945 és 1950 között hozzávetőlegesen 15 millió (nagyrészt német nemzetiségű) ember vándorolt ki a szovjeturalom alatt álló kelet-európai országokból. Az így kibontakozó nyugat-európai menekültválságnak végül a vasfüggöny vetett véget.[18]

Konrad Jarausch állítása szerint a határzár stabilitást biztosított Nyugat-Európa számára. Yuliya Komska hasonló megállapításra jut, amikor azt írja: „a nyugati blokk polgárai, akik az országhatáron kívül szándékoztak tartani a kommunizmus és ateizmus rémét, legalább annyira érdekeltek voltak a fizikai határok fenntartásában, mint maga a keleti blokk".[19]

[15] „Társadalmi konszenzus van."

[16] CIA/RR–G–12, *Geographic Intelligence Report. The European Borders of the USSR.* (Térképészeti hírszerzési jelentés. A Szovjetunió európai határai.) Office of Research and Reports, 1955, May 1. Web. 2019. Feb. 15.; Delia Rahmonova-Schwarz: *Migration in the Soviet Period and in the Early Years of USSR's Dissolution: A Focus on Central Asia.* In *REMI*, Vol. 26, No. 3, 2010, par. 3–18. Web. 2019. Febr. 15.

[17] CIA/RR–G–12, 1–2a.

[18] Hans Fassmann: *The Regulation of East–West Migration: Political Measurement in Austria and Germany. Regulation of Migration: International Experiences,* edited by Anita Böcker et al., Het Spinhuis Publishers, 1998, 207., 209.

[19] Konrad H. Jarausch: *The Rush to German Unity.* Oxford University Press, 1994, 9.; Komska: *Iron*

Valójában a vasfüggöny berlini szakaszának megépítését bizonyos megkönnyebbüléssel fogadták a nyugati világban, mivel a háború elkerülésének eszközét látták benne.[20] Kennedy elnök a következőképpen kommentálta tanácsadójának, Kenneth O'Donnellnek a berlini fal felhúzásáról érkező friss hírt: „Nem éppen elegáns megoldás, de egy fal még mindig jobb, mint a háború. [...] Elhozza a berlini válság végét. Nem mi pánikoltunk be, hanem a másik oldal. Mást nem tehetünk, ölbe tett kézzel fogunk ülni, hiszen az egyetlen alternatívát a háború jelenthetné".[21] Ráadásul a fal nem pusztán a kelet-német és szovjet disszidenseket volt hivatott megállítani. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumában Foy David Kohler, az európai és eurázsiai kapcsolatokért felelős helyettes államtitkár a következő megjegyzést tette: „A kelet-németek szívességet tettek nekünk. Ez a menekültáradat kezdett már elviselhetetlenné duzzadni".[22] Itt fontos kiemelni, hogy a vasfüggönyt egy megszálló hatalom kényszerítette Kelet-Európára. A megerősített határzár elsősorban a szovjetek érdekét képviselte, 40 éven át az ő katonai tanácsadóik irányítása alatt történt a vasfüggöny építése, fejlesztése és karbantartása. A költségek mégis elsősorban a szatellit-országok államháztartását terhelte, ezzel jelentősen csökkentve azok gazdasági mozgásterét.[23]

A vasfüggöny 6 800 kilométernyi hossza a Barents-tengertől egészen a Feketetengerig húzódva szigetelte el egymástól keletet és nyugatot. Összehasonlításképp, ez a távolság az USA-mexikói határvonal (3 100 km) kétszeresét teszi ki, de meghaladja az USA-kanadai északi határ 6 416 kilométerét is (nem számítva a 2 475 kilométernyi alaszkai-kanadai határt).[24] A vasfüggöny 1989-es leomlásáig fizikai és ideológiai választóvonalat jelentett a keleti és nyugati blokk között. Fizikai értelemben a fal fokozatosan terjeszkedett. A szovjet-norvég és szovjet-finn szakasz már 1928 óta állt, míg az újabb finn és balti határzár csak 1945-re épült meg. A Szovjetunióhoz csatolt Kelet-Finnország (Karélia), valamint a Balti államok bekebelezése után ezek a területek elveszítették önállóságukat, így a tenger határolta balti térségen nem épült tovább a vasfüggöny, aminek szerepét egymás után sorjázó, elkerített katonai övezetek töltötték be. A szatellit-államokban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában és Bulgáriában 1948 és 1949 között épültek ki az újabb szakaszok. A belső német határ kialakításával 1952-ben a vasfüggöny elnyerte végső terjedelmét, egyedül a berlini fal emblematikus szakaszának felhúzása húzódott el 1961-től annak 1975-ös befejeztéig.

A berlini fal két részre tagolódott: a Kelet-Németországot Nyugat-Berlintől elválasztó 111,9 km hosszú falra, és a Kelet-Berlint Nyugat-Berlintől elszigetelő 43,1 kilométeres szakaszra. Nem egy folytonos betonfal képezte tehát a határzárat: a

Curtains.

[20] Francis Taylor: *The Berlin Wall: 13 August 1961 – 9 November 1989*. E-book. A&C Black, 2012; W. R. Smyser: *Kennedy and the Berlin Wall: „A Hell of a Lot Better Than a War"*. Rowman & Littlefield, 2009, Ch. 7.

[21] Idézi Michael R. Beschloss: *The Crisis Years: Kennedy and Khrushchev, 1961–1963*. E-book, Edward Burlingame Books, 1991.

[22] Idézi Smyser, 106.

[23] Léka Gyula: *A műszaki zár- és erődrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948–1989*. In *Hadtudomány*, Vol. IX, No. 3–4, 1999. Web. 2018. Márc. 10.

[24] U.S. Census Bureau. *Statistical Abstract of the United States: 2011*. Geography and Environment, Table 359, U.S.–Canada and U.S.–Mexico Border Lengths, 2011, 223. Web. 2018. Márc. 12.

Szinyei Merse Pál: Szinye. (1870, ismeretlen helyen)

berlini fal változatos elemekből álló kettős akadályrendszer volt, amely egyrészt (őrtornyokkal, figyelmeztető táblákkal, szögesdróttal, dróthálóval) megerősített kerítésekből, valamint beton hengerekkel lezárt falakból állt. A leghírhedtebb, 43,1 kilométer hosszú szakaszt dupla betonfal alkotta (a két fal között az úgynevezett „halálzónával"), ez szakította keleti és nyugati részre Berlint. A Kelet-Berlin lakóövezetébe is benyúló fal teljes hossza 156 kilométer volt, nyugat-berlini egész területét körülölelte.[25]

A vasfüggönyt övező, komplex módon kialakított védelmi rendszer katonai zónák sokaságára épült. A koreai demilitarizált övezet után a vasfüggöny belső német határvonalra eső szakasza, illetve a berlini fal volt a kor legjobban védett területe.[26] Az egyes szakaszok kialakítása eltérő módon zajlott, de általánosságban mindegyik esetében megtalálható volt

[25] *Die Berliner Mauer (Stand 31. Juli 1989). Polizeipräsident von Berlin.* In *Chronik der Mauer*, www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Start/Detail/id/593791/page/0; Gordon L. Rottman, *The Berlin Wall and the Intra-German border 1961–89*. Fortress 69, Osprey, 2008, 4.

[26] Rottman, 4–5., 14–22.

a) egy 2-5 km hosszú határzóna, amelynek területén a ki-, bejárás a lakosság számára csak különleges dokumentum birtokában, szigorúan ellenőrzött körülmények között volt lehetséges. A megbízhatatlannak ítélt civilek nem dolgozhattak vagy lakhattak a zónában, őket karhatalommal költöztették más kerületekre;

b) rendszeresen járőröző katonai egységek a szökési kísérletek megakadályozására. A kutyás járőrök és a fedélzeti fegyverrel felszerelt harci járművek a hét minden napján, huszonnégy órában ellenőrizték területüket, és tűzparancsuk volt az esetleges disszidensek megállítására;

c) szakaszosan elhelyezett őrtornyok és fényszórók;

d) a járművek áthaladását ellehetetlenítő árkok, csapdák, blokádok;

e) simára gereblyézett homokos sáv a határsértések jelzésére;

f) duplasoros szögesdrótkerítés (a határ külső és belső oldalán egyaránt) a közrefogott zónába telepített taposóaknákkal. Vidéken inkább a kettős, tüskés drótkerítés volt jellemző, míg a városok esetében a berliniéhez hasonló magas betonfalak épültek. A '60-as évek közepén elterjedt a Szovjetunióban kifejlesztett, riasztásra szolgáló elektromos kerítés is.[1]

A kelet-német szakaszokhoz hasonló hatékonysággal építették ki a 900 kilométer hosszú, Nyugat-Németországgal és Ausztriával határos csehszlovák védelmi rendszert is, ahol a taposóaknák telepítése mellett 4–6000 voltos elektromos kerítéseket húztak fel 1951 és 1961 között. Martin Pulec, a Kommunizmus Bűncselekményeit Dokumentáló és Kivizsgáló Hivatal munkatársa erről a következőképpen számol be: „Csehszlovákiában az elektromos kerítéseket titkolták, de néhányan mégis hallottak róluk a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja adásaiból".[2] 1948 és 1989 között 282 halálesetet dokumentáltak, ezek közül 91 esetben végzett a menekülőkkel elektrosokk. A legtöbbször azonban lelőtték az áldozatokat (145 embert), a többieket az aknák ölték meg, megfulladtak, vagy kutyák tépték szét őket.[3] Az aknamezők elrettentő ereje rendkívül hatékonynak bizonyult.

Csak a 357 kilométeres magyar-osztrák határon összesen 1,1 millió taposóaknát telepítettek. A négyes-ötös sorokban elszórt aknákat először az 1948 és 1956 közötti időszakban kezdték el lerakni, majd a második ütem 1957-től egészen 1970-ig tartott, amikor egy, az őröket közvetlenül riasztó új elektromos rendszer vette át az aknamezők szerepét. Az '56-os forradalom után 1956 októbere és 1957 januárja közt disszidáló 200 000 magyar sikeres megmenekülése éppen annak köszönhető, hogy a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága és a Védelmi Tanács közös döntéseként 1 081 km hosszúságban aknamentesítették mind a magyar-osztrák, mind a magyar-jugoszláv határt.[4] A területek megtisztítása 1956 szeptemberére befejező-

[1] Ibid., 14–28.; Léka; Berki Imre: *A magyar határvédelem története. Múlt-kor*, 2010. Szept. 29. Web. 2018. Márc. 12.

[2] Ian Willoughby: *Killings on Czechoslovak Border during Communist Era Examined in New Report*. Radio Praha, 2004. Dec. 10. Web. 2018. Márc. 10. (Megjegyzés: A magas feszültségű elektromos kerítések nem húzódtak végig a határ teljes, 900 kilométeres hosszán, mivel nem követhették mindenhol a határvonal szabálytalan görbületeit.)

[3] Ibid.

[4] Enyhülést hozott Magyarország nyugati és déli határőrizetében '56 közepére, hogy Sztálin 1953-as halála után fejlődésnek indultak a két szomszédos országgal folytatott kétoldalú kapcsolatok, valamint ebbe az irányba hatott Ausztria semlegességének bejelentése is 1955-ben a négy megszálló hata-

dött, a forradalom után pedig csak az ausztriai határon telepítették újra az aknákat.[5] Amikor Axel Klausmeiert, a Berlini Fal Alapítvány igazgatóját a fizikai megtorlás és akadályok, illetve a high-tech megoldások hatékonyságáról kérdezték, azt válaszolta, hogy a vasfüggönyben az volt a legfélelmetesebb, hogy az őrök szabadon tüzelhettek a határátlépőkre. „Ez volt az elképzelhető legnagyobb visszatartó erő. Mindenki tisztában volt vele, ha nyugatra akarsz szökni, golyózáporban végzed."[6]

Ugyanakkor számos beszámoló hangsúlyozza, hogy a vasfüggöny nem volt áthatolhatatlan. Nem egy szakaszon nyíltak rések a menekülők előtt, s hiába a tömérdek pénz és erőfeszítés, több ezren jutottak át a vasfüggöny alatt vagy fölött.[7] Ennek ellenére a siker a szabályt erősítő kivétel maradt. A '70-es években 20 (5 százaléknyi) ember jutott át a belső német határon, a '80-as években pedig a menekülők mindösszesen egy százaléka jutott át a túloldalra.[8] Az embertelen „halálzóna", ami a vasfüggöny jelképévé vált, rendkívüli elrettentő erővel bírt. Mivel az átjutásra tett kísérletek a legritkább esetben maradtak észrevétlenek, az illegális határátlépés legtöbbször végzetesnek bizonyult. A kerítések, a falak az ellenőrző hatalom szimbólumává váltak, és egyértelműen azt üzenték: a menekülés reménytelen, de legjobb esetben is a lehetetlennel határos. A nap huszonnégy órájában őrt álló katonai sorfallal megerősített betonfalak rendkívüli hatékonysággal működtek. Pontosan máig ismeretlen azon áldozatok száma, akiket menekülés közben lelőttek, elfogtak, bebörtönöztek, sok esetben kivégeztek. A vasfüggöny legalaposabban kutatott két szakasza a belső német határ, valamint a berlini fal, s ezeken a határvonalakon 75 000 sikertelen kísérletről és 1300 halottról tudósítanak a történészek.[9] Az 1950 és 1990 között Kelet-Európából kivándorló 13,3 millió menekült döntő többsége törvényes úton, hivatalos papírokkal hagyta el hazáját. Háromnegyedük vagy az „etnikai menekültként", kétoldalú egyezmények keretében – gyakorlatilag váltságdíj fejében – szabadulhatott, vagy (gyermekek és idősek esetében) hosszadalmas családegyesítési programok segítségével, illetve egy harmadik ország közbeiktatásával emigrált.[10]

Mindezek fényében világossá válik, hogy a vasfüggöny-metafora alkalmazása a jelenlegi határzárak, köztük a magyarországi határkerítés esetében teljes tévedés, és ez még akkor is így van, ha a szintén a Szerbiát és Horvátországot érintő határvonalon futnak végig. A határszakasz lehet azonos, a határzár célja, üzenete, támogatottsága azonban különbözőbb aligha lehetne. Nem pusztán azért, mert ma Magyarországon – ellentétben az Egyesült Államokkal[11] – az illegális határ-

lom kivonulását követően. Lásd: Orgoványi István *A nyugati és a déli határövezet története 1948 és 1956 között. Kommunizmus Bűnei Alapítvány*, n.d. Web. 2018. Febr. 25.

[5] Berki; Zsiga Tibor: *A „vasfüggöny" és kora.* Hanns Seidel Alapítvány, 1999, 43., 45., 54.; Orgoványi.

[6] Idézi Huetlin.

[7] Silko 4; Komska: *Vasfüggönyök.*

[8] Jarausch, 17.

[9] *John Hooper: East Germany Jailed 75,000 Escapers.* In *The Guardian*, 2001. Aug. 7., www.theguardian.com/world/2001/aug/07/johnhooper; *More Than 1,100 Berlin Wall Victims.* In *Deutsche Welle*, 2005. Aug. 9. Web. 2017. Nov. 22.

[10] Jarausch, 17–19.

[11] 2010 és 2015 között 33 migráns vesztette életét az USA-mexikói határon. Reece Jones: *Violent Borders: Refugees and the Right to Move.* Kindle edition, Verso, 2016, Ch.

átlépőkkel szembeni fegyveres fellépést nem teszi lehetővé a törvény, ahogyan a hidegháborúból ismert taposóaknák vagy elektromos drótkerítések telepítését sem. A vasfüggöny valódi természete ismeretlen azok előtt a kritikusok előtt, akik metaforaként használják a migránsválság megfékezésére felhúzott műszaki határzárra. 2016 februárjában, bírva a parlament felhatalmazását a bolgár-török határ védelmét biztosító erőteljesebb katonai fellépésre, Bojko Boriszov bolgár miniszterelnök a következőről biztosította a sajtót: „Menekültekre nem lövünk, de megállítjuk és hazaküldjük őket".[12]

Amint erre Máthé Áron, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának elnökhelyettese is rámutat, a hidegháborúval vont párhuzam számos ponton megdől. Először is, a vasfüggöny választalként ékelődött egy totalitárius diktatúra és a szabad világ közé. A kommunista rezsim védelmében és érdekében országok estek foglyul, míg ma szabad országok választott kormányai lépnek föl a rend és a törvényesség nevében. Vagyis, állítja Máthé, „a szabad országok igyekeznek a rend és a törvény világát megóvni – tehát a mai határzárak a jogállamiságot védik". Másodszor, bár minden kerítést illetéktelen betolakodók ellen emelnek, a határátlépés iránya korántsem elhanyagolható kérdés. A vasfüggöny a törvényellenes disszidálást és kilépést, a „rabszolgasorsból való menekülést" akadályozta, míg a jelenlegi kerítések az illegális bevándorlás gátjai. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a vasfüggöny által fémjelzett évtizedekben a törvényes kiutazások száma rendkívül korlátozott volt. A külföldi letelepedéstől végeláthatatlan jogi procedúrákkal, megaláztatások sorozatával vették el az emberek kedvét, akik sokszor a munkahelyüket és vagyonukat kockáztatták. Végül, amint ezt Máthé kiemeli, míg most a kerítéseket világos céllal lefolytatott nyílt politikai viták eredményeképp húzták fel, addig a vasfüggöny titokban, hazug indokokkal épült. Mi sem példázza ezt jobban, mint hogy a berlini falnak a kommunisták az „Antifasiszta védősánc" nevet adták, a csehszlovák–német szakasz magasfeszültségű kerítéseiről pedig volt szó már a fentiekben.[13]

A nyugati politikai elitek és média olyan gyakran használják a vasfüggöny-metaforát, hogy félő, ezzel hozzájárulnak az EU-n belüli, nyugat és kelet közt húzódó határvonal kiszélesedéséhez, ráadásul teszik ezt egy láthatóan hosszú távú migrációs válság közepette. Amint Komska fogalmaz a *Vas*függönyökben, jó néhány nyugati médiumnak jutott eszébe „leporolni a szót azt sugalmazva, hogy a kelet-európai országok hidegháborús módszerekkel zárják le határaikat. Csak remélem, hogy ez a metafora még azelőtt kimegy a divatból, hogy másodjára is kettészakítaná Európát". Az Európai Unióra váró kihívások együttműködést, nem pedig széthúzást követelnek meg a határvédelem és a migráció kérdéskörében. A közös hangot nehéz megtalálni akkor, amikor hidegháborús módszerekkel, „vasfüggöny-mentalitással" vádolják migrációs politikájukért a kelet-európai

[12] Vassela Sergueva: *Bulgaria's New 'Iron Curtain' Keeping People Out, Not In.* In *Digital Journal*, 2016. Márc 23. Web. 2018. Jan. 12.

[13] Máthé Áron: *Border Fence Equals Iron Curtain? Three Reasons Why Cold War Analogy Is False.* In *Hungary Today*, 2015. Aug. 14. Web. 2018. Jan. 15.

Szinyei Merse Pál: Fürdőházikó. (1872, ismeretlen helyen)

kormányokat. A falnak azonban két oldala van. A németek a „mentális fal", vagy „a fal a fejben" kifejezéssel írják le azt a lelki hasadást, amit a keleti és nyugati országrész elszakítása okozott bennük. Úgy tűnik, a nyugat-európai gondolkodást ugyanez a fal zárja önmagába. Mindez különösen azért fájó és aggasztó, mivel a vasfüggöny történelmi következményei máig hatóak, amit a várható élettartamtól a külföldön született magyar gyermekek számán át az átlagjövedelemig, s a gazdasági teljesítménytől a korrupciós indexig statisztikai adatok igazolnak. De a vasfüggöny, és a megosztottság árnyéka vetül arra a 2017-es uniós botrányra is, amely leleplezte, hogy a multinacionális vállalatok eltérő minőségű élelmiszeripari termékekkel látják el az Európai Unió nyugati és keleti régióit.[14]

(Folytatjuk)

(Hegyi Pál fordítása)

(A fenti írás átdolgozott változata Szabó Éva Eszter: *Fence Walls: From the Iron Curtain to the US and Hungarian Border Barriers and the Emergence of Global Walls* című szövegének. In: *Walls, Material and Rhetorical. Past, Present, and Future.* Guest-edited by Virginia R. Dominguez, *Review of International American Studies, RIAS,* Vol. 11, Spring–Summer, No. 1, 2018, 83–111, www.journals.us.edu.pl/index.php/RIAS/article/view/ 6385/5347.)

[14] *Twenty Maps that Show the Legacy of the Iron Curtain.* In *ZME Science,* 2017. Máj. 19. Web. 2018. Márc. 21.; Daniel Boffey: *Europe's 'Food Apartheid': Are Brands in the East Lower Quality than in the West?* In *The Guardian,* 2017. Szept. 15. Web. 2018. Máj. 5.

BŐDY PÁL

AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG A HIDEGHÁBORÚ KORSZAKÁBAN

Kritikai feladatnak tartom a hazánk jelenét és jövőjét alakító két kérdés tisztázását: az elmúlt három évtized magyar gazdaságpolitikájának megalapozott értékelését és kritikáját, illetve kapcsolataink történetét szomszéd országainkkal az 1989 előtti és az azt követő évtizedekben. Az első kérdést kiválóan világítja meg Bod Péter Ákos *Magyar gazdaságpolitika – tűzközelből* (2018) című gondolatébresztő munkája[1], melyben azt mutatja be, hogy miként élte meg „a magyar gazdasági és politikai élet olyan kritikus szakaszait, mint amilyen a rendszerváltozás (és az azzal járó gazdasági válság), azt megelőzően a reformszocialista korszak, majd jóval később a 2008-ban kifejlődő és hatásaiban a jelenig húzódó újabb válságot."[2] A másik kérdéssel kapcsolatban tanulságosnak tartom Benyhe István *Magyarország helyzete és ami abból következik*[3] című elemzését a *Magyar Szemlé*ben. Külön figyelemre méltó a szerző következtetése, miszerint a közép-európai együttműködésnek két alapvető feltétele van: a jó államszervezés (jogok, életérzés, szabadság, szubszidiaritás, szervezettség, tisztaság), illetve a jó életszínvonal (jövedelemszint, életkilátások, oktatás, egészségügy, munkalehetőség). „Ezek [a feltételek] – indokolja a szerző – elég erősek a térség (és távolabbi térségek) polgárait a területre vonzani, ott megfelelő szervezés mellett integrálni, és gondolkodásunkat megszabadítani azoktól a sztereotípiáktól, amelyek Trianon következtében épültek ki."[4] Ugyanakkor szükségesnek tartom szomszéd országainkkal folytatott több évtizedes kapcsolataink tisztázását, és ezen országok gazdasági-társadalmi fejlődésének bemutatását. Az alábbi összegzésben Ausztria és Magyarország kapcsolatait tekintem át.

1945-1985

Miután a szovjet és a szövetséges csapatok 1945-ben elfoglalták Ausztriát, a szovjet hatóságok jóváhagyásával létrehozott osztrák kormány arra törekedett, hogy mielőbb politikai és gazdasági kapcsolatokat létesítsen Magyarországgal. Karl Renner osztrák államkancellár, majd államelnök kezdeményezésére 1945-ben létrejött az első nem hivatalos kapcsolat Österreichisches Hilfsbüro néven, Budapesten. 1946 januárjában egy hivatásos osztrák diplomata, Rudolf Seemann, Budapestre érkezett azzal a feladattal, hogy előkészítse Karl Gruber osztrák külügyminiszter látogatását gazdasági és diplomáciai kapcsolatok létesítésére. Seemann

[1] Bod Péter Ákos: *Magyar gazdaságpolitika – tűzközelből*. Akadémiai, 2018, Budapest
[2] Uo. 10.
[3] Benyhe István: *Magyarország helyzete és ami abból következik*. In *Magyar Szemle*, 2018/9–10, 23–30. és 2018/11–12, 32–43.
[4] Uo. 2018/9–10, 30.

rendkívül tapasztalt diplomata volt, aki még a Monarchia diplomataintézetében kapott kiképzést, és 1938-ig az osztrák diplomáciában teljesített szolgálatot. Budapesten megbeszélést folytatott Gyöngyösi János külügyminiszterrel, és ismertette az osztrák kormány törekvését gazdasági, politikai és diplomáciai kapcsolatok létrehozására. Seemann így fejezte ki az osztrák kormány célkitűzését a magyar külügyminiszterrel folytatott megbeszélés alkalmával: „Ausztriának az a kívánsága, hogy szomszéd országával hagyományos kapcsolatait gazdasági, kulturális és politikai területeken felújítsa, és lehetőleg intenzíven fejlessze."[5]

Az osztrák diplomaták felismerték, hogy Magyarország kormányát a szovjet hatóságok irányítják, és Gyöngyösi külügyminiszter elutasító magatartását ezzel magyarázták. Seemann titkos jelentésében e nézetét részletesen kifejtette. Utódja, Meinrad Faser jelentésében a következőt írta: „A figyelmes megfigyelő részére nyilvánvaló, hogy a megszálló hatalom nem szívesen látja Magyarország közeledését nyugati országokhoz és mindent elkövet, hogy ezt megakadályozza, illetve elhalasztja. Minden eszközzel nehezíti hivatalos képviseletek létrehozását."[6] Több akadályozó tényező ellenére 1948 márciusában létrejött a diplomáciai kapcsolat. Egy évvel korábban került sor az első kereskedelmi szerződésre a két ország között, ami jelentős szerepet játszott az újjáépítés és az élelmiszerellátás megoldásában Ausztriában.

Milyen tényezők jellemezték az osztrák kormány kezdeményezését a háború utáni kapcsolatok létrehozásában? Klaus Fiesinger, osztrák történész szerint történelmi-földrajzi, illetve gyakorlati gazdasági-politikai tényezők is közrejátszottak. A történeti kapcsolatokat úgy értelmezi, hogy az 1867 utáni kiegyezés keretében létrejött egy olyan kapcsolatrendszer, mely megalapozta a kölcsönös kommunikációt és együttműködést. Fiesinger szerint „ez a kölcsönös együttműködés abból a felismerésből jött létre, hogy a két ország közötti konfliktusok azt eredményezték, hogy mindkét fél részére hátrányokhoz vezettek. A birodalom összeomlása után pedig Bécsben és Budapesten egyaránt arra törekedtek, hogy a kis államok gyengeségét nemzetközi szövetségek alapján célszerű kiegyenlíteni."[7]

A második világháborút követő években Ausztria különösen fontosnak tartotta a magyar kapcsolatokat, még azután is, hogy itt szovjetrendszer jött létre. Szita Szabolcs hasonlóképpen értelmezi a két ország közötti kapcsolatokat 1945 után: „A földrajzi helyzet, a több száz éves közös történelem, a rokonsági összeköttetések és főleg az a tényező, hogy mindkét ország gazdaságilag egymásra volt utalva, ezek voltak az indítékok, melyek a két ország közös kapcsolatára irányuló törekvéseket jellemezték."[8]

1955-ben a Szovjetunió, a nyugati szövetségesek és Ausztria aláírták az osztrák államszerződést, amelynek alapján a szovjet és szövetséges csapatok elhagyták

[5] Klaus Fiesinger: *Konfigurationselemente der österreichisch-ungarischen Nachbarschaft in Verbindung mit der Wiederaufnahme der diplomatischen Beziehungen zwischen beiden Staaten in den ersten Nachkriegsjahren.* Csaba Szabó: Österreich und Ungarn im 20. Jahrhundert. Wien, 2018, 218.

[6] Uo. 221.

[7] Uo. 207–208.

[8] Szabolcs Szita: *Der Wandel der Wahrnehmung Österreichs im ungarischen Grenzgebiet der Nachkriegszeit.* Csaba Szabó, 2014, 174.

az országot, de Ausztria kötelezte magát a külpolitikai semlegességre és minden katonai szerződés elutasítására. Az 1956-os magyar forradalom általános szimpátiát váltott ki Ausztriában. A szovjet beavatkozás hatására magyar menekültek tömegesen érkeztek az országba, az események meghatározó hatást gyakoroltak Ausztria magatartására a kelet-európai szovjet rendszerrel szemben. Az osztrák társadalom és a hatóságok tárt karokkal fogadták a magyar menekülteket. Ausztria kancellárja, Julius Raab, egyértelműen tiltakozott a szovjet beavatkozás ellen. 1957-ben az osztrák rádióban tartott nyilatkozatában felvetette Magyarország semlegességének lehetőségét, annak ellenére, hogy javaslatát a Szovjetunió és az Egyesült Államok kormánya is elutasította. 1957. december 13-án az Egyesült Nemzetek határozatában elítélte a szovjet beavatkozást. A határozatot Ausztria is megszavazta.[9] Egy amerikai diplomáciai jegyzék így jellemezte Ausztria külpolitikai álláspontját 1956-ban: „A szovjet birodalomban kialakult belső ellentétek hatására, és egy valóban erős együttérzés a magyar nép szenvedései iránt, Ausztria pozitív semlegességet tűzött ki külpolitikájának alapelvében, amely a csatlós államok részére megfelelő hatást gyakorolhat."[10]

Ausztria álláspontja a magyar forradalom eseményeivel és hatásával kapcsolatban jelentős elismerést kapott a nemzetközi sajtóban és a nyugati nagyhatalmak nyilatkozataiban. Az osztrák kormány egyértelmű és ismételten kifejezett álláspontja különleges figyelmet érdemel, mivel az 1955-ben elfogadott államszerződés értelmében Ausztria kötelezte magát külpolitikai semlegességre és katonai szövetségek elutasítására. A szovjet és kommunista sajtó ezt a kérdést ismételten felvetette, azonban a magyar forradalmat leverő szovjet csapatok nem lépték át az osztrák–magyar határt és nem került sor határ menti incidensekre. Ausztria lakossága és kormánya, a 10 éves szovjet megszállás tapasztalatai alapján együttérzést tanúsított a magyar forradalommal, és egyértelműen állást foglalt az elnyomása ellen. Ezt fejezte ki a bécsi amerikai nagykövet, Llewellyn Thompson 1957-ben: „Ausztria egy bátor és egyértelmű álláspontot képviselt a magyar válsággal kapcsolatban és ezenkívül az Egyesült Nemzetekben lefolytatott tárgyalások során tanúsította, hogy katonai semlegessége mellett megőrizte politikai függetlenségét. Sőt azt is vállalta, hogy katonai igények területén is hajlandó együttműködni a nyugati hatalmakkal, amennyiben ez nem érinti nemzetközi kötelezettségeit."[11]

Az osztrák kormány azonban hivatalos álláspontja ellenére bizalmas tárgyalásokat folytatott a magyar külügyminiszterrel 1957–1959 között. Julius Raab, mint az osztrák szövetséges kamara elnöke, egy osztrák üzletember-delegáció kíséretével részt vett az 1959-es budapesti vásáron. 1962-ben Fock Jenő miniszterelnökhelyettes tett hivatalos látogatást Ausztriában. A legmagasabb szintű látogatások jelezték, hogy a háttérben bizalmas tárgyalások alapján készültek a két ország közötti megállapodások. Ausztria szempontjából a tulajdonjogi kérdések rendezése jelentette a kapcsolatok alapfeltételét. Erre 1964-ben került sor: ebben az évben

[9] Oliver Rathkolb: *Die österreichische Ostpolitik gegenüber Ungarn*. István Majoros-Zoltán Maruzsa-Oliver Rathkolb: Österreich und Ungarn im Kalten Krieg. Wien, 2010, 219–221.

[10] Uo. 219.

[11] Uo.

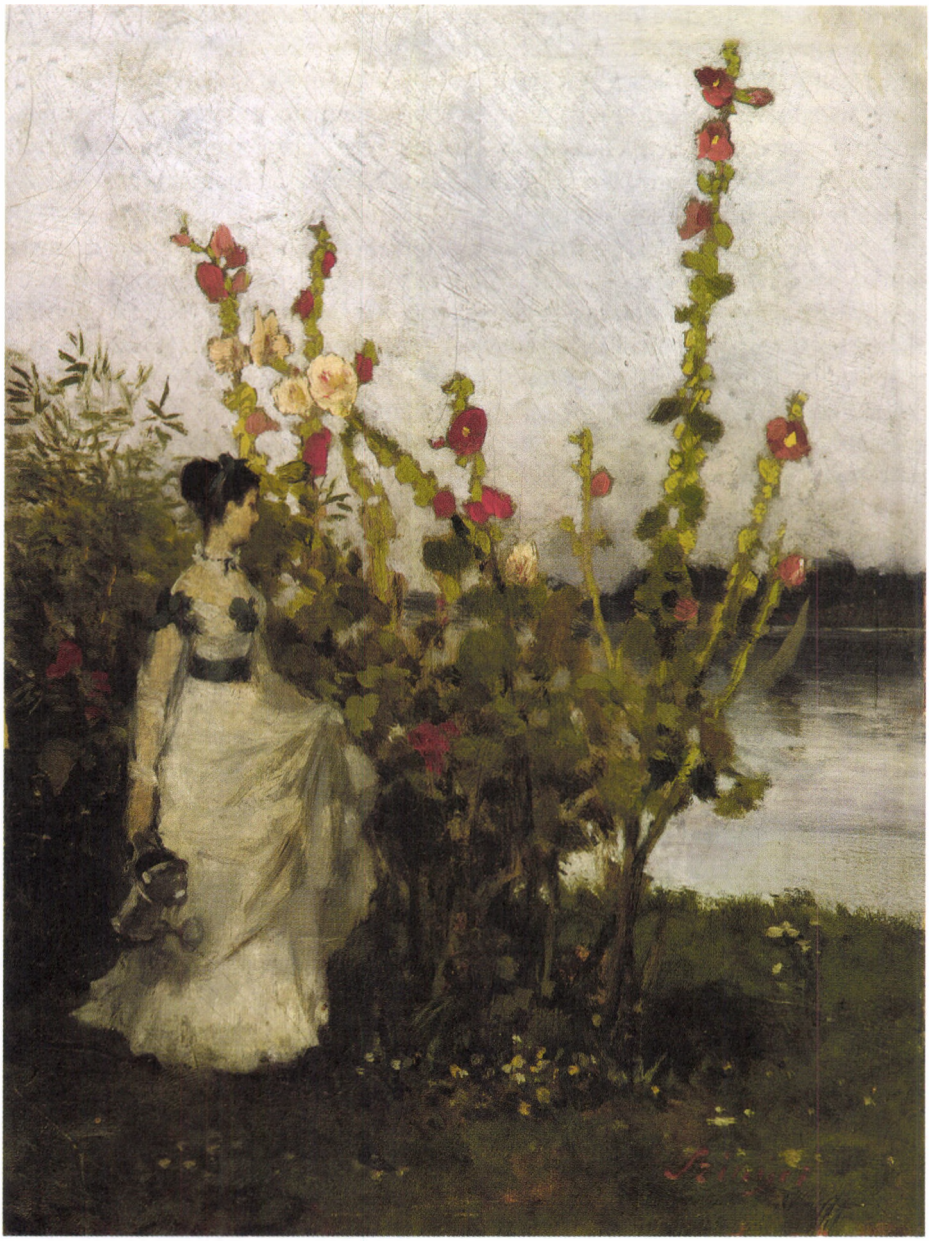

Szinyei Merse Pál: Mályvák.
(1868/69. BTM Kiscelli Múzeum-Fővárosi Képtár)

írták alá a magyar Politikai Bizottság hozzájárulásával a tulajdonjogi szerződést Ausztria és Magyarország között. A szerződés aláírására Bruno Kreisky osztrák külügyminiszter személyesen utazott Budapestre. A szerződésen kívül sor került a határ menti kérdések tárgyalására, és egy közös bizottság létrehozására a határsáv területén előforduló incidensek kezelése ügyében. Kreisky látogatása jelezte a diplomáciai tárgyalások első jelentős lépését, valamint a magyar kormány nyugati kapcsolatainak megnyitását.[12]

Az osztrák–magyar kapcsolatok elsősorban gazdasági szempontok alapján értelmezhetők: Ausztria részéről a fennálló tulajdonjogi kérdések voltak előtérben, Magyarország szempontjából jelentős szerepet játszottak a nyugati nyitás lehetőségei az előkészületben lévő gazdasági reformok keretében.

Ausztria szempontjából a továbblépés alapvető feltételét a határ menti aknazár eltávolítása jelentette. E kérdés tárgyalása egy több évig tartó (1964–1970) problematikus folyamat eredménye volt. Miután több olyan baleset történt, amely aknarobbanás következtében osztrák állampolgárok testi sérülését okozta, az osztrák kormány erélyesen tiltakozott, és hangsúlyozta a magyar kormány felelősségét. Ismételten kifejtette azt az álláspontját, hogy az aknazár eltávolítása a két ország közötti kapcsolatok alapvető feltétele. Végül a magyar oldal felismerte, hogy az osztrák kapcsolat megvalósítása nagymértékben hozzájárulhat nyugati gazdasági kapcsolatok létrehozásához. A kérdés megoldását egyrészt az osztrák fél diplomatikus álláspontja, valamint Josef Klaus osztrák szövetségi kancellár 1967-es budapesti látogatása indította el. Klaus kancellár Fock Jenő magyar miniszterelnökkel folytatott tárgyalása folyamán kifejtette, hogy Ausztria rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít a határzár megszüntetésének. Arra kérte a magyar miniszterelnököt, hogy az osztrák kormány kívánságát „a magyar kormány jó szándékkal vizsgálja meg és támogassa."[13]

Ezek a tárgyalások azt eredményezték, hogy az osztrák és magyar külügyminiszter (Lujo Toncic-Sorinj és Péter János) egy közös közleményt tett közzé, mely a következőt tartalmazta: „A magyar kormány tájékoztatást adott olyan műveletek folytatásáról, melynek célja a határ menti körülmények megnyugtató rendezése." Ugyanakkor a magyar kormány elfogadta ennek a közleménynek osztrák értelmezését: „a célkitűzés az osztrák–magyar határ menti aknazár fokozatos és teljes megszüntetése." Ezt az értelmezést közölte az osztrák kancellár és külügyminiszter az osztrák rádió és egy budapesti interjú közvetítésével.[14]

A Klaus látogatást követően, 1969-ben, a határ menti bizottság közölte, hogy az aknazárral kapcsolatos munkálatok előrehaladtak, és belátható időn belül az osztrák–magyar határ övezetében teljesen felszámolják az aknazárt. Ezt hivatalos osztrák és magyar források is megerősítették. Ennek kiemelt jelentősége volt az osztrák–magyar kapcsolatok kibővítésében és fejlesztésében. Egyrészt a két ország politikai vezetői gyakran látogatták egymást, másrészt kulturális, sport- és

[12] Uo. 221.

[13] Maximilian Graf: *Ein Musterbeispiel der europäischen Entspannung? Die österreichisch-ungarischen Beziehungen von 1964 bis 1989*. Csaba Szabó, 2014, 264–265.

[14] Uo. 265–266.

tudományos rendezvények csereprogramja alakult ki. A turizmus is jelentősen fejlődött. A diplomáciai kapcsolatok lehetővé tették a gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatok és együttműködés fejlesztését, így például a Mogersdorfi Tudományos Szimpóziumok (Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf) létrehozását és évi megrendezését. Egy másik jelentős kezdeményezés volt az Osztrák–Magyar Monarchia Miniszterelnökségének jegyzőkönyveinek szerkesztése és kiadása 1967 után.

Ezek az eredmények jelentős előrelépést jelentettek a két ország vezetői közötti kapcsolatokban, de érdemes megjegyezni, hogy a két ország célkitűzései távol álltak egymástól az 1970-es évtized elején. Magyarországot elsősorban a nyugati országokkal való nyitás, a kedvezményes vámrendszer bevezetése érdekelte, míg Ausztria a határ menti személyes és az áruforgalom hatékony és akadálymentes rendezésére törekedett. Egy távoli célkitűzés Ausztria esetében a vízummentesség volt, amelyet Magyarország több nyilvánvaló tényező miatt még nem tudott teljesíteni. Mindezzel kapcsolatban fontos változás történt Ausztria belpolitikai vezetőségében: 1970-ben a szocialista Bruno Kreisky lett Ausztria szövetségi kancellárja, akinek sajátos elképzelései voltak a kül- és belpolitikáról. Külpolitikai felfogását egy új kifejezés jellemezte, ez pedig így szólt: Nachbarschaftspolitik, tehát szomszédságpolitika a hagyományos Ostpolitik helyett. Oliver Rathkolb osztrák gazdaságtörténész úgy értelmezi Kreisky szomszédpolitikáját, hogy ellentétben a nyugatnémet ideológiai természetű külpolitikával, arra törekedett, hogy a gazdasági kapcsolatok fejlesztésén kívül valódi politikai és társadalmi párbeszéd alakuljon ki a nyugat- és kelet-európai országok között. Ennek keretében megvalósíthatónak tartott egy valódi kapcsolatrendszert Magyarország és Ausztria között.[15]

Bruno Kreisky Ausztria egyik legjelentősebb politikai egyénisége volt a hidegháború korszakában, és jelentős összefüggés figyelhető meg belpolitikai és külpolitikai tevékenysége között. Mint Ausztria szövetségi kancellárja és a kormányzást vezető szocialista párt vezetője 1970–1983 között, kiemelkedő szerepet játszott Ausztria felzárkózásában a gazdasági, társadalmi és tudományos nyugat-európai modellhez. Belpolitikai elképzeléseinek megvalósításában a kelet-európai országokkal, elsősorban Magyarországgal való kapcsolatának, nagy szerepet tulajdonított. Szomszédságpolitikájának három jelentős területén ért el számottevő eredményt osztrák–magyar viszonylatban: a kereskedelmi forgalom nagyméretű fejlődésében, a két ország közötti utazási-turisztikai viszonyok rendezésében, amelyhez a vízummentesség fokozatos megvalósítása tartozott, valamint Kreisky törekvésében egy osztrák kulturális intézmény létrehozása kapcsán Budapesten. 1977-ben létrejött a ma is működő Osztrák Kulturális Fórum, mely bemutatja a jelenkori Ausztria művészeti, kulturális, tudományos eredményeit magyar és német nyelven.

Mindezen eredményeken túl, az osztrák–magyar kapcsolatok leghatékonyabb eseménye a Kreisky-korszakban egy 300 millió dollár értékű kedvezményes hitel volt Ausztria részéről a magyarországi infrastruktúra és turistaellátó rendszer fej-

[15] Oliver Rathkolb: *Die paradoxe Republik. Österreich 1945 bis 2005*. Wien, 2005, 277.

lesztésére 1978-ban. Ezek a jelentős eredmények a két ország legmagasabb szintű vezetőinek tárgyalása alapján jöttek létre. Kreisky ugyanakkor szeretett volna egyfajta társadalmi-politikai párbeszédet létrehozni a két ország között, amely részben sikerült. Maximilian Graf osztrák történész így jellemzi ezt a kapcsolatot: „Összességében az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolatokat a Kreisky-korszakban mint az európai feszültségmentesség példaképének tekinthetjük. Ennek az eredménynek politikai mérföldkövei a legmagasabb szintű rendszeres tárgyalások voltak."[16] Kreisky szomszédságpolitikájának következménye volt, hogy Kreisky támogatta Magyarország kérvényét a Világbank- és a Nemzetközi Valutaalap-tagságra, Ausztria bankrendszere pedig vállalta Magyarország nyugati adósságállományának 10 százalékát.

1986-1995

Ebben az évtizedben nagyjelentőségű változások következtek be Ausztria, Magyarország és Kelet-Európa történetében. Ausztria 1989-ben kérvényezte belépését az Európai Unióba, melyet 1995-ben követett hivatalos belépése. Ugyanakkor 1989-ben elindult az a reformfolyamat és átalakulás a kelet-európai államokban, amely véget vetett a Szovjetunió csatlósrendszerének. A kelet-európai államok önálló, független államokká alakultak, és a volt kelet-német állam csatlakozott a Német Szövetséges Köztársasághoz. Viszont rendkívül bonyolult nemzetközi helyzet alakult ki Jugoszlávia, Ukrajna és Csehszlovákia átalakulása esetében. Ezek a történelmi válságok jelentősen befolyásolták az osztrák-magyar kapcsolatokat.

Kreisky utódja ebben az évtizedben Franz Vranitzky szocialista kancellár volt, aki egyetértett elődje alapelveivel bel- és külpolitikai szinten egyaránt, sőt Ausztria szempontjából egy rendkívül kritikus helyzetben kivételes hozzáértéssel folytatta a Kreisky-korszak programját. Külügyminisztere Alois Mock, az osztrák néppárt vezetője, figyelemmel kísérte a kelet-európai eseményeket, és kiváló diplomáciai érzékkel irányította az osztrák kormány politikáját a magyarországi átalakulás éveiben. 1988-ban még nem számolt azzal, hogy a csatlós rendszer teljesen átalakul. Az 1988-89-es évforduló alkalmával Ausztria külpolitikáját két tényező alapján jellemezte: országa csatlakozása az európai piachoz, és szomszédságpolitikája a kelet-európai országok, elsősorban Magyarország iránt.

1989-ben a magyarországi rendszer átalakulása elkezdődött, azonban továbbra is 200 000 szovjet katona és 27 000 páncélos volt jelen az országban. Alois Mock osztrák külügyminiszter a következő kijelentést tette: „Egy Ausztriától keletre kialakuló nyitás több lehetőséget nyújtana Magyarország részére. Arról van szó, hogy ezek az országok önálló döntéseket hoznak, amelyeket Ausztria lehetőségei szerint támogatna. Ez különösen vonatkozik a különleges kapcsolatokra Magyarország és Ausztria között a hagyományos szomszédságpolitika keretében."[17]

[16] Graf 2014, 270.

[17] Helmut Wohnout: *Die Umbrüche 1989 aus der Perspektive der österreichischen Aussenpolitik unter besonderer Berücksichtigung des bilateralen Verhältnisses zu Ungarn*. Csaba Szabó 2014, 328.

Szinyei Merse Pál: Majális I.
(vázlat, 1872, © Szépművészeti Múzeum, 2019)

Mock később javasolta, hogy Magyarország és Lengyelország kapjon megfigyelői jogot az Európa Tanácsban. Ausztria ebben az évben nyújtotta be belépési kérvényét az Unióba, ugyanakkor az osztrák külügyminiszter hangsúlyozta, hogy „az osztrák Európa-politika két pillére a nyugat-európai integrációban való részvétel és a szomszédságpolitika Magyarország irányába." Ezt a kijelentést azzal a javaslattal erősítette meg, hogy a reform irányába haladó kelet-európai országok részesüljenek egy 6 milliárd dollár értékű segélyprogramban az Európai Gazdasági Közösség, az EFTA és USA támogatása alapján.[18]

Ausztria kormányának szerepét a magyarországi átalakulás folyamatában tehát így jellemezhetjük: nagy érdeklődéssel figyelte a reform kibontakozását, nem avatkozott be a szovjet rendszer átalakulásába, azonban készen állt arra, hogy

[18] Uo. 329.

támogassa a reformpolitika vezetőinek tájékoztatását az európai politikában. Ez az álláspont igen lényeges szerepet játszott nemzetközi szinten, mivel Ausztria semlegességre kötelezte el magát, ebben az évben adta be kérvényét az Európai Uniós tagságához, valamint tudatában volt a szovjet csapatok magyarországi megszállásának.

Az osztrák politikai pártok és osztrák társadalmi intézmények jelentős tevékenységet fejtettek ki a magyar reformpolitika támogatásában. Az Európai Demokrata Unió (EDU), melynek elnöke Mock osztrák külügyminiszter és titkárságának vezetője a szintén osztrák néppárti képviselő Andreas Khol volt, már 1988 folyamán kapcsolatba lépett magyar reformpolitikusokkal, akik a néppárt elképzeléseihez közel álltak. Történelmi eseménynek számít az EDU „Európa-Politika" bizottságának konferenciája Budapesten 1988 júniusában, melynek keretében az EDU vezető tisztségviselői tájékozódtak a magyar reformpolitika elképzeléseiről, és javasolták egy segélyprogram elkészítését az EDU támogatása alapján. 1990-ben pedig öt kelet-európai pártot felvettek az EDU tagjai közé, ezek között szerepelt a Magyar Demokrata Fórum, a Keresztény Demokrata Párt és a Kisgazda Párt. Antall Józsefet megválasztották az EDU alelnökének. Közeli kapcsolatok alakultak ki az Osztrák Néppárt (ÖVP) és a Magyar Demokrata Fórum (MDF) között, amelynek különleges példája, hogy Antall Józsefet mint előadót meghívta az ÖVP a párt 1990-i választási rendezvényére Bécsben.[19]

Az osztrák szocialista párt (SPÖ) kereste a kapcsolatot magyar szocialista csoportokkal és arra törekedett, hogy magyar partnerei foglaljanak állást a szovjet rendszerrel szemben. Heinz Fischer, a SPÖ frakcióvezetője, tárgyalásokat folytatott az újból létrehozott magyar Szociáldemokrata Párttal, amelynek képviselője Révész András részt vett 1989-ben az európai Szocialista Internationale értekezletén Bécsben. Mivel azonban a magyar Szociáldemokrata Párt az 1990-es választásokon nem jutott be a parlamentbe, a SPÖ a Magyar Szocialista Pártot tekintette partnerének. Az osztrák szocialisták nagyon fontosnak tartották, hogy a Magyar Szocialista Párt programjában hangsúlyozza a demokratikus szocializmust, és egy ennek megfelelő programot képviseljen.

A kelet-európai országokban létrejött átalakulás egy teljesen új helyzetet teremtett Ausztria külpolitikai céljainak meghatározásában. 1989 után Ausztria az európai integrációhoz való csatlakozást tartotta külpolitikája elsődleges alapelvének. Ez azt jelenti, hogy a kelet-európai országokkal folytatott kapcsolatait az európai integráció keretében határozta meg. Különböző elképzelések alakultak ki a kelet-európai szomszédságpolitikával kapcsolatban. Ezek jelenleg is léteznek és továbbra is vitatott kérdések az osztrák közéletben. Az ismertetett külpolitikai kapcsolatok alapján ez érthetőnek tűnik. Az egyik felfogás azt hangsúlyozza, hogy Ausztria történeti és kulturális kapcsolatai a kelet-európai népekkel jelentős tényezőnek tekinthető, és ezután is szerepe lesz Ausztria külpolitikai felfogásában. Ezt a szempontot leginkább Erhard Busek, az Osztrák Néppárt vezetője fogalmazta meg. Busek még a szovjet rendszer korszakában foglalkozott a „Közép-Európa"-kérdéssel, részben több olyan el-

[19] Uo. 334–337.

lenzéki író elképzelése alapján, mint Adam Michnik, Konrád György, Milan Kundera. 1985-ben megjelent *Egy közép-európai lehetőség: a kommunikatív kultúrpolitika című* cikkében ezt írta: „Szembe kell néznünk azzal a kihívással, hogy legyünk ismét Közép-Európa szellemi-kulturális értelemben vett központja, s ezáltal egy új közép-európai szintézis lehetőségének hordozója, alakítója."[20] Ezt követően 1986-ban, *A Közép-Európa Terv* című írásában a művészet, tudomány, közlekedés, kommunikáció és ökológia területeit jelölte meg, mint elsődleges közép-európai feladatokat.[21] 1993-ban ezt javasolta: „Véleményem szerint, jelenleg a jó szomszéd és tolmács a mi szerepünk. Arra törekedünk, hogy lefordítsuk milyen gondolatok és felfogások vannak forgalomban ezekben az országokban."[22] Busek elképzeléseit vitató, ellentétes álláspont nem annyira a történelmi hagyományokban, hanem az ország jelenlegi gazdasági és társadalmi stabilitásában látja a jövő megalapozását: „1989 óta az osztrák nép meggyőződött arról, hogy jövőjük nem egy történeti hivatástól függ, hanem egy realista és igényes célkitűzésben: egy öntudatos közösség fenntartásában az együttműködés alapján működő Európában, amely határait tovább terjeszti és közreműködik egy nemzetközi jogrendszer megalkotásában."[23] Ezt a felfogást részletes történeti és politikai elemzés formájában fejti ki Christoph Reinprecht történész, *Österreich und der Umbruch in Osteuropa* című tanulmányában.[24]

Az 1989-ben bekövetkezett átalakulás több alternatív külpolitikai irányzatot vetett fel Ausztria részére. A magyarországi szomszédságpolitika továbbra is szerepet játszott ezek között, azonban a keleti nyitás egyrészt lehetőségeket, másrészt kockázatokat is jelentett, amint ez az elmúlt évtizedekben tapasztalható volt. Az biztos, hogy külpolitikailag az európai integráció alkotta az elsődleges irányzatot, azonban ez nem zárta ki a kelet-európai szomszédságpolitika fenntartását, folytatását és az együttműködés lehetőségeit. Azonban még nem született egyértelmű válasz arra a kérdésre, hogy Ausztria milyen szerepet vállal a kelet-európai felzárkózásban. Ez a kérdés jelenleg is válaszra vár.[25]

[20] Erhard Busek: *Egy közép-európai lehetőség: A kommunikatív kultúrpolitika.* In Erhard Busek: *Az elképzelt Közép-Európa.* Budapest, 1992. 16-17.

[21] Mindkét írás megjelent Erhard Busek: *Az elképzelt Közép-Európa* című gyűjteményben: 19–88, 117–122.

[22] Christoph Reinprecht: *Österreich und der Umbruch in Osteuropa,* Reinhard Sieder-Heinz Steinert–Emmerich Tálos: *Österreich 1945-1995. Gesellschaft, Politik, Kultur.* Wien, 1995–1996, 350.

[23] Uo. 351

[24] Uo.

[25] Ennek az áttekintésnek előző, egy másik témakörhöz kapcsolódó változatát a hévízi Csokonai Vitéz Mihály Irodalmi és Művészeti Társaság felkérésére készítettem a 2018. évi hévízi tanulmányi napok alkalmából, amely a tanulmányi napok kötetében fog megjelenni. Ezúton is köszönöm Tar Ferenc elnök úr hozzájárulását az itt közölt írás megjelenéséhez.

ANDRÉ FARKAS

GARÁVAL KETTEN – PÁRIZS ELLEN

Akinek ismerős a 20. századi magyar szépirodalom története, az tisztában van a *Nyugat* nevű irodalmi folyóirat kivételes jelentőségével. Hasonló szerepet játszott, mint a *Nouvelle Revue Française*, amelyet szintén 1908-ban alapítottak. A neve programot jelentett: hidat képzett a magyar és a nyugat-európai kultúra között. Szellemisége modern, haladó volt, panorámás szellemi kitekintést adott, és nagy művészi szabadság jellemezte.

E híres, havonta kétszer megjelenő folyóirat 1930. októberi számában jelent meg Gara László *Magyar irodalom Franciaországban* című írása, amely olyan tág témát ölelt fel, amilyen rövid volt a címe. Az írás meghökkenést és homlokráncolást keltett, hiszen a 26 éves szerző, a Párizsba emigrált és a Sorbonne-on éppen végzett fiatalember ismeretlen volt a pesti irodalmi körökben. A folyóirat ennek ellenére helyet adott neki, ő pedig nem habozott öntudatosan, kertelés nélkül kimondani a korszellemmel szembemenő igazságait. Például ilyet: „Sokan szívesen hiszik el nálunk, hogy a francia irodalmi kávéházak törzsvendégeinek nincs más dolguk, mint a magyar lélek félig európai, félig ázsiai titkait fürkészni, a magyar kultúra tragikus alternatíváit tanulmányozni. Ez ellen a rokonszenves és megható elképzelés ellen semmi kifogásunk sincs azon az egyen kívül, hogy egy betű sem igaz belőle. A francia nagyközönség – l'homme de la rue – annyit sem tud a magyar irodalomról, mint mi az újgörög szépprózа fejlődéséről." Miért épp a görögök? Egy akkori párizsi félszlengből kivehető, hogy az átlagos francia összetéveszti a magyart az újgöröggel. De az ismeretlen szerző tovább fejtegeti újító, szentségtörő meglátásait. Mindenekelőtt a költészetről. Érdemes figyelni szavaira, intő jelek: „Versekkel például ma nehezen tudnók a francia publikumot megközelíteni – írta Gara [...], mert a francia prozódia nem tűri az idegen formákat és a fordítót ritmikus prózára szorítja. Láttunk már remek fordításokat ritmikus prózában, gondoljunk csak Mallarmé Poe-fordítására. A vers különös harmóniája, lüktetése azonban ilyen esetben menthetetlenül elvész."

Kezdettől az a véleménye, hogy a külföldi verseket rímmel kell fordítani a francia olvasónak, mert ez az egyetlen módja az eredeti zene újrajátszásának. A továbbiakban helytelenítette a magyar regények franciaországi terjesztési módját is. Ezt írta: „Minden tisztelet konzervatív regényirodalmunk értékeinek, de ezek ma nem igen számíthatnak sikerre. A Nyugat »nagy generációjának« és a fiataloknak a regényei között kell tehát keresnünk olyanokat, amelyeknek mondanivalója elég súlyos és magyarságuk elég emberi, hogy a francia olvasó felfigyeljen szavukra."

Az elmúlt századok barokkos magyar regényeit, fennkölt stílusukkal együtt eltanácsolná a francia könyvpiacról; Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Molnár Ferenc és Tersánszky Józsi Jenő regényeinek fordítását sürgette. E szerzők a negyvenes-ötvenes éveiket taposták akkor, tehát a pályájuk csúcsán

voltak. Nekik köszönhetjük a 19. század végén és a 20. század elején Magyarország legjobb és valósághű regényeit. Magvas, súlyos mondanivalójú művekről van szó, amelyek egyaránt voltak Párizsba illőek, választékosak és korszerűek. Nem írtak könnyed műveket, de az olvasók számára mégis hozzáférhető volt a nyelvezetük. Távol a szülőföldjétől, a messzi Párizsban Gara kitűnő szimata megérezte, hogy e szerzők már klasszikusok, és azok is maradnak.

De honnan az arcátlansággal határos bátorsága? Szilárd meggyőződése volt, és maradt, hogy kis országunk irodalma a világirodalom nagyhatalmainak egyike. Két okból is. A gyönyörű, könnyen alakítható és fonetikus magyar nyelv kiváló nyersanyag az íráshoz. Másrészt a magyar irodalom nagy fajsúlyú írók egész sorát adta a világnak. Ma azt is tudjuk, hogy a két világháború közötti időszak a világ minden táján jó táptalaja volt a regényírásnak. Ám míg Thomas Mann, François Mauriac vagy Somerset Maugham regényei tíz- vagy százmilliók számára voltak hozzáférhetőek, addig a magyar regényírók eredeti művei csak a Kárpát-medencét lakók számára voltak érthetőek. Gara felfogásából logikusan következett a programja: a magyar irodalom előtt tágra kell nyitni a francia kiadók kapuit. A *Nyugat*ban írt cikke egyaránt volt program és ütemterv.

A 26 éves és energikus fiatalember már a *Nyugat*ban megjelent írása előtt letett valamit az asztalra. Alig csukta be maga mögött a Sorbonne kapuját, nekiállt több híres, magyar regény lefordításának. Ennek lett később eredménye *A Pál utcai fiúk*, amelynek szerzője ismerős volt Párizsban a színdarabjai miatt. De lefordította Móricz Zsigmondnak, a vidék és az álmos kisvárosok nagyszerű mesemondójának két regényét is, *A légy jó mind halálig* és az *Isten háta mögött* címűeket. A szellemes Karinthytól meg a *Capilláriát*. Külön kiemelném Márai Sándor *Zendülők* című regényét. Szerzője a 20. századdal született, alig harmincéves, de Gara korán felmérte a szerző kivételes tehetségét a hétköznapi ember élethelyzeteinek a megjelenítésében. Gara a fején találta a szöget, hiszen Márai 89 év földi lét alatt és után is a legnépszerűbb magyar író Nyugaton, akinek ma szinte minden műve olvasható francia nyelven.

1927-ben, huszonhárom évesen, fordítói munkája mellett, Garának az az ötlete támadt, hogy Illyés Gyulával együttműködve két nagyívű antológiát szerkeszt a magyar prózaíróktól, illetve költőktől. *A mai magyar elbeszélők antológiája* tizennyolc eltérő stílusú novellát tartalmazott, *A kortárs magyar költészet antológiája* a fiatalabb generáció egy csokorra való versét tartalmazza, Ady Endrétől Illyés Gyuláig. Illyéssel egyébként a Sorbonne diákpadján kötött életre szóló barátságot. Kétségkívül, a Ladislas nevet felvevő László korai párizsi éveinek mérlege igen pozitív, pedig támogatók nélkül érkezett az éjszakai vonattal az ismeretlen világba. Egy szép kora reggel volt, amikor megpillantotta a Gare de L'Est-et.

Műveltsége és mesterségbeli tudása mellett a közismert makacsságának köszönhette sikereit. Egyenes, rámenős modorát kedves agressziónak nevezném. Mindig nyílegyenesen haladt a céljai felé. Mint a huszárok. Néhány év után közismert szereplője lett a párizsi kiadók világának, ahol hamar felfogták, hogy milyen ízléssel és szimattal rendelkezik. Elsősorban művészekkel barátkozott, és igen sok barátja volt a két világháború közti Párizsban. Ne felejtsük, hogy itt adtak

találkát a valódi és a hamis művészek a világ minden tájáról. Montparnasse és Saint-Germain-des-Prés között lótva-futva közel lehetett férkőzni a pályájuk zenitjén vagy elején tartó híresség ekhez, akik aláírásaikat adták Garának. Az ilyen ötletbuborékokban Gara elemében volt. Igen sok ismerőst, barátot szerzett, és a címjegyzékéből harmincöt év múlva is képes volt kikeresni a megfelelő személyt a magyar költészet antológiájának megvalósításához. Az irodalmi kávézók asztala fölött a találékony elmék a világ megváltásával töltötték idejüket, és abból barátunk sem maradt ki.

A fiatal művészek többségéhez hasonlóan ő is jobbá akarta tenni a világot, azért kívánta megváltoztatni. Még a moszkvai prekoncepciós tárgyalások, kivégzések, illetve a Sztálin és Hitler közötti abszurd megállapodás előtt vagyunk, nem is beszélve a háború után a kelet-európai országokban – így Gara hazájában is – végrehajtott kommunista puccsokról. Jó harminc évre volt szüksége, hogy személyes tapasztalatból is megismerje: a progresszív eszmék totalitárius rendszerekhez vezethetnek. Egy dolog viszont biztos: a fiatal Gara harcolni akart az igazságtalanság ellen, amilyent maga is elszenvedett.

Hogy húsz éves korában a Sorbonne hallgatója lett, annak nem csak a Molière nyelve iránti rajongás az oka. Gara 1922-ben fejezte be tanulmányait a kiváló pesti református gimnáziumban, a Lónyay utcaiban, majd jelentkezett az egyetemre. Ám derült égből villámcsapás! A numerus clausus törvényéről van szó, amely igazából a zsidó származású magyarokat sújtotta, mivel az e kategóriába tartozó hallgatók aránya jóval meghaladta a magyar zsidóság arányát az ország népességében.

Az egyetemről elutasított Gara több művészeti ágban próbálta ki magát. Írt, közismert dramaturg mellett rendezést tanult, de hajlama végül az újságíráshoz vezette. És ajándékot kapott a sajtótól: 1924-ben, húszéves korában, egy magyar lap tudósítója lett a párizsi olimpián. A gimnáziumban elsajátított francia nyelv elegendőnek bizonyult, hogy kiismerje magát az olimpia helyszínén. A sport szerelmese lett volna? Nehezen hihető... De bizonyára szimpatizált kora sportolóival, akik lelkes amatőrök voltak, és nem szteroidokkal kitömött nagyképű profik. Az is igaz, hogy jókor jött e kivételes alkalom. Csak egyirányú jegyet vett, és ott is ragadt Párizsban. Egy szabad és demokratikus országba került, a francia forradalom helyszínére. Ő az anyanyelvét vitte egy marok szülőföld helyett a vándor ama közmondásos zsákjában. Az anyanyelvéhez való ragaszkodása számára mindent pótolt. És úgy érezte, hogy végre szabadon élheti életét az otthoni megpróbáltatások után.

Az ördög sajnos csak fél szemmel alszik... 1942-ben, 38 éves korában szembesül élete második megpróbáltatásával. Az 1930-as évek közepén már nem volt nehéz kiötölni, hogy a kis bajuszú berlini kancellár a szomszédok rovására kívánja bővíteni Németország életterét. És egy újabb véletlennek köszönhetően, amely jellemző volt életére, Gara mindenkinél többet tud meg az európai helyzetről, annak egyik leginformáltabb megfigyelőjétől. Történt ugyanis, hogy a Flammarion könyvkiadó Sir Neville Henderson könyvének francia fordításával bízta meg. Ő kapcsolatba is lépett a szerzővel, aki egyébként a világháború kirobbanása miatt feleslegessé vált berlini nagykövete volt Nagy-Britanniának.

Sir Neville 1937 és 1939 között szinte naponta találkozott a Harmadik Birodalom fontosabb személyiségeivel. A Führerrel is. *Két év Hitlerrel* című, 350 oldalas könyvében a volt nagykövet leírta ottani benyomásait. A könyv sajtószenzáció volt. Henderson személyes kapcsolatba került Hitlerrel, és – különös a sors – Gara meg Hendersonnal. A francia kiadás azonban az összeomlás előtt jelent meg, amelyet a megszállás követett. Gara ekkor már nős, és egy kislány édesapja. Budapesten a felsőfokú végzettségét kockáztatta, Párizsban a saját, és hozzátartozói életét. Ismét vándorbotot ragadott.

Hányszor forgattuk a régi, megsárgult fehér-fekete fényképeket, amelyeken mindenféle francia – babától a nagymamáig – gyalog menekül a németek elől az ismeretlen felé! Garáék célja: eljutni minden áron az Egyesült Államokba. Az tűnt a jövő országának, és ismerőseik is voltak ott. Jól-rosszul, de eljutottak valahogy Marseille-be. Az Egyesült Államok konzulátusán nehezen, de sikerült vízumot szerezni, aztán sorba álltak az utazási irodák előtt, hogy helyet találjanak egy óceánjáróra. De az amerikai bürokrácia malmai is lassan őröltek, és az utolsó hajó az orruk előtt hagyta el a kikötőt.

Marseille-ben maradni halálosan veszélyes volt. Utcáit járőrök fésülték át meg át folyamatosan, ellenőrizve a járókelők személyazonosságát. Garáék kénytelenek visszafordulni az ország belsejébe, átvágni a veszélyes Cassison, majd tovább haladni az Ardèche felé. Meredek terepen vitt az útjuk, alig megközelíthető sarkokban kényszerülnek megfordulni. Középkorba fagyott falvakon át bandukoltak, amelyek fölött már az új hatalom az úr. A véletlen egy Saint-Basile nevű kisvárosba kalauzolta a családot. Itt próbáltak megkapaszkodni és menedéket találni a zaklatások elől. Barátunk, aki nem a földműves élettapasztalatairól volt közismert, a parasztos munkára adta a fejét. Egy kis parcellán próbál kertészkedni a betevő falatért, s maradék idejében olvas, ír, forgatókönyv- vázlatot készít. A fejre állt világról pedig szatirikus regényt készült írni.

A keleti és a nyugati győzelmei után a Wehrmacht tovább pumpálta fel magát, elfoglalta az úgynevezett szabad zónát is, véget vetve a bukolikus francia közjátéknak. Garáék újból menekülnek, már-már felszívódva a természetbe. Egy apró, Balaron nevű faluba jutnak, amelyet csak egy kis ösvény kötött össze az úgynevezett civilizált világgal. Szerencséjükre az Isten háta mögé kerültek, ahová a Vichy-rendszer milicistái és a német katonák már nem jutottak el. Egy rozoga házban húzták meg magukat, amely gazdátlannak tűnt, míg a lányukat egy bátor gazdaasszony vette pártfogásba. Közben már szerveződött a helyi ellenállás. A sűrű erdők borította hegyvidéken fegyveres csoportok alakultak, és barátunk, akár a mesében, letette a tollat, illetve kapát, majd fegyvert ragadott. Maquisard lett. És az „árnyékharcosok" között maradt, amíg a szövetséges csapatok 1944 augusztusa közepén nem szálltak partra Provence partjainál, hogy északnak haladva, kiszorítsák a németeket a régióból.

Garáék végre szabadok, készen arra, hogy papírra vessék regény-tervük. Feleségével, Nathalie-val megírt négykezes könyve után visszatért az újságíráshoz is. Teljes idejű és biztosnak ígérkező állása van végre. Igen ám, de... Anélkül, hogy gyanítaná, rátér egy olyan útra, amely élete harmadik nagy megpróbáltatásához

vezeti. Történt ugyanis, hogy amint a posta megkezdte munkáját Budapest és Párizs között, jó barátja, Illyés Gyula, akivel korábban együtt koptatta a Sorbonne padjait, felveszi vele a kapcsolatot. A filozófiai mélységű költő, író időközben közismert személyiség lett hazájában, akit olvastak, akire hallgattak, és akit tisztelet övezett. Gara megtudta, hogy a magyar központi hírügynökség, az MTI, állandó levelezőt keres Párizsban. 1947-ben lett munkatárs, röviddel azelőtt, hogy a kommunista párt átvette a teljhatalmat. Magyarországon is beköszöntött a „népi demokrácia".

A kommunisták a politikai ellenfelek után jó néhány újságírótól is megtisztítják a terepet, olyanoktól, akiknek a véleménye zavarhatná az új hatalmat. 1948–1949-ben a vasfüggöny is leereszkedik Európa közepére, és hermetikusan elzárja Magyarországot a nyugati világtól. Az úgynevezett kapitalista országokba delegált összes sajtótudósítót kezdik visszahívogatni.

Ha emlékeim nem csalnak, amikor 1950-ben a pályafutásomat kezdtem a Központi Hírügynökség külpolitikai osztályán, Gara kivételnek számított, mert az egyetlen állandó levelezőnk volt a kommunista blokk határain túl. És ráadásul – a többiekkel ellentétben – már negyedszázada Párizsban élt. Mi, fiatal újságírók, a totalitárius rezsim buborékjában szédelegtünk, elszakadva a valóságtól, s mivel nem mehettünk hazánk határain túl, számunkra Gara elérhetetlennek tűnt. Láthatatlan ugyan, de nagyon is valóságos alak. És akkor csoda történt! Egy szép nap, 1952-ben, váratlanul és személyesen maga lépett be öreg épületünk ajtaján. Azért jött Pestre – híresztelték –, hogy beszéljen munkájáról, és itthon nyaraljon. Hetek, hónapok múltak el, s a szabadsága tisztázatlan, határozatlan idejű tartózkodássá sorvadt, s ő beköltözött az öreg épületünkbe. Hamarosan egy fiatal újságíró társaság verbuválódott köré. Megnyerő, de egyszerű volt viselkedése, a korkülönbség ellenére soha nem atyáskodott. Inkább barát volt. Készséggel vette át szleng szavaink, kiegészítve néhány kifejezéssel, amelyek nem szerepeltek a háború előtti úri leányintézetek szókincsében, de a nemzeti hagyományokkal ellentétben soha nem torzította el magyarázatait. Mi a mellébeszélés ősi művészetét gyakoroltuk, ő mindig a lényegre tapintott. Amikor okfejtéseinkbe ideológiai megfontolások keveredtek, és zavarossá váltak, egy-kettőre lekapott a körmünkről. S mivel legtöbbször neki lett igaza, kitüntettük a „Mester" címmel. Ha cikket vagy egy kommentárt elemeztünk vele, nyomban kis ablakokat nyitott az ideológiai vasfüggönyön túlra, hogy rávilágítson a másik világ szereplőire, politikai helyzetére, életmódjára és viselkedésére. Hírt adott arról, amely nekünk elérhetetlen volt.

Mint minden tiszta szándékú baloldali szimpatizáns, ő is arról álmodott, hogy a hatalom egy szép nap a munkások kezében lesz. Elképzelt egy olyan szocialista rendszert, amely jóléttel megáldott, s ahol a szabadság, az egyenlőség és a testvériség honol. Az ötvenes évek Magyarországa szánalmas életszínvonalával, a gondolatrendőrségével, a végsőkig feszített állami diktatúrájával és a fogyasztási cikkek hiányával sehogy sem hasonlított erre a naivitásában is sztereotip baloldali fantomra. Elszörnyedve szembesült azzal, hogy néhány hétre tervezett önkéntes hazatérése során kényszerlakóvá vált – magyarázat nélkül. „Mesterünk" a szemünk előtt vált egy Kafka-regény hősévé. Hamar megértette, hogy a diadalmas proletariátus diktatúrájában a kritika szigorúan tilos, és lépését mindenkinek

egy felső szabványhoz kell igazítania. Lázadó természete ellenére, kénytelen volt beépülni a gépezetbe. Hozzászokott a kollégák közötti intrikákhoz, a pártiskolában kiképzett szerkesztők piszkálódásaihoz, a vég nélküli, borzalmas összejövetelekhez, a hatalom ismétlődő dicséretéhez, a nikotinba fulladó, néha éjfélig tartó pártgyűlésekhez. Bár nyíltan nem lázonghatott fel a rendszer ellen, de sutba dobta vele kapcsolatos ifjúkori eszményeit, és ennek később meg is lett a gyakorlati következménye...

Mikor értük tetten keserű kiábrándulását? Pontosan emlékszem rá. 1953. március 8-a reggelén értesített a szovjet hírügynökség Sztálin haláláról. A külpolitikai szerkesztőségben botlottam az újságírópalánta Szilvási Lajosba, a későbbi sikeres íróba, aki szintén közel állt Garához. Szilárdan hittük, hogy a világegyetem most fog összeomlani, és öntudatosabb kollégáinkat utánozva mi is óbégattunk. Váratlanul Gara is betoppant. Amikor meglátott bennünket, közelebb jött hozzánk, és dühös, lemondó hangon közölte a hamisan pityergő görög tragédia kórussal: „Marhák!"

E telitalálattal mindent összefoglalt, amit a fővárosba érkezése óta tapasztalt: ideológiai csalódását, kellemetlen szembesüléseit az alattvalóival packázó rendszerrel, elkobozott útlevelét, családjának távollétét, politikai álmai csődjét. E homéroszi jelző a budapesti és a moszkvai politikai hivatalokra is érvényes volt. Sőt, Karl Marxnak is jutott belőle. És megsejtette, hogy a moszkvai demiurgosz halálával új korszak kezdődik. Az 1956-os forradalom, egy évvel a hivatalos távozása után, megerősítette őt ebben. Ezzel akkor szembesültem, amikor szerencsésen megtett, kalandos út után újra találkoztam vele. Ezúttal Párizsban. Az Invalidusokig vezető terminál végén várt rám 1957. február 8-án.

Mivel „a túlsó oldalról" menekültem, már másnaptól kezdve leíratta velem a budapesti és varsói tapasztalataim. E két főváros volt átitatva forradalmi szellemmel az előző évben. Cikkeim gyorsan lefordította, majd nyakunkba vettük a várost, látogattuk a szerkesztőségeket. A november 4-i szovjet beavatkozás új témát adott az újságíróknak, az irodalmároknak és a politikusoknak. Garának akkor két közvetlen célja volt: nyilvánosan elítéltetni a szovjet agressziót, illetve megmutatni az orosz tankokkal érkező Kádár-rendszer valódi arcát.

Hogyan mert Dávid-harcot hirdetni Góliát ellen? Először is Gara volt az összekötő személy a francia újságok és a Párizsba menekült magyar újságírók, írók között. Fáradságot nem ismerve fordította, jelentette meg az általuk megélt és megírt megrázó eseményeket. Azon kívül ő volt a kútfeje a szovjet megszállás ellen tiltakozó aláírási kampánynak. Igaz, hogy a történtek miatt a fáradhatatlan munkáján könnyített a szellemi élet elismert személyiségeinek spontán tiltakozása, beleértve a kommunisták egy részét is. A Szajna bal partja a Deux-Magots kávéháztól a La Coupole étterméig lázban égett '56 miatt. Sok harcedzett kommunista tépte össze tiltakozva pártkönyvét. Garát dicséri a kiváló ötlete, miszerint az egyéni tiltakozásoknak egy össznemzeti jelleget kell adni, egy kiérlelt terv alapján. Ennek sokszor voltam szemtanúja, hiszen vele mentem a mozgósító terepjárása során. Előbb vagy utóbb minden kapu kinyílt az örökmozgó „Latzi" előtt, ahogy a francia barátai szólították. Sorba vettük a kiadókat, a szerkesztő-

ségeket, a tudományos intézményeket, írókat, médiaszemélyiségeket, számtalan bisztróasztalt jártunk körbe. Még az ideológiailag szeszélyes Jean-Paul Sartre is kézjegyével látta el aláírásgyűjtő ívünk.

Sikeres aláírási kampánya, és nyilvános szerepvállalása után Gara minden idejét ismét a magyar irodalom népszerűsítésére fordíthatta. 1955-ben, Franciaországba való visszatérése után két hónappal már megjelentette a Seghers kiadónál *A francia költők tisztelgése József Attila előtt* című kötetet, amelyet a szerencsétlen életű zseni születésének 50. évfordulója alkalmából állított össze. Majd jó barátja, Illyés Gyula gyűjteményes kötete következett. Aztán az 1956-os események után, a politikai cselekedeteivel párhuzamosan, huszonnégy francia költő magyar kollégáinak írt tisztelgő versét adatta ki. Állandó kapcsolatot tartott a Kádár-rezsim alatt élő magyar írókkal, hogy megkönnyítse műveik francia nyelvű kiadását.

Gara irodalmi tevékenységének megkoronázása a Seuil kiadónál, 1962-ben megjelent nyolc évszázad magyar költészetének antológiája volt (*Anthologie de la poésie hongroise du XIIe siècle à nos jours*). Fiatal korától a szívén viselte azt az önmaga elé szabott feladatot, hogy a magyar költészet legjelentősebb darabjait – megőrizve rímkészletüket, hangzásukat, zeneiségüket – átülteti francia nyelvre. E versantológia a lehető legteljesebb képet adta a magyar költészetről, és annak kiadatása is nagyon nagy tett volt. Túlzott büszkeség nélkül mondható, hogy kis hazánk számos és kiváló költőjének köszönhetően, illetve a magyar nyelv különös adottságainak köszönhetően – amely rendkívül képlékeny, rímdús – a magyar költészet egy poétikai aranybánya. Ideje volt már megmutatni a külföldi amatőröknek is az évszázadok során felszínre hozott kincseket. És Gara László volt az, aki végül ezt meg is tette. Versgyűjteménye négy kronológiai periódusra osztva ötszáz oldalas. Amikor megszereztem egy példányt, nyomban olvasni kezdtem a kedvenc magyar klasszikusaimat, akiknek verssorai amúgy is ott zsongtak a fejemben az iskolai memorizálásnak köszönhetően. Nagy élmény volt újra találkozni velük egy annyira más szerkezetű nyelven. Örömmel állapítottam meg, hogy egy költői irányzat sem maradt ki a válogatásból.

Az első kötet, amely 33 szerző 90 költeményét tartalmazza, a 12. század névtelen bárdjaival kezdődik, és 1800 körül ér véget. A második kötetben a 18. század 22 romantikus és posztromantikus poétájának 68 költeményét olvashatjuk. A harmadik a legfontosabb és legizgalmasabb. 197 költemény lefordításával mutatja be a *Nyugat*-generáció 52 költőjét, átfogó képet nyújtva a 20. századról. A negyedik és utolsó kötetben 25 szerző 47 verse szerepel a kortársi fiatal költőcsapattól, jó kitekintéssel az akkori jelenre. Mindent összevetve 132 költő tollából 402 lírai művet olvashattunk, és mindegyiküket jól dokumentált kommentár kíséri. Ez az antológia valóban teljes leltár mindabból, ami érdeklődésre méltó a lírai univerzum magyar világából, a híres, és minden magyar által ismert, az 1192-ből származó *Halotti beszéd* óta.

Ezt végbe vinni már-már emberfeletti teljesítmény volt. A magyarság lírai örökségét Gara javadalmazás, fizetett fordítói gárda nélkül, szülőhazája támogatása nélkül tette francia közkinccsé. Hogyan is tudott megbirkózni az önmagával szemben támasztott kihívással? Csak ismételni tudom: rendkívül makacs volt. Ha

valamit egyszer a fejébe vett, azt, ha a fene fenét evett is, igyekezett megvalósítani. Rámenősségében báj is volt, és dohányfüsttel bevont baritonján a végtelenségig tudta győzködni a fordításra kiszemelt francia költőket, egyszerre hármat is, ha kellett. E rendkívül igényes munkához végül harminckilenc francia költőt toborzott össze. És ami még meglepőbb, meggyőzte e hagyományaikkal átitatott franciákat az évszázadok óta megszokott megoldásaik megváltoztatásáról. Időnként rosszindulatú kritikusok bukkantak fel, akik a szabad versre történő fordítást javasolták, de fordításaik kevésbé hasonlítottak az eredetihez, mint a zeneiséget szorgalmazó Gara-módszer.

A fordítói ötletvitákból kevés nyom maradt, de végül Gara nyerte meg a küzdelmet. Ennek bizonyítéka, hogy olyan francia költőnagyságok, mint Cocteau, Eluard, Pierre Emmanuel vagy Tristan Tzara, készek voltak követni őt. E nagy nevek mellett Garának az volt a fő gondja, hogy mintegy négy-öt költő legyen számára mindig kéznél. Olyanok, akik egyszerre tehetségesek, munkaszeretőek, és mindig elérhetőek is. Ők vállalták végül a munka dandárját. Hadd említsem meg itt mindenekelőtt Lucien Feuillade, Jean Rousselot, Anne-Marie de Backer és Paul Chaulot nevét. Utóbbi egyébként a szívem csücske volt. Ez a szerény, visszafogott viselkedésű, kifinomult költő a szürrealizmus felől érkezett a klasszikus humanizmus világába. Több vonásában is a mi Szép Ernőnkre emlékeztetett, akivel volt szerencsém 16 éves koromban megismerkedni, és aki négy versével is szerepelt a francia nyelvű magyar antológiában. 1961-ben Chaulot elfogadta, hogy Garával együtt a házassági tanúnk legyen. Az antológia bizonyos mértékig a családalapításom része tehát.

A korán elhunyt Paul Chaulot személyénél elidőznék, hogy pontosabb képet adjak az antológia kivitelezésének finanszírozásról és a fordítási módszerről. Chaulot a rendőrségi prefektúra könyvtárának igazgatója volt. Biztos megélhetési forrása birtokában, és feletteseinek beleegyezésével, szabadidejét intellektuális munkára fordíthatta. Most is előttem van, amint üldögél Garával a Les armes de la Ville söröző̈ben a rue de Rivolin, szemben az Ile de la Cité-val, kezében egy pohár vörös borral. A szavaktól ittasan követi Gara nyers fordítását, hallgatja a hangsúlyos felolvasást, a szöveg magyar zenéjét, a hangsúlyokat a szavakban, és a rímek sorvégi légyottját. Aztán felcihelődik, átmegy az utcán, és munkahelye íróasztalához telepedve Janus Pannoniust vagy Szép Ernőt öltözteti francia ruhába.

Anyagi gondjai ellenére Gara az ötvenes-hatvanas évek Párizsában a magyar irodalom központi alakja lett. Egymaga többet tett hazája irodalmának népszerűsítéséért, mint a magyar kulturális attasé és a Magyar Intézet együttvéve. Mindenki rendelkezésére állt, aki hozzáfordult, és többnyire ingyen. Tervező, tolmács, irodalmi ügynök, postafiók vagy futár volt a magyar szerzők szolgálatában, őszinte véleménnyel művészetükről. És fáradságot nem kímélve küzdött műveik népszerűsítéséért. A francia kiadók számára a véleménye meghatározó volt.

Egyénektől időnként igen, de hazájától soha nem kapott elismerést. Mi több, élete utolsó éveiben a Kádár-rendszer üzemeltetői mind jobban gáncsolták munkáját. Aczél György, a pesti kulturális ügyek szürke pártfelelőse szerette volna, hogy Gara az ő szekértolója legyen. A küldöncei többször keresték ilyen értelmű

üzenettel. Siker nélkül. Aztán, 1963 júliusában, egy évvel a *Magyar költészet antológiája* megjelenése után, hogy átvegye Garától a kezdeményezést – a Kádár-rezsim által finanszírozott, és a Párizsban megjelenő havi kulturális magazin –, az *Európa* különszámot szentelt a magyar irodalomnak. A szerzők kiválasztása az 1956 utáni időszakra korlátozódott, és olyanok jöhettek szóba, akik politikailag elkötelezettek a rendszernek. Gondosan elolvastam a 300 sűrűn nyomtatott oldalt, de se Pierre Abraham elvtárs előszavában, sem a többi írásban nem láttam egy betűt sem Gara László nevéből. (Abraham elvtárs egyébként a Francia Kommunista Párt fontos tagja, illetve a Marxista Tanulmányok és Kutatás Központjának az előadója volt.)

Amikor úgy döntött, hogy itthagy minket, barátunk és mesterünk még csak 62 éves volt. Váratlanul határozta el magát? Szögletes modorával és sötét humorával örök pesszimista volt. Ki merné hibáztatni ezért, ha igazán ismerte élete megpróbáltatásait? Szerintem a pesti hatóságok folyamatos zaklatása is kihatott kedélyére. Az ismerőseinek írt leveleiben többször nevezte magát Don Quijoténak, és utalásokat tett arra is, hogy előbb vagy utóbb, de leteszi fegyverét.

A Brüsszelben megjelenő *Journal des poètes* 1966 szeptemberében, röviddel öngyilkossága után, több oldalt szentelt neki, emlékeztetve érdemeire. Pierre-Louis Flouquet, a festő és a francia-belga költő, aki jól ismerte őt, megható, és igaz szavakkal fejezte be őt méltató írását: „Sok baráti szív fog szenvedni az ő váratlan és brutális eltűnése miatt."

(A Párizsi Magyar Intézetben, 2014 januárjában elhangzott előadás szerkesztett változata. Az előadás közlésének apropója Gara Nathalie és László *Saint-Boniface és lakói* című könyvének magyar nyelvű megjelenése [sajtó alá rend., utószó Tüskés Anna; MTA BTK ITI, Budapest, 2018])

PROKOPP MÁRIA

SZINYEI MERSE PÁL: EURÓPAI SZELLEM–MAGYAR LÉLEK

2019. május 17-én Kaposvárott, a dunántúli Somogy megye központjában országos jelentőségű képzőművészeti kiállítás nyílt. A város kulturális élete, művészeti főiskolája, színháza és zenei élete napjainkban egyre nagyobb hírnévnek örvend. Ezt elsősorban Rippl-Rónai József (1861–1927) festőművésznek, a város szülöttének köszönheti, aki 1902-ben, 15 évi sikeres párizsi tartózkodás, elismert munkásság után hazatért Kaposvárra. A jelenlegi Kaposvári Önkormányzat jelentősen támogatja a város kulturális életét. Így örömmel adott lehetőséget a Rippl-Rónai József által különösen nagyra becsült Szinyei Merse Pál (1845–1920) festőművész, a magyar festő-géniusz régóta esedékes életműkiállításának bemutatására, a mester születésének közelgő 175. és halála 100. évfordulója alkalmából.

A tárlat kurátora a helyi Rippl-Rónai Múzeum főmuzeológus művészettörténésze, dr. Géger Melinda. Mivel az ő kutatási területe inkább a Szinyeit követő 20. századi, illetve kortárs művészet, ezért szakértő munkatársként felkérte a művész munkásságának és a 19. századi magyar és európai festészet e korszakának egyik legjobb hazai ismerőjét, dr. Szinyei Merse Annát, aki – nem mellesleg – a művész dédunokája. Utóbbi a Magyar Nemzeti Galéria főmuzeológusa volt 35 évig, számos tanulmányban, több hazai és külföldi kiállítás kurátoraként és katalógusszerzőként mutatta be magyar és idegen nyelveken a realista és impresszionisztikus törekvések legjavát,[1] sőt, ő rendezte a máig legteljesebb franciaországi Rippl-Rónai kiállítását is a Nabis-társ, Maurice Denis múzeumnak berendezett házában.[2] Az ő munkáját dicsérte Szinyei Merse Pál nagyszabású 1990. évi életműkiállítása is Budapesten, a Budavári Palotában.[3] Egy alapos Szinyei-dokumentumkötet publikálását követően, a kiállítás alkalmából jelent meg a művész teljes életművét, hazai és európai jelentőségét bemutató hatalmas monográfiája is.[4] Ennek a két alapvető kötetnek az anyagán nyugszik Lakatos Iván filmrendező dokumentumfilmje, a *Majális után*, amely, azon kívül, hogy időnként adásba kerül a televízió kulturális csatornáin, itt, a kaposvári kiállítás előterében

[1] Többek között: *Pleinair-Malerei in Ungarn. Impressionistische Tendenzen 1870 bis 1910.* Osnabrück, Kulturgeschichtliches Museum, 1994; *Hongaarse schilderkunst 1860-1910.* Den Haag, Museum Het Paleis – Gent, Museum voor Schone Kunsten, 1995; *W nurcie impresjonizmu – In the Impressionist Current.* Krakow, Palac Sztuki, 2000; *Alla ricerca del colore e della luce. Pittori ungheresi 1832-1914.* Firenze, Galleria d'Arte Moderna di Palazzo Pitti, 2002; *Az impresszionizmus sodrában. Magyar festészet 1830-1920 – In the Current of Impressionism. Hungarian Painting 1830-1920.* Budapest, Kogart Ház, 2009.

[2] *József Rippl-Rónai. Le Nabi hongrois.* Saint-Germain-en-Laye, Musée Départemental Maurice Denis „Le Prieuré", 1998.

[3] *Szinyei Merse Pál és köre*, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1990.

[4] *A Majális festője közelről. Szinyei Merse Pál levelezése, önéletrajzai, visszaemlékezések.* Válogatta, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Szinyei Merse Anna. Budapest, 1989; SZINYEI MERSE Anna: *Szinyei Merse Pál élete és művészete*, Budapest, 1990.

is folyamatos vetítésen segíti a tárlatlátogatókat Szinyei művészetének és életének alaposabb megértésében.

Az egyetemes művészet évtizedek óta folytatott összehasonlító vizsgálatán, és több magyar művész monográfiájának kiadásán kívül a művészettörténész leszármazott azóta is fáradhatatlanul dolgozik a Szinyei-életmű lappangó darabjainak és az ősrégi felvidéki család történetének kutatásán és részletes feldolgozásán. Így, mivel a kaposvári felkérés előtt már kurátori megbízást kapott Kelet-Magyarország egyik jelentős közgyűjteményétől, a nyíregyházi Jósa András Múzeumtól egy ottani Szinyei Merse Pál-kiállítás létrehozatalára, szívesen vállalkozott a dunántúli közreműködésre is, hogy minél szakszerűbben kapcsolhassák össze a két igényt. A közös műtárgyválogatást követően a nehezen becserkészhető magántulajdoni Szinyei-képekből és a közgyűjtemények raktáraiból – jó esetben kiállításairól – kölcsönzött számos alkotás kronologikus és stílus-, illetve témakörök szerinti elrendezése egy kifejezetten esztétikus, a közönség számára könnyen befogadható és szerethető kiállítást eredményezett. Ugyanakkor az itthon és külföldön is szétszóródott nem kevés hamisítványt is sikerült teljesen kiszűrniük. Szinyeit, a művész nem kis bosszúságára, már életében hamisították, halála után pedig megsokszorozódott azon képek száma, amelyekkel az aránylag kis terjedelmű – alig több mint 250 festményből álló – értékes életművet gyarapítani szándékoztak, sajnos mind a mai napig. Anna fél évszázadon át hősies küzdelmet folytatott a bizonyítottan eredeti *oeuvre* felhígítása és az oda nem való, gyengébb kvalitású hamis művek elismertetése ellen. A művész életét és művészetét ismertető szövegeket szintén úgy fogalmazta meg a mostani kiállítás tablói, illetve a katalógus részére, hogy azok a világhálón sajnálatosan elterjedt téves adatokat és nézeteket is kiigazíthassák és az érdeklődők számára hiteles választ adjanak. A tárlat elején kifüggesztett informatív tablók illusztrációi pedig azokra a főművekre is emlékeztetnek, amelyek kölcsönzéséről ezúttal le kellett mondaniuk. Ezek egy része állandó, vagy egyéb időszaki kiállításokon szerepel, míg egyes magángyűjteményi festmények kölcsönzését a tulajdonosuk nem tette lehetővé. Ismeretes ezenkívül néhány olyan jelentős, a művész legjobb korszakából származó Szinyei-kép fotója, amelyeket 1869 és 1873 között, közvetlenül elkészültük után, maga a művész adott el müncheni műkereskedőknek. Közülük az *Anya és gyermekei* mindkét változata szerencsésen megkerült Amerikában, és azóta a korábbi darabot már Budapesten is bemutathatták. A *Szinye* című, franciás karakterű festmény, vagy az 1873-as bécsi világkiállításon bronzéremmel kitüntetett *Fürdőházikó* viszont máig külföldön lappang. Érdemes lenne komolyabban kerestetni ezeket a remekműveket: emiatt szerepelnek a tablókon és a katalógusban is, és a keresés megkönnyítésére tesszük most mi is közzé a fotójukat, abban a reményben, hogy az eredeti képek előkerülését e módon is segíthetjük.

Mindent összegezve kijelenthetjük, hogy az ország két távoli régiójában megrendezendő kettős kiállítás új kutatási eredményeket is felmutató *országos jelentőségű* tárlattá vált. Szerepet játszik ebben Szücs Györgynek, a Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria főigazgató helyettesének katalógusbeli tanulmánya is, aki *Szinyei jelenkorai* címmel lényegében a Szinyei-recepció különböző

Szinyei Merse Pál: A művész felesége sárga ruhában. (1876 körül, magántulajdon)

korszakait elemzi, kitérve a 21. századi kortársainknak a mester műveihez való viszonyulására is.

A katalógus és a két, 2019. évi magyarországi kiállítás címe: *Szinyei impressziói*. Vagyis, a bemutató a művész főbb benyomásaira kíván rámutatni, azokra, amelyek korszakalkotó művészetét kialakították, és mindvégig meghatározták. Ez nem más, mint a teremtett világ, főképpen a *természeti látvány színeinek és fényeinek* teljesen egyéni megfigyelése, és friss, világos színekkel való megjelenítése. S e formákat alkotó színeknek a napsugár verőfényében tündöklő kavalkádja olyan mély élménnyel töltötte be a művész derűs, szeretetteljes lelkét, hogy ellenállhatatlan késztetéssel, a Teremtőtől kapott művészi tehetséggel egész életét annak szentelte, hogy mindezt nagy örömmel meg is jelenítse, méghozzá a festőművészet általa megtalált új lehetőségeivel. Ettől az élethivatástól semmi sem tudta eltéríteni, a festőkollégák és a kritikusok értetlensége, gúnyolódása sem. Időnkénti elbizonytalanodásai mellett is erősen hitt célkitűzése igazában, művei jelentőségében, akkor is, ha nem koronázta siker fáradozásait.

Szinyei Merse Pált ezek az impressziók elsősorban Észak-magyarországi szülőföldjén, Sáros megyében, a jernyei családi birtokon érték. Tanulmányai végeztével ott épített magának saját kúriát az ősi családi kastélytól távolabb, köréje telepítve virágos kertet, gazdaságot. A kiállítás fő üzenete tehát az, hogy Szinyei az ő plein-air és impresszionista festészetéhez az impulzust nem a számára akkor még ismeretlen kortárs francia impresszionistáktól, s nem is a tőle különböző stílusban alkotó német jóbarát Wilhelm Leibltől kapta (aki egyébként kitűnő portrén örökítette meg őt 1869-ben, még a Piloty-iskola elhagyása előtt). Az 1869-es müncheni kiállításon megjelenő híres realista Gustave Courbet-től is csak bátorítást nyerhetett, hiszen már előzőleg, önállóan, saját derűs lelkéből született meg stílusa, teljesen egyénien. Ezt igazolja a 2019 májusától augusztusáig tartó kiállítás 90 képe, amelyek a budapesti országos múzeumok mellett a vidéki múzeumokból és magángyűjteményekből, valamint a műkereskedelem galériáiból érkeztek Kaposvárra. A kiállítás helyszíne Kaposvár új Kulturális Központjának modern épülete, a 2011-ben alapított Vaszary Képtár. Ez a modern környezet is megerősíti a kiállítás üzenetét, hogy a szinte 100 éve meghalt magyar festőóriás művészete ma is korszerű, és megalkuvásmentes egyénisége, hivatástudata és hazaszeretete ma is követendő példa. Nem véletlenül mutatott rá már 1935-ben Genthon István (1903–1969), a két világháború közötti magyar művészettörténet kiemelkedő egyénisége, a Szépművészeti Múzeum egykori főigazgatója, hogy Szinyei Merse Pál művészetének „aktualitása nem abban áll, hogy a külföldi eredményt azonnal átvette, hanem, hogy segítő kéz nélkül, önmagától lendült a magasba".[5]

A kiállítás nagy hangsúlyt fektet a művész európai jelentőségű munkásságának autonóm kialakulására, a gyökerek igazolására, a korai művekre. A gimnazistaként festett, hangsúlyosan látványhű *Zöldséges csendélet*tel és a müncheni Képzőművészeti Akadémián 1864 és 1867 között készült kompozíciókkal indul a tárlat. Ezek az akkori akadémiai tananyagban szereplő főbb témákat ölelik fel: csendélet, portré, szituáció, irodalmi, történeti, bibliai és mitológiai tárgy. Már

[5] Genthon István: *Az új magyar festőművészet 1800-tól napjainkig*. 1935, Budapest, 165.

e művekben is felfedezhetjük a fiatal Szinyei egyéni művészeti törekvéseinek csíráit, az ember és környezete, főként a természet azonos intenzitású bűvöletét. Művészi fejlődése a *portrékon* is követhető. Az 1866–68-as években a müncheni akadémián készített tanulmányfejek mellett, a szülőföldön testvéreiről, majd apjáról festett realista portrékon egyre nagyobb szerepet kapott a lélekrajz. Ezt a színek finom tónusainak újszerű, egyéni alkalmazásával, a modelljei – például kisöccsei – egyéniségéhez legjobban illő, már-már impresszionisztikus könnyedséggel, máskor pedig a realista kezelésnél ritkaságszámba menő gazdag palettával érte el. Fivére, László díszmagyarban, kócsagtollas fővel ábrázolt alakját 1868-ban például a piros-fehér-kék színek fénylő ragyogásával alakította ki. Apja és nővére két évvel későbbi, klasszikus szépségű portréi ellenben éppen komolyságukkal, visszafogottságukkal képesek a szeretett családtagok lelki gazdagságát érzékeltetni. Egy évtized múltán, 1879–80-ban, amikor falusi magányában újra visszatért az arcképfestéshez, és a feleségén kívül saját magát is megörökítette, további mélységeket is képes volt művészetébe sűríteni. A kaposvári kiállításon összegyűjtött reprezentatív anyagban mindezekre számos példát találunk, és ez bizonyára segíti a közönséget abban, hogy a közismert, már-már túl sokat idézett néhány festményen túl, a magángyűjteményekben rejtőzködő és a múzeumi raktárakból kicsalogatott, ritkán látható festmények segítségével most végre bepillantást nyerjen az életmű igazi gazdagságába, változatosságába.

A legkorábbi művekhez visszatérve, azt is észreveheti a tárlatlátogató, hogy Szinyeitől már pályája kezdetén is távol állt az akadémizmus színpadiassága, a novellisztikus elem, de a romantika túlfűtött érzelmessége is. A hazai művészettörténészek által az utóbbi években előszeretettel hangsúlyozott böcklini kötődése a mitológiai témákhoz teljességgel eltörpül Szinyei modern irányú festészete mellett, hiszen mindössze tíz ilyen tárgyú képéről van szó. Azért választotta időnként ezt a témát, mert a számára elsőrendű fontosságú természeti környezetbe komponálhatta mitológiai jeleneteit, és ezáltal könnyebben elkerülhette a Münchenben megkívánt, ám tőle idegen történelmi tárgyköröket. Szinyei ugyanis már igen korán a mindennapok egyszerű, örömteli eseményeiből merítette természeti környezetbe ágyazott képtárgyait (*Szerelmesek, Mályvák, Hinta, Ruhaszárítás, Kerti padon*), és ehhez maradt hű egész életében. A tájképein szereplő néhány alak hétköznapi ruhában, és a kortársak műveihez képest cselekvéstelenebbül jelenik meg. Számára fontos a létezés feletti öröm bemutatása, ez az életérzés sarkallja a táj egyre napfényesebb ábrázolására. Képein, a verőfény káprázatában a formák egyre jobban feloldódnak, elmosódottabbá válnak, ám továbbra is alkalmasak maradnak a harmadik dimenzió érzékeltetésére. A kortárs francia impresszionista festőkkel rokon érdeklődés Szinyei Merse Pál európai szellemiségét jelzi, de a megjelenítés azoktól független. A levegő forma- és színalakító szerepét jelentő plein-air-festést önállóan fedezte fel és alkalmazta, már a barbizoniak és Courbet 1869. évi müncheni bemutatkozása előtt, anélkül, hogy látott volna egyetlen rokon szellemű alkotást. A kiállítás egyik tablója így magyarázza ezt a kérdést: „Elődeivel és számos kortársával ellentétben Szinyeinél a képegységet nem egyetlen uralkodó tónus biztosítja, hanem a sokféle színfolt azonos fényereje, ezáltal a látvány egységes optikai képét is sikerült megragadnia. Tökéletesen kiegyensúlyozott kom-

pozícióiban – különösen az 1873-ban befejezett főművén, a *Majálison* – minden képelem az ember és a természet összeforrott együttesére utal. Levegős, vibráló élettelisége ellenére, a látvány elemei itt nem bomlanak olyan apró részletekre, mint a felszín tünékenységét, a pillanatnyi impressziót elemző franciáknál: a sokak által a legszebb magyar képnek tartott festményen a tárgyak még megőrzik testiségüket. A *Majálist* ezért szokták a klasszikus hagyomány beteljesítőjeként, egyben az új festészet elindítójaként is jellemezni. A magyar művészetre azonban évtizedekig nem gyakorolhatott hatást, mert képét a kiállításokon mindenütt, és még sokáig, teljes értetlenség, sőt a kritika támadása fogadta."

A művész festői kibontakozásának csúcspontja valóban az 1872–73-ban Münchenben festett *Majális*. Ez a mestermű nem szerepel a kaposvári kiállításon, mivel helytelen lett volna a budapesti Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításából kiemelni. De ott van a kép első, 1872. évi csodálatos vázlata, és az *Idill*, ugyanabból az évből, amely hasonló művészi látásmód szülötte – ezen pásztorokat látunk a jellegzetes hazai, ezúttal felhős tájban legelésző állataikkal. A *Gyermekek a domboldalon* című vázlat pedig, a *Majális* képötletének előzményeként azt igazolja, hogy már korábban, 1870-ben is, az alakok eggyé válnak nála a tájjal. A *Majálist* elkészülte után kiállította a müncheni Kunstverein-ben, majd az 1873-as bécsi világkiállításon. Meg nem értés, rossz elhelyezés és kemény kritikák fogadták. Nagy fájdalommal visszavonta, és otthonába szállíttatta a képet, Jernyére. Megnősült, a szerelem boldogsága, a gyermekek születése, fejlődése egy ideig még táplálta a művész optimista látását, amint ezt a *Zöld gyepen*, a *Tourbillon*, vagy a *Csecsemő Félix* című képek bizonyítják. Pompás lila ruhában, később sárga ruhában is megörökítette imádott feleségét. Ez az utóbbi, befejezetlen alkotás újra a művész legkorszerűbb irányultságát tanúsítja, hiszen a verőfényes természeti környezetbe helyezett tájportré tökéletes megoldása világszerte, így a francia kortársaknál is komoly megoldandó feladatnak számított. S a magyar festő tette mindezt mintegy harminc évvel az 1908. évi első (és egyben utolsó) párizsi útja előtt! A természet üde frissességének és a napfény ölelésének a csodálatától nem tudta megfosztani három kislányának járványos halála sem: bánatában az alkotásba menekült. Aztán egyre ritkábban vett kezébe ecsetet. Szeretett volna kiszabadulni a művészeti központoktól való teljes falusi elszigeteltségből, családi okok azonban újra és újra maradásra kényszerítették. Ha közben inspiráló események keltették fel fantáziáját, egy ideig még további remekművekre is telt erejéből, amelyek megújuló készségének – friss, bátor ötleteinek (*Léghajó*, 1878), illetve markánsan tömörítő realizmusának (*Hóolvadás*, 1884) – remekmívű tanúi. Az előbbi a Budavári Palotában függ, minden magyar egyik kedvenc, jól ismert képe, míg az utóbbit a nyíregyházi kiállításon már megcsodálhatja a közönség, hiszen addigra visszatér egy külföldi tárlatról.

Bécsi, müncheni és pesti kiállításain Szinyeinek még 1883-ban sem sikerült elérnie az annyira vágyott elismerést, sőt, eladni sem tudta műveit. De nem alkudott meg, nem állt be a hagyományos, akadémikus igényeket kiszolgáló festők sorába, mint tette azt legtöbb kortársa. Nem az érvényesülés volt munkásságának hajtóereje, hanem a mély meggyőződés művészi elveinek igazában. Inkább letette az ecsetet, hogy bevárja, amíg saját törekvései is elfogadottá válnak. Amikor aztán

Szinyei Merse Pál: Kora tavasz. (1901 körül, magántulajdon)

azt tapasztalta, hogy mások is az ő irányában kezdenek alkotni, visszatért a művészi munkához. Ez csak egy évtized múlva, 1894-ben következett be, ekkor befejezte kiábrándultsága miatt abbahagyott műveit, amelyek a kiállításokon végre vevőkre találtak, és a kritika is megenyhült irányában. Újrakezdését kevésbé a figurális kompozíciók, mint inkább a változatos, naturalista-realista, illetve sokszor impresszionizmus-közeli tájképek fémjelzik. A kiállítás gazdag, látványos válogatása hű összképet nyújt ezekből az alkotásokból. Az 1897-ben festett *Önarckép bőrkabátban*, amely a kaposvári kiállítás egyik tablóján és katalógusának a belső címlapján szerepel, 1912-ben az olasz kultuszminiszter kérésére került a firenzei Uffizi Képtárba, a híres művészönarckép-galéria kiállítására. Ma is ott hirdeti a magyar géniusz európaiságát.

Hazai művészeti elismerésben először 1896-ban Budapesten részesült a mester, az ezredéves kiállításon, amikor az ország a magyarok honfoglalásának 1000. évfordulóját ünnepelte: Millenniumi nagy érmet kapott. A kritika bátor újítóként üdvözölte, és a *Majális* állami vásárlással végre múzeumba került. Komoly elégtételt jelentett számára, hogy a müncheni tanulmányaik után az erdélyi Nagybánya frissen alakítandó művésztelepére utazó fiatal magyar festők őszinte tisztelettel ünnepelték az előfutáruknak tekintett, immár 51 éves mestert, aki még a nyáron meglátogatta őket Nagybányán. A fiatalok közül leginkább a Párizst járt Ferenczy Károllyal (1862–1917) került szorosabb kapcsolatba, aki Szinyeitől függetlenül, a század végén Münchenben szintén eljutott a plein-air festéshez. Ferenczy korábban a párizsi Julian-akadémia növendéke volt, akárcsak több nagybányai társa, vagy Rippl-Rónai. Szinyei, amikor 1897 és 1901 között országgyűlési képviselőként a felsőfokú művészképzés modernizálását szerette volna elérni, fiata-

labb festőbarátaitól szerezte be információit erről a példaként kiválasztott, nyitott szellemű magánakadémiáról, hiszen még nem járt francia földön. Ekkoriban került kapcsolatba Rippl-Rónai Józseffel is, aki Párizsban Aristide Maillol, Maurice Denis, Bonnard és Vuillard baráti köréhez tartozott. A hazatelepedni készülő, kaposvári születésű festőnek egyelőre még nem volt itthoni bázisa, Szinyei ezért bocsátotta rendelkezésére a saját budapesti műtermét, majd Jernyére is meghívta vakációra.

A 60 éves Szinyei első önálló kiállítására 1905-ben került sor a Nemzeti Szalonban, itt végre átütő sikert aratott. Kinevezték az Országos Mintarajziskola (1908-tól Képzőművészeti Főiskola) igazgatójának. Ő nagyra becsült fiatal barátját, Ferenczy Károlyt hívta maga mellé tanárnak, hogy harcostársa legyen az akadémiai képzés megújításában. 1907-ben Szinyei Merse Pál – Ferenczy Károllyal és Rippl-Rónai Józseffel együtt – megalapította az első modern szemléletű művészegyesületet, a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Körét (MIÉNK). Társai 1910-ben, illetve 1911-ben, saját stílusukban elkészítették idős barátjuk és mentoruk arcképét, amelyek a kaposvári kiállításra való belépéskor fogadják a látogatókat. Ferenczy Károly Szinyei-portréja elmélyültebb, bensőségesebb, Rippl-Rónai képe látványosabb. Érett korszakának jellegzetes stílusában készült, amely erőteljes dekoratív körvonalakkal fogja össze az ábrázolást a posztimpresszionizmus szellemében. Ő is kitűnően jellemzi a művészt és az embert is. Az élénken figyelő derűs tekintet, a halk mosoly, a dolgokat felülről néző, nagy intellektusú magyar urat mutat be, amint a világoszöld szövettel kárpitozott fotelben ülve figyeli festő barátját, illetve a kiállításon fogadja a látogatót.

A művészeti életbe visszatérő Szinyei rendszeresen bemutatta a nyaranként Jernyén festett képeit a Műcsarnok és a Nemzeti Szalon tárlatain. 1900-tól számos díjat és kitüntetést nyert világszerte, ezek közül megemlítendők az 1900-as párizsi és az 1904-es Saint-Louis-i világkiállítások ezüstérmei, az 1901-es müncheni, az 1906-os milánói, és az 1910-es berlini nemzetközi kiállítások aranyérmei, illetve 1911-es római nagydíja. Minden helyen kitüntető figyelem övezte alkotásait ahol csak kiállított. A katalógus felsorolja egyéni kiállításait, és ebből kiderül, hogy életében milyen kevés önálló bemutatója volt ennek a nagy mesternek. Külföldön mindössze 1910-ben, a müncheni Galerie Heinemann termeiben, de itthon is csak az 1905-ös Nemzeti Szalon-beli, illetve az 1912-es Ernst Múzeumbeli gyűjteményes kiállításáról tudunk megemlékezni. Halála után sem volt sokkal több, mind a mai napig, ezek közül az 1948-as, Szépművészeti Múzeum-beli, illetve a Magyar Nemzeti Galéria 1990-es, már említett nagy kiállítása emelkedik ki. Kultúrdiplomáciai szempontból is érthetetlen, hogy eddig miért nem valósulhatott meg egy méltó külföldi monografikus tárlata, hiszen mindenütt számon tartják őt, mint a nemzetközi impresszionizmus egyik legkorábbi és legegyénibb képviselőjét. A magyar festészet e korszakának reprezentatív bemutatóin természetesen mindenütt nagy feltűnést keltettek Szinyei példaszerű alkotásai, komolyabb külföldi népszerűsítése azonban mindmáig hiányzik.

A kiállításon a mester újrakezdését a legváltozatosabb tájképek illusztrálják. A japános *Almavirág*, a lilás alkonyi fénybe burkolózó *Sziklás táj*, a fénylő fehér *Tél*, vagy a sommásan kezelt *Kora tavasz* mind-mind különböző módon adják visz-

sza a gondosan kiválasztott és megfigyelt természeti részleteket. Sosem ismételte magát: arra törekedett, hogy lehetőleg újabb és újabb művészi problémákat oldjon meg, ha új műbe kezdett. A század első éveiben készült pompás képek közül említsük meg az olyan remekműveket, mint a *Pipacs a mezőn*, vagy a *Virágzó almafák*. Az utóbbi festmény részlete szerepel a kiállítás plakátján és a katalógus címlapján, találóan utalva a címbe rejtett lényegre: Szinyei impressziói. A 2013-as nagyszabású, Magyar Nemzeti Galéria-beli impresszionista-posztimpresszionista tárlaton ott volt mellette Claude Monet: *Virágzó szilvafák* című rokon alkotása is.[6] Mindenki összevethette a két művész alkotását, és megállapíthatta, hogy a rokon művészi törekvés mellett a megjelenítés egyéni! Két egymástól távol élő, egymást a festéskor nem ismerő, nagy európai művész, akik önálló, saját gyökerekkel rendelkeznek.

A század első évtizedében Szinyeinek számos további pozitív élményben volt része. 1908-ban végre eljutott Párizsba, hogy megtekintse a művészettörténet nagy alkotásait, és főként francia kortársainak képeit. 1909-ben egyik rendezője és kiállítója a velencei Biennale magyar pavilonjának, majd merészen újító korai akadémiai vázlataival hatalmas érdeklődést kelt Münchenben. A kritika „a Piloty-iskola enfant terrible-jének kiáltja ki. 1910-ben különösen sok elismerést kap a berlini Sezession tárlatán, a későbbi nagy nemzetközi kiállításon, valamint Szinyei életművének máig egyetlen külföldi egyéni bemutatóján, a müncheni Galerie Heinemannban. A német és a magyar kritika is felismeri a magyar művészet önállóságát és méltó helyét az európai művészetben, amelyet – a Sezession-kiállítás magyar recenzense szerint – „nem lehet Ausztria, vagy legalábbis az osztrák-magyar monarchia köpenye alá bújtatni".[7] Itthon a Művészház mutatja be Szinyei műveit a nemzetközi impresszionista kiállítás retrospektív részében, és 65 éves korában végre hazájában is megkapja az állami nagy aranyérmet, majd rá egy évre a Szent István-rend kiskeresztjét.

A kiállításon a *Labdarózsa*, *A jernyei kúria*, a *Lila virág* és a *Fa alatt* című festmények adnak fogalmat az 1911-es nyáron készült munkák varázsáról. Az utóbbi csodálatos kép a nyári napsütésben zöld lombú fa alatt ülő, beszélgető hölgyeket ábrázol. Baloldalt menyét, Zeyk Jankát oldalnézetben látjuk, fénylő, fehér selyemruhát visel, és virágcsokrot tart a kezében. Elbeszélését figyelmesen hallgatja a művész szemből ábrázolt Rózsi leánya. Figyelő, szelíd, szeretetteljes arcát széles karimájú, nagy, sötét kalap emeli ki a hátulról, a zöld lombok közül átsütő napfényben. A fehér fátyollal kísért halványlila ruhába öltözött, eszményi szépségű hölgy költői jellemzését a színek újszerű, derűs harmóniája, összecsengé-

[6] *Monet, Gauguin, Szinyei Merse, Rippl-Rónai. Impresszionista és posztimpresszionista remekművek a jeruzsálemi Izrael Múzeum, a Magyar Nemzeti Galéria és a Szépművészeti Múzeum gyűjteményeiből.* Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2013. *„Inspiráció és szuverenitás. Magyar festészet az impresszionizmus és posztimpresszionizmus francia kontextusában – Inspiration and Autonomy. Hungarian painting in the French context of Impressionism and Post-Impressionism"* című, két nyelvű összehasonlító tanulmányában Szinyei Merse Anna részletesen foglalkozik a katalógusban e kérdésekkel (30–75). A két gyümölcsfás kép a 104–105. oldalon látható.

[7] Lengyel Menyhért 1910-es beszámolóját a kaposvári katalógus Szücs György tanulmányában idézi, 22, 13. jegyzet.

se, a napfénnyel áthatott természettel való egysége adja. Rózsitól egyébként két festmény is látható Kaposváron; ő felnőtt korában kezdett rendszeres művészi tanulmányokba. Annától, a dédunokától tudjuk, hogy Rózsi előbb magániskolákban, majd az apja által vezetett Képzőművészeti Főiskolán, illetve a nagybányai művésztelepen képezte magát. Testvérbátyja, Félix sem akart kimaradni az alkotásból, de ő sosem tanult festeni, csak apját leste meg festés közben, és mindvégig amatőr maradt. Sommásan kezelt, összefogott, Jernye környéki tájképe a kiállításon ékesen igazolja apjuk meglepetését, a hatból életben maradt két gyermekének komoly művészi tehetségét látva. A mester leszármazottai mindig büszkén őrizték Rózsi és Félix néhány festményét, amelyeket mindeddig még sosem mutattak be kiállításon az Apa műveivel együtt: ez is a kaposvári tárlat egyik érdekessége.

Szinyei Merse Pál számára az jelentette életműve elismertetésének egyik csúcsát, hogy 1914-től az Országos Szépművészeti Múzeum új igazgatója, Petrovics Elek külön termet rendeztetett be a művésszel saját, időközben múzeumi tulajdonba került képeiből. Ez a Szinyei-terem a második világháborúig fennállott. A nagy háború alatt, 1916–1917-ben, a mester családjával Fonyódon töltötte a nyarat Jernye helyett. A Balatonnál készült képeikből is látható a kiállításban egy kis válogatás, és ottani tartózkodásukról külön tabló is megemlékezik, már csak a „magyar tenger" közelsége miatt is. Fonyód után sikerült egy keveset vakációzniuk Jernyén is, ahol még egy remekmívű, könnyed kép született, a magántulajdonból csak igen ritkán látható *Őszi kert kék heggyel*. A mester 1918 nyarán a *Csend* című csodálatosan meghitt természetkivágattal búcsúzott művészi tevékenységétől. A következő év augusztusában már nagybetegen, útlevéllel volt kénytelen szülőföldjére hazautazni, hiszen az ezeréves Magyar Királyság északi részében fekvő Sáros megye is, ahol családja 700 éve volt honos, a későbbi trianoni békediktátum értelmében Csehszlovákia része lett. E tragédia jelentősen siettette halálát. 1920. február 2-án örökre lehunyta szemét, de emléke nem merült feledésbe: halála után negyven nappal tisztelői és barátai megalakították a Szinyei Merse Pál Társaságot, amely a két világháború közötti művészeti élet egyik legfontosabb tényezője, a fiatal tehetségek hatékony támogatója volt.

A kaposvári kiállítás 2019. augusztus 14-én zárult, majd 23-tól Nyíregyházán, Magyarország túlsó, észak-keleti végén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye székhelyén látható három hónapig. Az önkormányzat itt is a helyi vonatkozás okán hívta meg a tárlatot. A város neves szülötte, Benczúr Gyula (1844–1920) Szinyei Merse Pál kortársa és fiatalkori jóbarátja volt. Együtt tanultak Münchenben az Akadémián, Karl Piloty osztályában, majd 1872-ben Szinyei rövid ideig az ő műtermében dolgozott a *Majális*on Münchenben. Művészi törekvéseik hamarosan szétváltak, hiszen Benczúr a magyar akadémikus történeti festészet kiemelkedő alakja, a millenniumát ünneplő Magyar Királyság rajongott, hivatalos művésze lett. Az idén 150 éves Jósa András Múzeum, amely 2018-ban elnyerte „Az Év Múzeuma" kitüntető címet, állandó kiállításán külön teremben mutatja be Benczúr művészetét. Ennek a teremnek a szomszédságában kerül megrendezésre a *Szinyei impressziói* című kiállítás, amely nem teljesen azonos a kaposvárival, amint azt kurátorától, Szinyei Merse Annától megtudtuk. A kiállítótermek teljesen más arányai és néhány festmény, illetve rajz cseréje is eltérő elrendezést kíván. Há-

rom főmű: a *Mályvák*, a *Hóolvadás* és a *Pipacs a mezőn* csak itt lesz együtt látható. Ezenkívül Kaposvár jóval több rajzot kölcsönzött, ennél kevesebb lesz a második bemutatón. Külön újdonság, hogy Nyíregyháza testvérvárosa Eperjes, amelynek múzeuma egy fiatal kori Szinyei rajzot is őriz a raktárában. Címe a *Három cigány*, amely 1990-ben, a Budavári Palotában megrendezett átfogó, *Szinyei Merse Pál és köre* című kiállításon már szerepelt Magyarországon, és most is sikerült kölcsönkérni. Látható lesz ezenkívül Szinyeinek az eperjesi színház 1881-i megnyitására készített négy élőkép-terve is, amelyek a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában vannak. Ezek igazi kuriózumnak számítanak, hiszen történelmi témájúak, ami igen ritka a művész *oeuvre*jében. Érdemes tehát ezt a második kiállítást is megtekinteni.

(A *Szinyei impressziói* című kiállítás Kaposvárott [2019. május 17. – augusztus 14.] volt megtekinthető, illetve Nyíregyházán [2019. augusztus 23. – november 24.] látogatható.)

GRÓH GÁSPÁR

AZ ELSODORT FALU – MINT HÁBORÚS REGÉNY

Különös sorsú regény *Az elsodort falu*. Közhelyek sora él róla a magyar irodalmi legendáriumban, de történelmi jelentősége túlnőtt az irodalmon; az 1920-as évek legolvasottabb regénye volt, egy nemzedék eszmélkedett rajta. Nyoma máig kimutatható szellemi életünkben, még akkor is, ha sokan nem tudják, hogy az elsőként az ebben megfogalmazott gondolatok hatása dolgozik bennük. Honnan is tudhatnák, mikor 1944 után, 1989-ig nem jelenhetett meg, a közkönyvtárakban nem volt hozzáférhető, és a marxista irodalomtörténet-írás mindent megtett, hogy elfelejtesse.

Írója úgy esett ki egy korszak hivatalos kánonjából, hogy kezdetekor még népi kollégiumot és (Szikszón) utcát is elneveztek róla. Ehhez képest gyorsan a kommunisták B-listájára került, miközben azon kevesek közé tartozott, akikről az MTA gondozásában nagymonográfia született. (Igaz, tartja magát a legenda, hogy nagyhatalmú szerzőjének könyve jelentős részben egy félreállított, fiatalon elhunyt kutató kéziratán alapul.) A nagyhatalmú akadémikus szerző célja jellemzően irodalmon túli, sőt kívüli volt: tudományos eszközökkel, az objektivitás és tárgyszerűség autoritásának az irodalompolitika szolgálatában a pártállam ideológiai legitimitását kellett szolgálnia. Vagyis nem a sokféle politikai helyzetben változó teljesítményt nyújtó, feltűnő, de leginkább a saját harmadik útján járó Szabó Dezső művének megismerését szolgálta, hanem azt, hogy őt a jobboldali radikalizmus írójának minősítve ki is lehessen felejteni a rendszer szolgálatába állított kánonból. Minősítése némi eufémizmussal azt jelentette, hogy a náci-nyilas ideológiák körébe sorolták. Ezzel az író és műve kiűzetett a támogatható vagy tűrhető szellemi örökség köréből. Így még életműve kutatása is mintegy tiltólistára került. Ugyanakkor a besorolásában érezhető óvatosságot az indokolta, hogy Szabó Dezső pályája a sok fenntartással, de mégis progresszív hagyománynak tekintett polgári radikalizmus körében kezdődött. A minősítés azonban így is bőségesen elég volt ahhoz, hogy Szabó Dezső írásai ezzel a nagyközönség számára tartósan hozzáférhetetlenné váljanak: legnagyobb hatású műve, *Az elsodort falu* majd fél évszázadon át nem jelenhetett meg.

A kommunista mentalitáspolitikának Szabó Dezső életművével nem csupán annak üzenete, hanem a népi írói mozgalom előtörténetében játszott szerepe miatt volt baja. Ideológusai nem alaptalanul jutottak arra a következtetésre, hogy 1956 forradalmában a népi íróknak kivételesen fontos szerepe volt. Természetesen nem a szervezésében, mert a forradalom olyan váratlanul robbant ki, hogy különösebb előkészítéséről szó sem lehetett – de a győzelme utáni rövid néhány nap során fölbukkant vezetői körében a népi mozgalom gondolatkörének képviselői kivételesen nagy szerepet kaptak, és amennyiben beszélhetünk a forradalom egészét meghatározó ideológiáról, az a korábbi népi tábor gondolkozásához állt a legközelebb. Ezt tükrözte az éppen Nagy Imre kivégzésének napjára datált, az MSZMP Központi Bizottságának megrendelésére született állásfoglalás, mely szerint az

1956-os forradalom felelősei a népi írók voltak (aminél nagyobb dicséretet aligha kaphattak).

Szabó Dezső legfontosabb regényének 1945 utáni recepcióját, azaz kitagadását nem a mű, hanem a politika határozta meg, ugyanúgy, ahogyan egykori kivételes fontosságát is: más társadalmi és szellemi közegben, más előjelekkel, más irodalmi és ideológiai koordináták közt is a közélet és a politikum tette alapolvasmánnyá, ez határozta meg irodalmon túli fontosságát.

Szabó Dezső, bármennyire is fontos, sőt alighanem meghatározó szerepet játszott a népi írók mozgalmának létrejöttében, maga semmilyen értelemben sem tekinthető népi írónak. *Az elsodort falu* azonban mégis része lett a népiek irodalmi működésének, mert a majdani mozgalomban, vagy még inkább a népi áramlatban megjelenő legkülönbözőbb elképzelések legfontosabb közös őse. Már címe is jelzi, hogy kiemelt szerepet kap benne a falu, a vidék, a parasztság. Ennek az orientációnak megfelelően ott van benne egy határozott hangú és kifejtetlen tartalmú paraszti program. Ami majd a népiek programjában köszön vissza, hogy aztán sokak, így például Szabó Zoltán szerint is 1956 forradalmában öltsön ismét testet.

Ez a kapcsolat nem közvetlen, hanem történeti jellegű. Szabó Dezső nem gyakorlati politikus, ideológiája is sokkal inkább szemléleti formákat ad, mint konkrét programot. Így például nem a földosztás mikéntje volt a témája, hanem a parasztkérdés rendezése. Az sem önmagában és önmagáért, hanem a nemzetpolitika egyik, igaz, alapvető kérdéseként. De nem a parasztsághoz, hanem a nemzet sorsáért nagyobb felelősséget viselő rétegekhez szólt. Mégis, így lett *Az elsodort falu* leggyakrabban idézett gondolata főhősének sajátos, egyéni döntését tükröző néhány mondata: „A parasztba építem be magam, mint egy bevehetetlen várba. Mert a parasztban van a magyarság, az egyetlen menedék, az egyetlen jövő." Folytatódik tovább is: „Az arisztokrácia és a középosztály akár ma jobblétre szenderülhetne. Akkor kezdhetnénk mindent alulról."

Munkásosztályról, tőkésekről, polgári társadalomról, kapitalizmusról a szavak teljesebb értelmében nem sok szó esik, holott, amint ez a regény is mutatja, a falut egy megváltozó világrend sodorja el. Hiába van benne ott a népi oldal közös nevezője, hiába kínálkozik egy mozgalom, egy politikai irány alapvetésének, nem ad valóságos programot. Úgy áll tehát a dolog, ahogyan Kassák mondta Szabó Dezsőről: „nem aktív anyaga a forradalomnak, de hatalmas mozgósító erő". (Ő persze egy szocialista forradalomra gondolt.) Mindezzel együtt: a regény így is alapvetés lett, az idézett mondatokban rejlik az *egyik* legfontosabb olvasata, amelyik aztán egyeduralkodóvá vált.

Ebben az összefüggésben még az sem számított, hogy a regény Böjthe Miklósa nem tábort ver, nem szervez mozgalmat vagy pártot. Éppen ellenkezőleg: kivonul a mozgalmak és pártok világából. Teszi ezt nem a háború után, hanem már a regény első oldalain, a háború kitörése előtt.

A regény vége felé olvasható tézisek előképe azonban a kötet elején már megjelenik, azt nem a háborús pusztulás hívja elő, hanem tanulmányai. Böjthe János, Szabó Dezső későbbi szócsöve, azzal tér vissza falujába, hogy nem folytatja a családi hagyományt, nem lép a rendies gondolkodásnak megfelelő közéleti pályá-

ra, hanem gazdálkodni fog. Nem fölélni, hanem megőrizni és gyarapítani akarja birtokát. Akkor erre még csak egyetlen oka van: „szeretem a földet, és szeretem a falut: ennyi az egész. Ez olyan egyszerű, hogy minden paraszt belülről megérti" – mondja. Ám ehhez még hozzáteszi: „talán a sok tanulásom sem volt hiába. Talán jobb fogok tudni lenni tőle, és messzebb látok ezekben a szegény emberekben. A magyar falunak pedig nagyon sok jóságra van szüksége."

A regény végére ebből a nosztalgikus-bukolikus romantikából társadalmi küldetés lesz. Vagyis a közéleti szecesszió nem puszta kivonulás, még csak nem is a „régi" gondolkodásmóddal szembeni ellenállás. Böjthe János a háborús pusztulás, az elháríthatatlan korszakváltás felismerése után már nem egyszerűen paraszt akar lenni. Parasztságát egy nemzeti program részeként értelmezi. Vállalkozása ekkor már nem csak a régi Magyarország értékrendjének, szokásainak, politikai és társadalmi rendjének elutasítása, az új gazdasági, szociális, nemzeti kihívásra adott válasz is – amely utóbb az elvetélt forradalmak (ideértve az ellenforradalmat is) által fölvetett kérdésekre is válasza lesz.

Amikor Szabó Dezső 1917-ben regényébe kezdett, nem gondolhatott minderre, de művének értelmezési tartománya már a megírás idején, majd a befejezése és megjelenése közti időszakban folyamatosan átalakult. Mindez azonban semmi volt ahhoz a változáshoz képest, ami kiadása, az első olvasatok és a tömeges olvasottsága idejéhez közeledve végbement. Az író kezdetben csak a múlttal – beleértve a sajátját is – akart leszámolni. Amikor kéziratát 1918 nyarának végén befejezte, majd az ősz folyamán némiképp naprakésszé tette, már nem a múlt (Ady szavával élve: „a tegnapi tegnap") foglalkoztatta, hanem a teljes összeomlással kellett szembenéznie. A Károlyi-forradalom, a történelmi Magyarország integritásának elveszte már nem épült bele a regénybe, de problémalátása, egy-egy elejtett utalás jelzi az elkövetkezendőket. A háborús világról adott képe, a magyar haláltánc tablója azonban így is képet ad Magyarország végzetes útjáról.

Ami akkor talál majd figyelmes olvasókra, amikor az utóbb boldognak nevezett békeidők utolsó, vagy a háborút követő első generációja, a Szekfű Gyula által „harmincévesek"-nek nevezett korosztály már nem gondolkozhatott forradalmakról. A háború végének csodaváró idealizmusa, a lázadás és az anarchia tragikus eseményei, az érdemi változásokat nem hozó álforradalmak után a forradalmi változások szükségessége változatlan maradt, de a forradalom alternatíváját nem lehetett fölvetni. Ez, és maga a történelmi korszakváltás radikálisan átformálta a regény lehetséges olvasatait. Ebben az összefüggésben *Az elsodort falu*nak a háborús Magyarország életét ábrázoló freskója már alig volt fontos. Így elhomályosodott az a tény, hogy a mű középpontjában a háború áll, és ilyen értelemben egyike az első háborús regényeknek. Szabó Dezső háború és békéjéből kihagyhatatlan a háború tragédiája, amelynek, mint minden tragédiának, ő is szeretne valamilyen értelmet tulajdonítani. Ezt jelzi a könyv másik kulcsmondata, de azt jóformán sosem idézik: „a háború megkergetett minket, s a magyar utol fogja érni a korát".

Szinyei Merse Pál: Pipacs a mezőn.
(1902, © Szépművészeti Múzeum, 2019)

A könyv a háború előtti Magyarországon, a szövegből következően 1912 áprilisában kezdődik, helyszíne egy Szabó Dezső teremtette falu a Székelyföldön, Sepsiszentgyörgytől néhány kilométerre. A regény indító képei a legkevésbé sem vágnak egybe a diadalmas, erős, gazdagodó, békebeli Magyarországról alkotott idilli elképzelésekkel: az Ady-által oly erős szavakkal bemutatott „magyar halálltánc", a „Halál-tó" világa mutatkozik meg benne. Ez a kép a századelő polgári radikalizmusának szellemi műhelyeiben született, és az elkövetkező összeomlás bűnbakkeresésében folytatódott. Feltűnnek a magyar társadalom változatos típusai, a provinciális önelégültség és kisszerűség figurái, a lokális nagyságok, a félfeudális világ hatalmasai, az első generációs bevándorlóként az alig éledező tőkés világot képviselő zsidó kereskedő, és a képességeiket megvalósítani nem tudó, jó esetben csak kallódó-pusztuló, de többnyire önpusztító alakjai. Mellettük épphogy jelzésszerű regény majdani kulcsfigurájának erőtől duzzadó, környezetét kritikusan látó, építésre született főhősének megjelenése. Egészében a múlt Magyarországa jelenik meg: egy ország, amelyik nem képes erői működtetésére, összefogására, élete rendjébe tagolására.

Nem sokat számít, hogy ezt az elsodrásra ítélt falut melyik valóságos településről mintázta az író, vagy, hogy figurái milyen mértékben feleltethetők meg családja tagjainak, ismerőseinek, a kortárs magyar világ személyiségeinek, noha megvan a pikantériája annak, hogy regényalakjainak modelljei túlságosan könnyen azonosíthatók. Szabó Dezső ábrázolásmódjának sajátos vonása ez, de nem hiteles megmintázásuk a célja. Gyorsvázlatok és karikatúrák születnek a tolla alatt, akiknek szerepe az írói elképzelések illusztrálása. Meggyőződése, hogy mi sem természetesebb annál, mint olyan hősökkel benépesíteni regényvilágát, akikhez valamiféle kapcsolat köti, és nem bíbelődik alakjuk átformálásával: úgy, ahogy vannak, irodalmi hősnek mutatja őket. Így aztán könnyen azonosíthatók családtagjai, Eötvös-kollégiumbéli társai, a *Nyugat* és a *Huszadik Század* köre, Babitstól Balázs Bélán át Hatvanyig, Jászi Oszkárig, közismert politikusok, társasági figurák, író- és művésztársak. (A könyv hajdani olvasói gyakran ki is írták a lapok szélére, melyik név milyen ismert alakot fed.) A legfontosabb azonban, nem kis gondot okozva a kritikusoknak és az olvasóknak, hogy az Ady élete alkonyának külső vonásait viselő és nem egy elgondolását megidéző hőst is teremt: Farkas Miklós azonban nem költő, hanem író, akiről Szabó Dezső azt állítja, hogy zseni. Fölvázolja hőse életművének meghatározó gondolatait, de amit műveiből megismerhetünk, az sokkal inkább lírába oltott publicisztika, mint irodalom.

A regényvilág a kezdetektől azt sugallja, hogy a békebeli béke teli van fenyegetésekkel, a magyar társadalom korhadt, tudatlan, csak földrajzilag része a történelmi korszakot, korszakokat váltott Európának. A veszélyek között azonban nem jelenik meg a háború fenyegetése, az majd a regénynek szinte pontosan egyharmadánál tör ki. Szabó Dezső pillanatfelvételei a vidék reakcióját mutatják, amely szükségképpen eltér a városok, főként Budapest hangulatától. Az aratás végeztével a frontra induló parasztkatonák, már csak a térbeli szétszórtság és a háborús propaganda általi nehezebb elérhetőségük miatt is, visszafogott lelkesedéssel vonulnak be. Ösztönösen érzik, hogy a háború mindig háború, amelyben emberi és anyagi értékek pusztulnak, amely mindig és mindenhol halálos

veszély. Ezt a visszafogottságot kiemeli ellenpontja: a vérszegény középosztály (jegyző, tanító, pap, néhány úri birtokos) körében mutatkozó hisztérikus háborús lelkesedés, a romantikától örökölt szerepek és pózok újraélése, a sajtó által fölheccelt városi kispolgárság militarista hőzöngése. „A kohót napról napra fújták, és napról napra férfiak mentek el a faluból. A nép bölcs rángatói felgyújtott gyűlöletbe, hajszolt rajongásba burkolták a vágóhídra vitt emberbarom fekete bánatát. Mindennap menet indult a faluból, cigányzenével, virágos zászlókkal, rikoltozó gyermekekkel és mégis, mégis: zokogó nőkkel. Az áldozatok közből haladtak, rogyásig felvirágozva, és énekeltek, énekeltek veszettül, az elbódulás részeg vágyával. Olyan kétségbeesetten kapaszkodtak abba a dalba, mert vakon, szavatlanul érezték, hogy ha az a nóta elszakad, akkor minden elszakad, s a fellheccelt állatba visszazuhan az ember, a családba mártott, életre termett, zokogó, szomorú ember."

A vonatokon utazó civilek diskurzusát a felelőtlen szájhősködés, a nyárspolgári ostobaság jellemzi. Ebben a légkörben nem sok kell ahhoz, hogy helybenhagyják, aki józanabbul vélekedik. „Az urak itt könnyen hódítanak, ki tudja, milyen tragédia fog a nyakunkba szakadni" – mondja valaki. A válasz nem marad el: „Ne károgjon, mi nem vagyunk hullák. – Szép hazafi, így buzdít. – Talán maga is velük tart, s szeretné, ha így lenne." Böjthe János, a regénynek a Jókaiéhoz mérhetően idealizált hőse, civilben utazik fölvenni katonai szolgálatát. A megjegyzésre, hogy egészséges férfiember létére nincs mundérban, visszakérdez a három lányával utazó szász asszonynak: „A nagyságos asszony lányai miért nem terhesek?" A megbotránkozó társaságnak ezt teszi hozzá magyarázatul: „ha a nagyságos aszszony okvetlenül azt kívánja tőlem, hogy halni menjek, én éppen olyan hazafias okból kívánhatom a kedves lányaitól, hogy nekem éjjel-nappal szüljenek. Ha ott künn minden férfi megteszi a kötelességét, olyan halál lesz, hogy minden hölgyre hetenként két köteles szülés fog esni a hazafias hiányok pótlására."

Az összképből nem marad ki Szabó Dezső szellemi környezetének, a *Nyugat* (a regényben *Kultúra*) körének a háborúra adott válaszait bemutató gyorsfénykép sem. Bármennyire is jó volna elhátrálni *Az elsodort falu* ilyen értelmezésétől, annak egyes részletei tökéletesen megfelelnek a kulcsregények természetének. Nem nehéz felismerni Balázs Béla (itt: Puskás Pál) háborús hisztériáját, Babits (itt Záhodnik) rezerváltságát, aki a vészterhes pillanatokban is Dante sorainak idézésével bíbelődik, és így tovább. Ez a kör a háborút nem valóságában látja, hanem intellektuális magasságban, metafizikai távolságból, elvont etikai kérdésként, szakmai problémaként, a kor szellemi divatjainak jegyében szemléli – és fogadja el.

Tudnunk kell, hogy – szemben a későbbiekben idealizált képpel – 1914-ben a *Nyugat* maga is beállt a kitörésekor a háborút igenlő egységfrontba. Csak két alkotó maradt ki ebből. A háborút az első pillanattól iszonyatos sorscsapásnak a kultúra csődjének, az üzemszerű emberölést elfogadhatatlannak, a háború kirobbanását teljes humánus csődnek tekintő Ady és Szabó Dezső. Más tudomásul venni a háború realitását, mint olyan helyzetet, amelyben az állam fegyverforgatásra alkalmas polgárait nemcsak a maga hatalmánál fogva, hanem a haza védelmének morális kötelezettségére építve harcolni küldheti, és más ebben a kényszerűség-

ben valami nagyszerű lehetőséget, az emberi kiteljesedés útjának kivételes esélyét látni. Szabó Dezső úgy volt pacifista, hogy tisztában volt a háborúból kimaradás gyakorlati lehetetlenségével. De minden szavával tiltakozott az embertelenség, az esztelen vérontás, a fiatal életek eltékozlása ellen. És végtelenül fölháborította, hogy milliók eltépett élete, pusztulása, a halál tobzódása, a számtalan hősi és esendő áldozat vére kivételezett kevesek mérhetetlen gazdagodását szolgálhatja. Mindez az örökölt nemzeti paradigmában a magyarság pusztulásának és a háborús konjunktúrában a kiemelkedés kivételes lehetőségét megragadni képes zsidóság fölemelkedésének ábrázolásában kapott új jelentést. Utóbbival kapcsolatosan meg kell jegyezni: részben téves az a közkeletű elképzelés, hogy a húszas évek antiszemita hullámának kiváltó oka a kommün volt (melyet annak bukása után sokan, ahogyan akkoriban Szabó Dezső is, egyszerűen zsidó uralomnak tekintettek). A széleskörű szociális zsidó-ellenesség a háború vége felé erősödött meg. Lényegében pontosan úgy, ahogyan az *Az elsodort faluban* is megmutatkozik, és amelynek döntő eleme éppen az a szociális érzés, amely a háborút követő forradalmak legfontosabb érzelmi robbanóanyaga lett.

Szabó Dezső háború-ábrázolásából kitetszik, hogy nem voltak közvetlen frontélményei, a lövészárkok és a fegyveres harc véres valóságát nem tapasztalta meg. Nemcsak katonai szolgálatot nem teljesített, de még haditudósítóként sem járt a harcterek közelében, igaz, azok az orosz betörések alkalmával Ungvárnál egész közel jutottak hozzá, ahol 1914 és 1917 között tanított. Eljutottak az orosz csapatok, melyeket az a Szurmay tábornok vetett vissza, akinek alakját a *Segítség!* című regényében is megidézi. De az egykori tudósítások szerint még a városból is lehetett látni az orosz tüzérség torkolattüzét.

Amit a háborúról tudott, azt a hátországban szedte össze. Regényében a résztvevők elbeszéléseiből és a haditudósítók közhelyeiből a maga érzelmileg túlfeszített fantáziájával idézi meg ezt a világot. Pontosságot fölösleges várni tőle, így az olasz frontot, a doberdói sziklák kaverna rendszerét az orosz frontra helyezi – a hetilapok tudósításainak képeit keverve össze a napilapok hadijelentéseivel.

A háború mint a regény idejének legfontosabb és legaktuálisabb valósága nem hagyja, hogy Szabó Dezső túlintellektualizálja bemutatását. Ezért kerül bele például a fegyverfogásra kényszerített nazarénusok példája, a biztonságot adó hadtáp és a hátországi civil szájaskodás, a hétköznapok sivárságával szemben az életveszély adta izgalmak különös gyönyöre, a székely legények halálos kivagyisága, a vállalt gyávaságig békeszerető kispolgári óvatosság megannyi példája. És persze rendre visszatérnek a háborúban üzletet találó szerzésvágy, gátlástalan önzés (jellemzően idegen, német vagy zsidó eredetű) kalandorai, akiknek sikeréhez messzemenően hozzájárul a háborúban úri sportot, és nyilván anyagi hasznot is találó úri Magyarország jó néhány arisztokratája.

A sokféle esemény, történet azonban kevésbé fontos Szabó Dezső számára, mint az, amit gondol és gondoltatni akar róluk. A kiépítésük után némi biztonságot nyújtó fedezékek és a hasonló szerepet kevéssé betöltő lövészárkok tényleges világánál fontosabbak számára azok a beszélgetések, melyeket a harcok szünetébe képzel. Ezek aligha egyeztethetők össze a valós háborús körülményekkel. Szabó Dezsőnek ez talán nem is célja, a háború intellektuális, erkölcsi, lelki, tör-

ténelmi és politikai következményeit mutatja meg. A kedélyes kávéházi eszmecserék gondolatmeneteit idéző fejtegetésekben Szabó Dezső szellemi környezetét jellemző típusok bukkannak fel. Jellegzetes figuráik közt ott van egy futurista költő (nyilván néhány Kassákot idéző vonással), és megannyi, a hétköznapjaikból a frontra kényszerített alak: adótisztek, kereskedők, filoszok. A (meglehetősen életszerűtlen) beszélgetésekben célratörő didaktikával mutat be tipikus véleményeket, hátterükben olyan tragédiákkal, amelyek az ipari méretű emberölés őrült rendszerének arctalanságát személyessé teszik. Ilyen egy káprázatos tehetségű fiatal tudós életének eltékozlása (alakjában felismerhető az Eötvös-kollégiumi ismerős, itt Parádi Viktor néven felbukkanó Zemplén Győző), és annak a székely parasztfiúnak a története, aki romantikus és gyermeteg bátorságával, halálmegvetésével az értelmetlenül elpazarolt magyar vér allegóriája lesz. Jelképes, hogy parancsnokuk, az ekkor a fronton szolgáló Böjthe János nem tudja megmenteni őket. (Természetesen neki is meg kell sebesülnie és túl kell élnie sebesülését, mert éppúgy méltatlan volna hozzá karcolás nélkül megúszni frontszolgálatát, mint belepusztulni holmi comblövésbe.)

A lövészárkok mélyén folyó szerkesztőségi és kávéházi beszélgetések során egy tiszttársa így kezdi győzködni Böjthe Jánost: „Eredj és nézz végig a lövészárkok végtelen során. Tudod mi az? Temető. Tudod mit temettek négy év alatt a földben áskáló emberek? A kapitalista rendiséget, a faji ortodoxiát" – kezdi. Fejtegetése szerint a „háború a nemzetközi szociáldemokrácia óriási verbunkosa [értsd: toborzója] volt. […] Nem lesz Montenegró, Szerbia, Oroszország többé, nem lesz haza, lesz Európa, lesz a világ. A haza meghal, minden haza ott fekszik tízmillió összeroncsolt arccal, egyberothadt szívvel Európa lövészárkaiban. A balek milliók nagy igézője, a kizsákmányolók nagyszerű pumpája [értsd: szivattyúja] a halál múzeumában van." Továbbá: az „ember egyforma és nemzetközi lesz, mint a méter, egyenlő, méltányos mértéke minden emberinek". Amire Böjthe János, a jellemző Szabó Dezső-tézissel válaszol: „minden tévedéstek onnan jön, hogy ti a nemzetköziséget és hazát vagy fajiságot egymással ellentétes fogalomnak gyűlöltétek, mikor ezek egymást létrehozó és fejlesztő fogalmak, és egyik sem lehet el a másik nélkül. Ti, mert két korszak zsiványai rablóvárakká tették a hazát, mindent le akartok rombolni, s egy képtelen meddő egyformasággá tenni a világot." Ebben a kontextusban értelmezi az orosz forradalmat is: „Oroszországban nem egy haza törik mozaikra. Oroszország most fog értelmetlen mozaikból hazává épülni" – mondja.

A háború a hátország életét is megváltoztatja. Voltak haszonélvezői, de az ő szűk körükön kívül mindenkit megnyomorít. Az elszegényedés az otthon maradottak mindennapi élménye. Lassanként minden hiányzik: a munkáskéz a földek megműveléséhez, így az élelmiszerek, de az alapvető iparcikkek is. A hadigazdálkodás, a rekvirálások elveszik a mindennapok biztonságát. A frontra induló katonák igényeinek kielégítésére virágzik a prostitúció, a férfi nélkül maradt falvakban a hősi halálra alkalmatlannak minősülők és kamaszkorukat alig maguk mögött hagyó legénykék pótolják az elmaradt öleléseket. Mindez minden téren rohamosan ássa alá a közerkölcsöket. Az erőszakra és ölésre szoktatott katonák hazatérve nem csak azért nem tudnak visszailleszkedni régi mindennapjaikhoz, mert azok is elvesztek, hanem azért, mert jóvátehetetlen lelki sebeket hordoznak. Szabó Dezső

pontos leírását adja az általuk elszenvedett poszttraumás stressznek, azzal magyarázva rémtetteiket. A magyarázat azonban nem gyógyír semmire. „Valaki megrontott engem. Mióta onnan visszatértem, szörnyűket álmodom. Mindig embereket zúzok agyon az öklömmel és vért iszom. Mindegyre elönt valami vad düh, hogy üssek, hogy öljek" – mondja a falujába visszatért egyik frontviselt férfi, megismételve Szabó Dezső e témában elsőként írt elbeszélésének gondolatiságát. (Az ő novelláját követően írta meg Móricz a *Szegény embereket*, hogy aztán annyian mások, így Tamási Áron műveiben is megjelenjen ez a motívum.)

Nem maradhat ki a történetből az 1916-os erdélyi román betörés képe sem, amiről Szabó Dezsőnek személyes élményei ugyan nem voltak, de első kézből kapott információi igen, következményeit, nyomait pedig maga is láthatta. Nem óvatoskodik az Erdélyre rontó román katonák barbárságának, az előlük menekülők és a helyben maradtak tragédiájának bemutatásakor, mégis képes arra, hogy együtt érezzen a majdani visszacsapás ugyancsak ártatlan áldozataival. Ahogyan a bosszúállásról ír, az eleve magába foglalja a székely tragédia rémségeit: „A megfizető bírák vérrészegen mentek át a betörők földjére, hogy a hegyen túli ártatlanok szívébe vágják be a hegyen inneni ártatlanok halálos vonaglásait. Hogy imádkozó román asszony ágyéka legyen gyalázat a hiába imádkozott székely nő becsületéért. Hogy csendes román házakon lobogjanak azok a lángok, melyek székely házakat ettek meg, hogy román gyermekek hulljanak le az életről, mint hulltak a mieink, hogy a kétségbeesés, nyomorúság végtelensége ott is felüláradjon mindent, mint a hegyeken innen. Hogy két ország együtt zuhanjon bele a vigasztalanba az elkergetett Jézus szomorú haragjába." A némely vonásában talán túlzónak érzett, látomásos mondatokban Ady fájdalmas sorai kísértenek, aki nemcsak a magyar halottakat siratta, hanem ugyanúgy fájt neki „a szerb komitácsi szíve is, melybe a Skoda vagy a Weiss Manfréd golyója beletalált".

A háborús jeleneteken túl a regény egésze, a lelki folyamatok taglalása, a vezércikk és esszévázlat betétek, a falu és a szerkesztőségek világának bemutatása, de közvetve még a háborútól független egyéni karakterek és sorsok is, valamilyen formában a szenvedélyes békevágyat fejezik ki. A háborúról alkotott legpontosabb, mert politikamentes véleményt egy orosz hadifogoly szavai közvetítik, aki Böjthe Jánosnak arra a kérdésére, hogy ki fog nyerni a háborúban, így válaszol: „A temető és az urak."

A lövészárok-világ konstruált közegénél hitelesebb a háborús évek Ungvárának, a harcok közvetlen hátországnak bemutatása: Szabó Dezső valós élményei alapján mutathatja be a háborúnak a harcokon kívül is érzékelhető következményeit. Apokaliptikus víziókat meghaladó iszonyatú képeket rajzol sebesülteket és kolerásokat szállító vonatokról, a hadikórházak világáról. Ezzel állítja szembe a háború haszonélvezőinek, a hadiszállítóknak, a trén tisztjeinek dőzsölését, mohóságát, érzéketlenségét. Ez az igazi haláltánc, nagyon is valóságos írói anyaga olyan erővel hat, hogy Szabó Dezsőnek itt nincs is szüksége a láttatott képeket értelmező vezércikk-bekezdésekre. Azért egy rövid, de igen erős üzenetet hordozó novellaszerű betét ide is jut. A szállodai szobájának ablakán kitekintő főhős, miközben talán még lenne ideje arra, hogy figyelmeztesse, mégis szótlanul végignézi, ahogy egy állványzatról lassan lecsúszó sokmázsás kőlap végez egy hirtelen

milliomossá vált (zsidó) hadiszállítóval…

Szabó Dezső tehát a kimaradhatatlan front-képek ellenére nem a háborúnak mindig tragikus vagy esetenként dicsőséges hadi eseményeit mutatja be, hanem egyetemes pusztítását. Azt, hogy a tömeges halál ugyan a frontok infernójában bárkit elérhet, de még az ő tragédiájuknál is súlyosabb történelmi következményekkel járhat, hogy a háború széttépi a társadalom szövetét, fölszámolja az emberi kultúra legfőbb vívmányát jelentő értékrendet, az erkölcsi normákat, közbizalmat. Mindazt, ami nélkül nincs normális élet. E pusztítás, ahogyan Szabó Dezső bemutatja, azért megállíthatatlan, mert már a háború előtt sem volt elég erő a megfékezésére.

Vagyis, közelítsünk a regény tárgyához, a magyarság végzetét nem előidézte a háború, hanem csak beteljesítette. Azok az emberi sorsok, amiket a sokféle szereplő példája mutat, a falusi tiszteletes és családja, benne királynői szépségű, prostituálódó lánya története, a vidéki tanító-család sorsa, a világraszóló, a nemzet megváltójának ígéreteként elhanyatló zseni talán a háború nélkül is pusztulásra voltak ítélve. De meggyorsította és elháríthatatlanná tették végzetüket a mindenre a halál bélyegét nyomó háborús viszonyok. Pusztulásuk közepette drámai kontraszelekciós folyamatok segítették a hatalom és gazdagság csúcsaira a gátlástalan törtetőket, a hatalomvágyó aljanépet, az erkölcsi fenntartások nélküli kalandorokat. E közeg pedig végképp nem kedvezett az élhetetlen magyaroknak, a „luxusnak jött keleti faj"-nak, „Európa balekjá"-nak – miközben az ügyes, pragmatikus, a lehetőségeket megragadó zsidóság térhódítását a háború még gyorsabbá tette.

Ami a falut illeti, annak „elsodrását", a háború a kiegyezés korának nagy társadalmi átalakulásából korábban kimaradt szigeteket is szükségszerűen bekapcsolta a nagy küzdelem erőforrásainak rendszerébe. A hadigazdaság és a háborús közigazgatás az állam mindenhatóságával együtt a tőke mindenhatóságát is bevitte a legtávolabbi zugokba is. Ez a »modernizáció« sodorja el magát a regény címszereplőjét, az *elsodort falut* is. Ennek a változásnak jegyében nyitnak bányát a határában, a háború végére ezért köti össze vasúti szárnyvonal Sepsiszentgyörggyel: Böjthe János fogaton indul a háborúba, és vasúton tér haza. Azaz: a háború hozza meg azt a modernizációt, ami a béke feladata lett volna. De ez a modernizáció német és zsidó tőkével, értelemszerűen német és zsidó haszonnal valósul meg – a falu lakói kimaradnak belőle. Szabó Dezső úgy látja, korábban és később is sokszor kifejtette, hogy a magyarság nem készült fel a szabadverseny demokráciára és gazdaságra. Ezért mindaz, ami látszólag diadalmas fejlődés, vasút, bánya, ipar – idegen érdekek jegyében bontakozik ki. „A falu mindennap egy évtized fejlődését futotta meg. Nagy műhely volt a falu, hol a háború hisztérikus szorgalommal fúrt, ásott, faragott, rombolt, épített, olvasztott, formált, hogy több lehessen a halál" – olvashatjuk a megindult átalakulásról.

Szabó Dezső békevágya többet jelent a józanul gondolkodó ember pacifizmusánál. Meggyőződése, hogy egyedül a béke biztosítja a magyarság rekonstrukciójának feltételeit, ha úgy tetszik, egy nagy lelki forradalomét, amely radikális társadalmi átalakuláshoz vezet. De ez csak a békecentrikus háborúábrázolás egyik,

általánosabb oldala. A másik egyszerűbb: háború idején a béke a lövészárkok borzalmaitól való megszabadulás. A mindennapos életveszély és parancsra gyilkolás, temetetlen holtak hullaszaga, a sebesültek jajgatása, az éhezés, a tetvek, a mocsok, minden nagy és kisebb kínlódás vége. Ezt a békevágyat Szabó Dezső a háború végnapjaiban mint közakaratot fogalmazta meg, s az orosz fronton beütött béke apoteózisát sajátos naturalizmussal, de messianisztikus rajongással ábrázolja. A néhány órával korábban egymás életére törő katonákból a béke hírére elemi erővel tör ki a békeösztön, ami valószínűleg éppen olyan meghatározója az emberi természetnek, mint az agresszió, csak ritkábban mutatkozik meg. Ízelítőül álljon itt Szabó Dezső békeódájának néhány zárómondata: „Az ég barázdáin gazdag vetés csillogott, s az éj mozdulatlan ölelésében nyugodt volt minden. Kemény hideg volt, s János mégis úgy érezte, mintha forró csókok forgataga menne át a levegőn. Éjszaka volt, de mintha nagy világosság közeledett volna, tél volt, de mintha a dermedt dolgok mögött megmozdult volna valami."

Az orosz front harcainak megszűnte azonban még nem jelent békét. Nemcsak az I. világháború történetét tekintve. A háború nem fejeződik be a későbbiekben sem azzal, hogy már nem dörögnek a fegyverek. Az, ahogyan az emberi és anyagi erőforrások kimerültek, a továbbiakban is hat. Nemcsak a területének kétharmadát, magyar nemzetiségű lakosságának harmadát elvesztő magyarság sorsába épül bele, hanem minden egyes lakójának személyes sorsába, idegrendszerébe, pszichikumába és erkölcsébe. Utóbbiba már csak azzal is, hogy megmutatja a jellemek teherbíró képességét is. Szabó Dezső regényalakjainak egysíkú, polarizált lénye nemcsak Jókai-örökség, hanem a kritikus pillanatok próbatételében megmutatkozó végletek meglátása: hőseiben szélsőséges formában mutatkozik meg a jó és a rossz – többnyire azonban a rossz, mert e kiélezett helyzetben a gyöngeségből is bűn lesz.

Szabó Dezső igazi túlfeszített lényeglátó (nélküle talán Bibó István sem jutott volna e kifejezés megalkotásához). A frontok embertípusait leírva úgy gondolja, hogy a háború kivételes helyzetei mintegy kiszabadítják az emberekből a bennük rejlő, máskor meg nem mutatkozó hajlamokat, képességeket. Igazát bizonyítja, hogy vele is pontosan ez történik. A korábban, sőt még a háború kezdetekor is csak keresgélt útját ő is ezekben az években találja meg. Ekkor jut a tehetetlen intellektualizmustól társadalmi küldetéstudata cselekvő kifejezéséig. Rá is jellemző, amit egy lövészárok-bölcselőre Böjthe Jánossal olvastat rá: „az intelligens emberek rajongása mindig erősebb, vérbe épülőbb és vakabb, mert azt hiszik, hogy az látó szemük bölcsessége, helyesebben, hogy a világ látja önmagát a szemükben s ők csak szavakká foglalják e látás eredményét".

A maga módján ez is vallomás. Intellektuális síkon, igazi filozopter módjára ő maga már háború előtt is szembekerült azzal a későbbiekben kiéleződött kérdéssel, amit a liberális emberkép többségi pozícióba kerülése jelentett. *Az individualizmus alkonya* címmel megjelent 1912-es esszéjében foglalta össze a maga alapvetését – ez az írás elméleti előképe *Az elsodort falu* antropológiájának. A tömérdek esendő, semmibe hulló figura valamiképp mind a maga egyéni útját keresi, személyiségének, önmegvalósító akaratának keres alkalmas utat. És valamennyi megroppan, szétesik, szertehull, az önmegvalósítás tragédiákba torkol-

lik, még akkor is, ha mögötte van közösségi célkitűzés, nemzetmegváltó ambíció. Diadalmas életet csak Böjthe János, és parasztlány felesége ígér. Böjthe tudatosan választva, asszonya természeti adottságként elfogadva a közösségi létet, tőlük független, eredendő vitális energiájukat a tágabb közösség javára fordítva válnak emelkedő jellemmé, kiáltó ellentétben a közösségéért csak szenvedő és gondolkodó, de még a magyarságáért vívott harcában is a maga egyéni üdvösségét kereső, és ezért elbukó Farkas Miklóssal.

Szabó Dezső úgy látja: a háború mellékhatásai súlyosabbak, mint az, ami a frontokon történik, súlyosabbak, mint a sokmilliónyi halott és csonkult, emberi ronccsá vált sebesült, és a tömérdek anyagi érték vesztesége. Távlatosabban gondolkodik, a magyar tragédia beteljesedését látja. Azt, amit a kiegyezés rendszerét látva már a háború előtt is érzékelt, úgy látva, hogy az „úri Magyarország" eljátszotta történelmi szerepét. A háború a maga borzalmaival, a társadalom gondolkodását átformáló hatásával a korábbinál is nyilvánvalóbbá tette számára, hogy forradalmi átalakulásra van szükség. Ezt várta a tényleges forradalmaktól, amelyek előtt már befejezte regényét. Későbbi csalódásait az okozta, hogy úgy gondolta, ahogyan azt *Az elsodort falu*ban megírta, ennek a forradalomnak *magyar* forradalomnak kell lennie. Olvasatában Ady életműve, ellentmondásaival, tépettségével ugyanezt fejezte ki – sokkal elvontabban, a költészet tágasságával és nyitottságával. Költő írhatja, hogy úgy érzi, ő az utolsó magyar, de ezzel az érzéssel egy ideológiát adni akaró író nem léphet olvasói elé. Szabó Dezsőnek éppen azért kellett Adyból Farkas Miklóst csinálnia, hogy ne ő legyen az utolsó magyar. Regénye úgy a pusztulás regénye, hogy szembefordul a pusztulással, a Böjthe Jánosba menekített életakarat ugyanúgy Adyé, mint Farkas Miklós semmibe hullása.

Mai kritikusa és olvasója könnyen megállapíthatja, hogy irodalmi értelemben *Az elsodort falu* nem jó regény. Nyelvének túlfűtött hasonlatai, a szöveget megszakító, kiáltványokba és előszavakba kívánkozó fejtegetései, lélektani bizonytalanságai, fárasztó naturalizmusa és stílromantikája esztétikai értelemben nem időtálló. De talán éppen emiatt lehetett a 20. század magyar irodalmának legnagyobb társadalmi hatású regénye: amit és ahogy kimond, megkerülhetetlen.

NÉMETH MAGDA

A TÖRÖKVÉSZ ÚTI NÉMETH-HÁZ

Három év alatt három lány született a Németh családban: Magda 1931-ben, Judit 1932-ben és Ágnes 1934-ben. Saját tulajdonban álló otthonunk nem volt, bérletben laktunk, és ahogy nőtt a család, egyre nehezebb lett megfelelő bérletet találni a megfelelő áron.

Azt hiszem, Ágnes születése után döntötték el szüleim, hogy építkezni fognak. Telket aránylag könnyű volt akkoriban találni Budapest peremén. Anyámnak fontos volt, hogy jó levegőn nőjünk fel, és így a város nyugati részén, az akkori III. kerületben, a Törökvész út felső szakaszán vásároltak elég jó áron egy közel 400 négyszögöles telket. Szomszédok alig voltak a láthatáron, mellettünk nagy mező, felettünk egy kis fenyőerdő. Akkoriban a Kapy utcában béreltünk lakást, ahonnan gyalog is elérhető volt új telkünk. A Gugger-hegy tövében voltunk, már dombos vidéken.

A ház tervezője egykori iskolatársa, Árkay Bertalan lett. Apja halála után ő vette át a városmajori templom befejezését és belső kialakítását, ugyanakkor foglalkozott a mi házunk építkezésével is.

A ház mérete szüleim közt vita tárgyát képezte. Apám csak kétszobás földszintes házat akart, anyu három szoba összkomfortot. Árkay is anyu pártján volt, így az utóbbi épült meg emeletráépítéssel. A mintegy nyolc hónapig tartó építkezés alatt Árkay végig segítségünkre volt, és Berci bácsit – ahogy mi, gyerekek hívtuk – gyakran láttuk az építkezésen, de akkori otthonunkban, a Kapy utcában is. Mint a legtöbb építkezés, ez is némi késéssel készült el, ha jól emlékszem, 1936 őszén kellett átköltöznünk. Ekkor még az emeleti két szoba vakolatlan volt, a földszinti helyiségek festetlenek. Anyu a két kisebb gyereket nagyszüleinkhez, Felsőgödre telepítette. Én szüleimmel együtt a földszinti egy szobában laktam pár hétig.

Apám ezekben az években iskolaorvosként dolgozott a székesfőváros alkalmazásában, amely állandó, de nem magas jövedelmet biztosított. Költség még bőven felmerült: kerítést kellett építeni és a kerti munkákat kellett megkezdeni.

Sajnos a talaj elég mostoha agyag volt, de amúgy se lett volna a családból senkinek sem módja a kertet rendbe tenni. Egy vidékről felkerült fiú keresett a környéken munkát, őt fogadta fel anyu ezekre a feladatokra. A házhoz személyzeti szoba is épült, itt lakott egyelőre Lajos, mivel személyzet nem volt. Később a mosókonyha lett tanyahelye.

Az emeleten nagyméretű terasz is volt, onnan vitt fel egy beépített létra a lapostetőre. A konyha a földszinten az előszobából nyílt, kamra onnan, mosókonyha és személyzeti szobaajtó a konyha hátsó oldaláról. Az emeletre belső tölgyfa lépcső vitt fel, amin a két kisebb gyerek többször leesett és a hallban landolt. Fürdőszoba az emeleti kilépőből nyílt, földszinten a mosdó az előszobából.

Sok lakásban lakott felnőttként utólag ennek a háznak a beosztását nagyon jónak érzem. Sajnos azonban az épület sok vitára adott okot szüleim között. Apu túlságosan fényűzőnek, számára szégyenletesnek ítélte. Minthogy más lehetősé-

Szinyei Merse Pál: Virágzó almafák. (1902)

ge már nem volt, regényt írt *Bűn* címen a ház építéséről, és álláspontját ily módon örökítette meg. Pár hónap alatt megtörtént a ház befejezése, karácsonyra újra együtt volt a család.

Lajos az ősz folyamán buzgón dolgozott a kert kialakításán. Teraszos terep készült a ház mögött, ahova egyelőre csak gyümölcsfákat ültettek, főként sárgabarackot. Ezen a részen beköltözéskor sok szilvabokor is volt, ezeket szétválasztották, fákat képeztek belőlük, és a mező felőli védőkerítés hosszában ültették át. Ez idővel töméntelen szilvát eredményezett, amit üstben főztek szilvalekvárrá, s ez egyik alapanyaga lett elemista tízórainknak.

A ház előtt anyu próbált díszkertet varázsolni: ültetett pár nyírfát, rózsabokrokat és fákat, füvesítést is megkísérelt. Sajnos a fű rosszul viselte az erősen agyagos talajt, úgyhogy ezzel sok feladata volt.

Gondjait növelte, hogy anyai nagyapám, aki bernáthegyi kutyákat tenyésztett, meglepett minket két serdülő korú bernáthegyivel. Ezek aztán sok kárt tettek az előkertben, főként a rózsafákat rágták szét, így a két hatalmas állat a kártevés után visszaszármazott az adományozóhoz.

1937-ben lettem első osztályos az Áldás utcai általános iskolában. Reggelente apuval ketten indultunk le a hegyről, ki-ki a saját iskolájába.

A ház szobái is elnyerték beosztásukat: az egyik emeleti lett a gyerekszoba hármunk részére, a másik volt szüleim háló- és gardróbszobája. A földszinti hall/ebédlőből nyílt apu dolgozó- és könyvtárszobája. A szobákon délre néző hatalmas, egyforma méretű dupla ablakok voltak. A terasz a szülők hálószobájából nyílt és L-alakú szolid téglakorláttal bírt. A fűtés a hallból történt mind a négy helyiségben – ahogy akkor hívtuk – légfűtéssel. Tehát a táplálása egy helyről történt, a meleg levegő pedig a mindig előforduló hangokkal mind a négy helyiségbe terjedt. Ez, amikor apu dolgozott, sokszor problémát okozott, mert a gyerekszoba hangossága hozzá is elhatolt, így ő jobbára a késő esti órákra osztotta be az irodalmi munkát, amikor mi már ágyban voltunk. Lefekvéshez fél óra mese volt, először magyarul, majd nagyobbacska korunkban németül, Grimm-mesék, némi magyarázattal.

A ház jó egy év alatt elnyerte befejezett formáját. Lajos egy ideig a mosókonyhában lakott, mert a házban személyzetre ismét szükség volt, de amúgy is nagyjából kialakult a kert, és Lajos másutt keresett munkát.

A következő változást az úgynevezett „hátsó rész" megépítése jelentette. Ezt teljesen pontosítani nem tudom, valószínűleg 1939 körül történt. Egy új szoba létesült az emeleten, és hátrafelé egy három szoba-hallos egység, hasonló a mi eredeti házunkhoz. Ezt anyu kiadta bérlőknek.

Apunak a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején nagyon jó kapcsolata volt Móricz Zsigmonddal. A fő összekötő erő a népi kollégiumi mozgalom volt. Együtt járták az országot népszerűsíteni a gondolatot. Apu programot is írt a *Kelet Népé*be. A Törökvész úti ház is bekerült a népfőiskolák programjába, anyu beleegyezésével apu felajánlotta népfőiskolának. A kormány nem fogadta el ajánlatát, én a pontos választ nem ismertem, de apu úgy kommentálta, hogy azon a címen utasították el, hogy nem akarnak zugiskolákat létesíteni.

Zsiga bácsi 1941-ben keresztapja lett az akkor született negyedik Németh-lánynak, kis Katának. A szomorú valóság az, hogy Zsiga bácsi hirtelen meghalt 1942-ben, kis Kata pedig ugyanazon évben, október végén.

Közben a háború okozott izgalmakat. Bombák robbantak a közelünkben is, a közeli volt Zilahy villában. Majd a zsidótörvények küldtek menekülteket hozzánk, akiket velünk többek közt mint „albérlőket" igyekeztek tudatosítani szüleink, nem nagy sikerrel.

1944 márciusában a német hadsereg megszállta Magyarországot is. Mi mind a hatan egy időre Felsőgödre, nagyszüleimhez húzódtunk az egyre erősödő bombázások elől, aztán amikor ott is felettünk repültek a liberátorok, Szilason, nagyapám szülőfalujában béreltünk egy kis házat. Szeptemberre azonban csak visszajöttünk Budára.

A szovjet hadsereg egyre közeledett keletről, október-novemberben már hallottuk az ágyúzást. A front Magyarországra került. 1943 júliusában koraszülöttként megszületett Csilla, Kata helyett ismét negyedik lánynak. Sajnos ő sem volt eleinte egészséges gyerek. Szüleim úgy döntöttek, hogy a háború további napjait, ha lehet, saját otthonunkban töltjük. Ez nem egészen sikerült.

Apám rákerült valamilyen nyilasok által kiadott „listára", nem volt biztonsága otthon, ismerősöknél és vidéken is bujdosott. Decemberben Szilasról rokonok „menekültek" hozzánk, Horváth Zoltán százados és családja, feleségének húga és egyéves kislányuk, Márti, valamint Vatai László felesége, Irén (álnevén Viola). Anyu édesanyja is nálunk volt a férjével együtt. Apu is hazajött a Törökvészre karácsony estére.

A népes csapat éppen a vacsoránál ült, amikor Zoltán segédtisztje berohant és közölte, hogy „a szomszéd utcában vannak az oroszok". Ez nem volt ilyen vészes, mert még csak a hegyre fölfele indultak. Pár perc múlva az Illyés házaspár és vendégeik toppantak be, akik le akartak jutni a villamoshoz, de a németek elállták útjukat. Kialakult a kupaktanács, hogy mitévők legyünk, Gyula bácsi javasolta, hogy a fiatal lányok és nők jöjjenek át hozzájuk, az ő házuk kevésbé exponált, mint a miénk. Így mi hárman, valamint Vatainé és a két szilasi rokon átmentünk Illyésékhez. Gyula bácsi arra számított, hogy egy-két nap alatt ez a környék szovjet csapatok területévé válik.

Ez sajnos nem így következett be. December 26-án anyuék is átjöttek a hegy túlsó oldalára Illyésékhez, a front nem haladt tovább. A németek a mi házunkat nézték ki egy védhető fészeknek, mindenkinek el kellett hagyni az épületet, és az ő csapataik megszállták a Törökvész út 41.-et és innen védték a környéket. A jól megépített ház lapostetejét hat hét harc sem szakította át, minden rombolás oldalról, a nagy ablakok és téglafalak mentén történt. Az ostrom története részletesen a Nap Kiadónál megjelent *Mélységből mélységbe* című könyvemben olvasható, úgyhogy itt csak a házra vonatkozó adatokra koncentrálok.

Illyésék és a mi környékünk is csak február 2-án esett el, tehát karácsonytól egy közel hat hetes ostromot kellett elviseljen.

Mi csak február 3-án vagy 4-én mentünk át körülnézni a Törökvészre. A saroktól már láttuk, hogy a ház áll, de ahogy közelebb kerültünk, a rombolás nagy mérete nyilvánvaló lett. A hátsó rész egyszerűen kiégett – a szomszédok szerint a német katonák gyújtották fel, mikor elvonultak. Szerencsére a tűz nem terjedt át az eredeti házra, valószínűleg az erős választófal miatt. Az oldalfalak itt is erősen rongálódtak, az ablakok, ajtók tönkrementek. Azt láttuk, hogy ruhaneműnk, edényünk semmi nem maradt, az élelmet – anyu nagy készletet gyűjtött – csaknem mind elfogyasztották. Apu könyvtára a földön hevert, részben széttépve, téglatörmelék között; kéziratai, levelezése szintén.

A konyha, cselédszoba és mosókonyha maradt meg relatíve épen. Ide beköltözött egy házaspár a környékről, akiknek az otthonát szétlőtték. Mi ezt tudomásul vettük, nem ellenéztük.

Ami ruhaneműt, némi kukoricát és lisztet találtunk, azt ródlira tettük és áthúztuk Illyésékhez. Két nap múlva mentünk újra körülnézni.

Közben ott járt két ember vontatókocsival, felmutattak egy hamis papírt, hogy engedélyük van a könyvekből válogatni és elvinni. Ezt meg is tették, az értékesebb könyvek eltűntek.

Ezen kívül ott járt még Kristó Nagy István, aki a téglaporból, földről összeszedett minden kéziratot, levelezést és elvitte egy nagy hátizsákban. Ezt az anyagot soha nem kaptuk vissza tőle, sőt, kérésünk ellenére másolatot vagy címjegyzéket sem adott róla. Később egy-egy részlet megjelent árveréseken.

A bútorok közül azt, aminek kijavítására volt remény, ródlin elhúztuk egy ismerősünk pincéjéhez tárolni, és azt is, ami a könyvekből megmaradt.

Mi Illyéséknél maradtunk, ahol harmincketten laktunk velük együtt az épen maradt két szobában. Február végén itt keresett meg Püski Sándor – apu kiadója – és javasolta, hogy menjünk le Békésre, ahol van élelem és békebeliek az állapotok. Hívását elfogadtuk, és 1945 márciusától 1946 szeptemberéig Békésen volt többnyire a család.

Judit húgom és én 1945 szeptemberétől már Budapesten, a Baár-Madasban voltunk bentlakók magántanítás és ösztöndíj ellenében, de télen több hónapos szénszünetre visszatértünk Békésre, ami azt jelentette, hogy nedves, morzsolt kukoricán 24 órát utaztunk vonaton. Apu több sikertelen kísérlet után Hódmezővásárhelyen kezdett helyettesítő tanárként dolgozni.

Apai nagyszüleim Szilasra húzódtak a szovjet megszállás után, az éhezés elől. Nagyapám, Németh József itt hunyt el 1946 tavaszán, és akkor nagyanyám is átjött hozzánk Békésre.

Békésen egy égre nyíló 4x4 méteres szobában laktunk, nyitott folyosón jutottunk földes konyhánkhoz, fürdőszoba nem volt. Két emeletes ágy, két szekrény, asztal négy székkel képviselte a kölcsönbútorzatot, a tisztálkodási lehetőséget pedig egy lavór, elfüggönyözve a sarokban.

Anyu már 1946 kora nyarán felment Budára, hogy megpróbáljon élelmiszerek ellenében valamiféle renoválást kezdeni a házon. Túlzás lett volna azt állítani, hogy a ház 1946. augusztus végére lakható lett volna, de a némileg restaurált házba visszaköltöztünk. Ablak csak a földszinten volt, zár csak a főbejáraton, a kilincsek hiányoztak, a fűtési rendszer nem működött, csak egy rekordkályhát állítottunk be. 1946 augusztusában egy teherautón minden holminkkal felköltöztünk a félig még romos házba.

A kert gyümölcsei ezekben a hónapokban nagyon fontosak voltak megélhetésünkhöz. Különösen a szilva szerepelt mindennapjainkban. Több mázsa termett, és ebből sűrű szilvalekvár főtt üstben. Éveken keresztül ez volt tízórai kenyerünk ízesítője.

A sárgabarack története jellemző a korszakra. Volt legalább 3-4 barackfánk bőséges termést ígérőn, amikor Budapestre felköltöztünk. Nagyon vártuk, hogy egyik érni kezdjen. Mihelyst a barack ehetővé vált, első éjen eltűnt a teljes termés. Ezután anyu kihordatott négyünk számára matracokat, és a teljes érés ideje alatt az éjszakákat a fák alatt a kertben aludtuk át.

Békésről hoztunk fel kincset érő élelmiszer-nyersanyagot és két malacot, amit fel akartunk hízlalni. Az utóbbival nem voltunk sikeresek. A malacokat a házhoz utólag hozzáépített hátsó részbe barikádoztuk el, de a barikád nem működött. Érkezésünk utáni reggelen ijedten vettük észre, hogy malacaink lefelé futnak a Törökvész úton. Anyu mindhármunkat ugrasztott utánuk, és egy órás üldözés után sikerült visszaterelni őket a házba. Minthogy továbbra sem volt megbízható helyük, így másnap már szükségvágást kellett szerveznünk a malacokkal.

Rövidesen megkezdődött a tanítás. Én bejáró lettem a Baár-Madasba, minthogy Csilla húgom akkor már 3 éves volt, és anyunak sok, a háztól távol eső fel-

adata akadt, így én lettem a gyerekőrző. Két húgom továbbra is bentlakó lett. Ágnes Hódmezővásárhelyen, apunál, Judit a Baár-Madasban. Rövidesen ablaküveg került az emeletre, és apu édesanyja is hozzánk költözött, minthogy a felsőgödi házukat eladták.

Apám mindig rossz közérzettel lakott a házban. Úgy vélte, neki mint íróembernek másként kellett volna korosztályának példát mutatnia. Minthogy mást már nem igen tehetett, az irodalomhoz fordult, és megírta *Bűn* című regényét, amelynek első kiadása 1936-ban jelent meg. A regény magja a vidéki parasztfiú, Lajos története és kapcsolata a háziakkal, valamint az építkezéssel. A *Bűn* ezen kívül sok érdekes és szép korabeli részletet jelenít meg Budapestről, a 30'-as évek első felének jellemzőit. A könyv azóta több kiadást ért meg, népszerű lett, de az olvasóközönség aligha tudja, hogy ez a történet apám saját Törökvész úti házának építéséről szólt.

1947-ben Angliába mentem nyelvet tanulni, közben pedig háztartási kisegítőként dolgoztam. Ezalatt kaptam egy levelet otthonról, hogy házunkat el szeretnék adni. Nagyon ragaszkodtam az épülethez, a környezethez, a kerthez, válaszom az volt, hogy akkor kint maradok Angliában. Nem tudom ennek hatására-e vagy a család többi tagjának, felnőtteknek, gyerekeknek egyaránt olyan erős volt a kötődése, hogy erről a tervről egyelőre letettek, én pedig szépen hazamentem nyolc havi kint tartózkodás után 1948 májusában.

A Törökvész útra való költözésünk óta a környezet sokat változott, egyre több építkezés volt látható. Egy- vagy kétlakásos házak helyett több lakásból álló öröklakásos házakat kezdtek építeni, így a forgalom, valamint az itt lakók száma is erősen növekedett.

Azt hiszem, 1948-ban jött ki egy rendelet, hogy azokat az épületeket, amelyeket a tulajdonos valamilyen okból – általában anyagi okból – nem tud teljesen rendbehozni, az állam általuk megállapított áron kisajátíthatja. Anyu erre a hírre reagálva hamarosan keresni kezdte az eladási vagy cserelehetőségeket, és 1949-re sikerült egy hármas cserét létrehoznia. Mi egy három szoba-hallos lakást kaptunk a Szilágyi Erzsébet fasorban egy 12 lakásos öröklakásos házban, és ha jól emlékszem, valamennyi pénzt is. 1949 tavaszán elindult a csere. Számomra ez elég rosszul alakult, mert abban az évben érettségiztem. Ráadásul még csúnya mandulagyulladást is kaptam, úgyhogy nyár elején kórházba kerültem egy elég komplikált mandulaműtétre. Ennek megvolt az az előnye, hogy június végén sem kellett részt vennem a Törökvész útról való elköltözésben, mert mire jobban lettem, már a Szilágyi Erzsébet fasorban volt a család.

No, ez sem volt tiszta öröm, mert ez a lakás is sérült belül a háború alatt, főként az ajtók és az ablakok nem lettek helyrehozva. Így nekem mint „tapasztalt" festő-mázolónak – korábban már volt részem ilyesmiben – egy héten vagy tíz napon keresztül az ablakkeretek, ajtók mázolása lett a feladatom.

A Törökvész út 41. felé hosszabb ideig nem jártam. Anyu valamikor pár évvel később elment megnézni, hogy mennyire változott meg az épület. Azt hiszem, be is ment a házba, de majdnem sírva jött haza. Azt mondta, hogy sem kívül, sem belül rá sem lehet ismerni a mi korábbi otthonunkra.

Én csak kívülről és még hosszabb idő után merészkedtem a környékünkre autóval. Első menetben elmentem úgy a ház előtt, hogy fel sem ismertem. Másodszorra lépésben tettem meg az utat, és a kerítésen elhelyezett „Törökvész út 41." tábla segítségével sikerült azonosítanom. Semmi más nem emlékeztetett a mi gyerekkorunk otthonára. Hozzáépítettek, de főképpen ráépítettek, amivel elcsúfították az épületet. Szemmel láthatólag jó néhány lakást alakítottak ki belőle.

Az Árkay által tervezett és részben kivitelezett épület, amely 12 éven keresztül Németh László írónak, valamint családjának tulajdona és egyben otthona volt, mást érdemelt volna.

BERTHA ZOLTÁN

„A MAGYARSÁG CÉLJA, HOGY MEGMARADJON"

In memoriam Kodolányi János (1899–1969)

Kodolányi János a 20. század egyik legnagyobb magyar szép- és közírója, gondolkodója. A grandiózus életmű szociografikus, etnografikus, pszichologikus, historikus, mitologikus vonatkozásszféráinak, s forma- és jelentéstartományainak azonban nemhogy az átfogó értelmezése, hanem még a puszta nagyságrendi felbecsülése is csak keveseknek adatik meg. Hiteles értékeléséhez olyan kongeniális lángelmék járultak hozzá – Illyés Gyula, Németh László, Várkonyi Nándor, Vatai László –, akik fogékonyak voltak a magyarság archaikus népi kultúrájának a mélyrétegeire és metafizikai ultrahangjaira is. Jókai Anna szerint „Kodolányi János prózájából, melyet Várkonyi Nándor végkifejletében »mágikus realizmusnak« nevez, világosan kitetszik: az írói út összefügg az emberi úttal, a tudat részben kegyelem általi tágulásával"; s „ezen a spirálszerűen táguló-emelkedő úton minden állomás fontos volt: a moralitással áthatott társadalmi ítélkezés a jelen felett, a felelősséggel megidézett történelmi múlt, de mindennél fontosabbá vált az ős-idő és ős-terek mítosza – s az ezekből elősugárzó jövő. A szellemi üzenet, amely sem el nem avulhat, sem el nem évülhet".

Amikor a 120 éve született és 50 éve elhunyt Kodolányi János emléktábláját avatjuk[1], azt megrendültséggel és meghatottsággal tehetjük: olyan magyar szellemóriást kell laudálnunk, akit hosszú időkre páriasorba száműztek, s akinek a nevét is meggyalázták a sötét diktatúra évtizedeiben, miközben ő legkiválóbb szellemi értékteremtőink közé tartozott. Fájdalom, hogy nem a legragyogóbb elméink útmutató szavának engedelmeskedve zajlottak a történelmi-politikai események, s így tragikusan megszakadt a folytonossága a magyar nemzeti felemelkedés esélyének. Adósságtörlesztő örömünk, hogy ma itt, mégiscsak igazságot szolgáltathatunk a történelem dimenzióját mindig felülhaladó tiszta szellem képviseletének. Kodolányi János prófétai alkatú író volt, az ősi *homo magus* méltó újjászemélyesítője. Azok bajvívó társaként, akik mély hittel vallották az emberiségbe vetett bizalmat, „a morális szolidaritás lehetőségét", s „próféciákban hirdetik a javítás és javulás útját" (ahogy Móricz Zsigmond állította róla). Igazságai, törekvései mindenkor a magyar és az emberi megmaradás ügyét szolgálták. A magyar népi nyomorúság – a dunántúli, baranyai, ormánsági szegényvilág, a demográfiai pusztulás – legmélyebb bugyrait feltáró társadalomrajzos novelláival, folklorisztikus ihletésű, néprajzi hitelességű kisregényeivel (vagy az egykézés tragikumát a népi írók között, a népi mozgalomban elsőként részletesen föltáró, *A hazugság öl* című 1927-es memorandumával, s ezt a kollektív veszedelmet Fülep Lajossal,

[1] A 47. Tokaji Írótáborban, 2019. augusztus 18-án elhangzott emléktábla-avató beszéd szerkesztett változata.

Illyés Gyulával, Kiss Gézával és másokkal együtt később is hangoztató műveivel), majd a sok évszázados, évezredes magyarság sorstörténelmének példázatos jelentőségű időszakait és személyiségeit megelevenítő nagyregényeivel (*A vas fiai, Boldog Margit, Julianus barát, Emese álma*): a magyar nemzeti önismeret gigantikus élmény- és értéktárát, kincsesházát boltozta föl. A régi hitvilág, a vallási normák, a rítusok, a szokások, a korabeli viselkedési formák, a hétköznapok és ünnepek, a korhű lelki reflexek olyan rekonstrukcióját építi föl az író, amely „páratlan a maga nemében" – állapította meg a néhai debreceni irodalomprofesszor Kovács Kálmán a *Pogány tüzek* kapcsán. Az egyetemes, emberiséghorizontú, mitikus és bibliikus regényei (*Vízöntő, Új ég, új föld, Az égő csipkebokor, Én vagyok*) a prehistorikus idők és a keresztény ősiség olyan kolosszális távlatait bontakoztatják ki, amelyek embervoltunk legvégső, univerzális kérdéseire keresnek és adnak autentikus és felkavarón aktuális válaszokat. A minden műnemben (líra, epika, dráma, esszé) és számtalan hagyományos és egyénien újraélénkített vagy sajátosan megteremtett műfajban (novella, hosszú elbeszélés, napló, útirajz, beszámoló, publicisztika, kritika, jegyzet, vitacikk, értekező esszétanulmány – vagy a hihetetlen bőségű irodalmi, baráti levelezés – s még sok más műforma terén) kiemelkedő Kodolányi, a prózaírás mestereként, felmérhetetlenül gazdag és összetett jelentéstartalmú regénykatedrálisaival a modern elbeszélő irodalom világirodalmi csúcsteljesítményeihez érkezett. Azok után, hogy sokfajta modern szemléleti és esztétikai irányzat gyökerénél is őt találjuk. A modern szociografikus megjelenítés, a krónikás tudósítás, a belletrisztikus riport, dokumentáló számvetés; a magyarság társadalomélettani egészét feltérképező falu- és parasztregény, dzsentriregény, polgárregény és más körképek, tablók (a „boldog békeidőktől" a „süllyedő világig"); a naturalizmussal, expresszionizmussal felfrissített látomásos realizmus; az általa elismert Tamási Áronnal együtt már a '20-as években megalapozott mitikus, mágikus realizmus; a pszichoanalitikus, mélylélektani elbeszélőpróza, az önéletrajzi regény, a családregény, az átképzeléses nőregény, az egzisztenciális krízisregény; a (nép)nyelvi, stiláris archaizálásával is egyedülállón lenyűgöző történelmi atmoszféraregény; a lélek- és közösségi sorselemző, antropológiai és kozmológiai csóvájú bölcseleti mítosz- és esszéregény: ezeknek mind-mind 20. századi megelőlegezője, élvonalbeli úttörője és kísérletező kiteljesítője volt. Az első világégés utáni írói generációból – az úgynevezett „elveszett nemzedékből" – a bartóki szintézis jegyében talán Kodolányi az első, aki kivételes szuggesztivitással alkot irányjelző regényműfajokat az archaikus népi hiedelemvilágot, a keresztény misztikát s az egyetemes és újkeletű emberi elidegenedés egzisztenciális világkorszakának főélményét organikusan összeötvözve. Ábrázolás és vizionárius kitágítás egységében. Mondák, ősmesék, hitregék színezte, hatalmas részletbőségű, nyelvi varázslatuk káprázatosan sokféle pompájában sugárzó eposzias freskókat és valóságpanorámákat bontakoztatva ki. Tudván, „hogy művészet transzcendentális tartalom nélkül nincsen" és nem is lehetséges – s így őseredeti, tudatalatti rétegekből föláramló képzetrengeteg nélkül sem. S ezzel mintegy elindítja ezt a specifikusan magyar (és tehát bartókinak nevezhető) próza- vagy regénypoétikai vonulatot – egész életművével pedig egyszersmind belehelyezkedve a magyar és a világirodalom Móricz, Krúdy, Kosztolányi, Márai, Illyés,

Szinyei Merse Pál: Szinyei Merse Béla és István. (1868, magántulajdon)

Németh László, Tamási, illetve Thomas Mann, Bulgakov, François Mauriac, García Márquez nevével fémjelezhető kontextusába. Várkonyi Nándor szerint: „A teljes szintézis Kodolányi életének és művének messze időkre szóló eredménye: sikerült megalkotnia a magyar élet időfölötti, örök drámáját. Ha a magyarság életének nyomai eltörlődnének a földről, az ő műveiből vissza lehetne állítani azt, amit a világ számára ez a szó jelöl: magyar."

Kodolányi János világképének alapvetése, hogy a transzcendens kötődéseitől elszakadó embert figyelmeztesse eredendő természetére, kultúrájára és hivatására. Az embert megemelő minőséget csakis humanitás és divinitás összefüggésében, bensőség és külvilág, profán és szakrális harmóniájában, evilágiság és érzékfölöttiség lelki, szellemi, erkölcsi egyensúlyában látta beteljesíthetőnek. „Kultúra az istenséggel való kapcsolatok nélkül nincsen, ahol ezek a kapcsolatok hiányzanak, nem kultúrával, hanem szemfényvesztéssel állunk szemben"; „kultúra nélkül tehát nincs elviselhető emberi élet" – hangoztatta. Népe és nemzete bol-

dogulását is eszerint remélte és képzelte el. Transzcendens jelképrendszer, azaz szimbólumteremtő lélek és kultúra nélkül nincsen valóban emberinek tekinthető élet – vallotta; az „ember minden ismert létezőtől lényegesen különböző faj, *az egyetlen, amely kultúra nélkül nem élhet*. Csak az ember temeti el halottait." Elvetette, szenvedélyesen elutasította a kizárólagos anyagiasságba züllesztő hatalmi rendszereket. *Zárt tárgyalás* című különleges – rendkívüli sűrűségű kritikai, történelemfilozófiai – művében kijelenti, hogy ha Jézus új szövetséget teremtett a transzcendentális világgal, vagyis *„helyreállította az ősi szövetséget"*, akkor a mai, saját magától elvakult ember valamikor újabb szövetséget kell, találjon akkor, amikor majd reménység szerint „ismét az anyag fölé emelkedik és iszonyú kozmikus katasztrófák közepette ismeri fel megint a transzcendentális valóság vakító fényét." A második világháború alatt „nyugatról és keletről egyaránt a magyarságot fenyegető veszedelmek közeledtét látta" – „egyaránt szembefordulva a polgári-liberális, a nemzetiszocialista és a kommunista eszmével"; s „nem kívánta sem a fasizmus, sem a kommunizmus győzelmét" (Borbándi Gyula). „Minden diktatúra legbátrabb ellenzői között szólt és cselekedett" sok évtizeden át – ahogyan azt Kodolányi Gyula rögzítette. A *Zárt tárgyalás* esszédrámás példázatában a zsarnoki parancsuralom ellen lázadó és tiltakozó írót, az örökké csak megvádolt és szenvedő magyar nép képviselőjét meghurcolják és halálra ítélik, mert nem hajlandó behódolni az idegen és erőszakos nagyhatalmi, birodalmi érdekeknek, s kiszolgáltatottságában is az egyetemes magyarság olyan önálló, saját útjának a követésére buzdít, amelyet az isteni eredetű, szent és harmonikus kultúra, a szellem jelzőfényei világítanak meg. „Kultúrát nem lehet fegyverrel teremteni – állítja a főhős. Kultúrát csak hittel és csodával teremthet a lélek. Egy transzcendens világ hitével s e világnak a lélekbe sugárzó csodájával." De hiába, mert a globalista ideológiák és világrendszerek komisszár megtestesítői által az anyag- és haszonelvű liberális, az állammonopolista kapitalizmus, meg az istentagadó bolsevik-internacionalista totalitarizmus közös áldozatává válik; háromféle megvalósult társadalmi modell mártírjává. A diktatórikus materializmus közös nevezője menthetetlenül maga alá gyűri vagy megsemmisíti a magasabb és nemesebb igazságteremtő humán értékeket. Ismét beigazolódik a Szabó Dezsőnél, Németh Lászlónál s az egész népi mozgalomban is már kikristályosodott metaforikus tétel: „hogy az egyik farkast liberális kapitalizmusnak, a másikat monopolkapitalizmusnak, a harmadikat kollektív kapitalizmusnak nevezhetjük s így tovább. A farkast is más-más néven nevezik a világ más-más tájain. De ugyanaz a farkas az mindenütt." Amint azt Pomogáts Béla megállapította: „Kodolányi a *Zárt tárgyalás* végső jelenetében úgy áll bírái előtt, miként a keresztény hagyomány, a keresztény irodalom és ikonográfia hagyománya szerint Krisztus Pilátus előtt" – s „megnyugvást, lelki békét ebben az *imitatio Christi*-ben talál".

„Az ember célja, hogy fénnyé váljék" – idézi *Az égő csipkebokor* egyik fejezetcímét *A fényember* című írásában legutóbb Borbély László is. Odáig pedig feltétlenül meg kell maradnunk valódi közösségként is; „a magyarság célja, hogy megmaradjon"; „kétségtelen, hogy a magyarság célja, hivatása, küldetése csak egy lehet, a jelenben csakúgy, mint volt a múltban s lesz a jövőben: *a megmaradás*" – szögezte

le számtalanszor; mert „minket, magyarokat, az a veszély fenyeget, hogy elveszítjük magyarságunkat s ezzel fennmaradásunkat, egész életünket is, ha csak egy pillanatra is elveszítjük magunkat" – tanította Ady-reminiszcenciával a nevezetes 1943-as balatonszárszói tanácskozást bevezető előadásában is; s hogy „mi nem hazudhatunk magunknak. De azt sem engedhetjük meg, hogy nekünk hazudjanak. Szemünket éjjel-nappal, jóban-rosszban magunkon és az örökkévalóságon kell tartanunk. *Ha nem követelünk magunknak örökkévalóságot, elveszítjük a mát is.*" (A szárszói konferencia zárószavaiban Veres Péter is így hangsúlyozta: „Azt kell tennünk, amit minden életrevaló nép tett a történelem folyamán: *alkalmazkodni, hogy megmaradhassunk.* Ez minden más eszmei vagy világnézeti igazság előtt áll: *Megmaradni.* Ahogy lehet. S hogy lehet? Úgy, ahogy a nép nagy többsége hiszi, hogy lehet. Mert a hit nagy erő, a történelemben talán a legelső erő.") Így azután a Kelet és a Nyugat övezte vagy oly gyakran szorongatta magyarság önálló karaktere, szuverén és autochton lelki alkata (de mégis küldetésesen és mintaadón összeköttető szerepet vállaló, sajátos „harmadik útja") szervesen kapcsolódik hozzá az emberiség legigazabb, legnemesebb értékeihez és spirituális erőfeszítéseihez. Az örökérvényű értékmentés, nemzetféltés és identitásvédelmezés jegyében fogalmazta így az író – sűrű veszedelmek közepette is bizakodó nyomatékkal: *az eurázíai lélek* nem megy veszendőbe, „nem megy száműzetésbe ma sem. Készen érkezett erre a földre, készen várja sorsdöntő óráit. Az *eurázíai lélek,* amelyet Németh László *mélymagyarságnak* nevez, olyan, mint a mesebeli legkisebb, legszegényebb fiú: erdő elrejti, csalit befogadja, folyó felveszi, madár táplálja, hegy megnyílik előtte, madarak szárnyukra veszik, tűz kettéválik előtte. Ne féltsük őt. Fogjuk kézen, ha találkozunk vele. Nézzünk magunkba: a szívünkben lakik." Amiképpen Isten is „a szívben lakik! Olyan egyszerű!!"

Kodolányi – aki Várkonyi Nándor szerint Julianusban mintegy „saját virtuális önéletrajzát írta meg", és „az ő Magna Hungariája az időtlen magyar nép" – így zárja le e regényének egyik fejezetét, s e költői mondatokat ugyancsak a szívünkre helyezhetjük ma is: „a magyeri nép Isten népe, méltó a kegyelemre és megmaradásra... / Vajon van-e hatalom a földön, mely elsöpörje a népet, ha Istennel tart szoros kapcsolatot? Ha Isten akaratát nyilván fölismeri s annak aláveti magát? Ha része Isten Országának?" Ennek hitében és reményében ünnepeljük a nagy író emléktáblájának – Oláh Katalin Kinga szobrászművész kitűnő, sugallatos arcmás-dombormű alkotásának – felavatását!

FALUSI MÁRTON

KÖLTŐI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ÉS POLITIKAI TEOLÓGIA NAGY GÁSPÁR LÍRÁJÁBAN

2. rész

5.

A premodern eszmetörténet és a megkésett magyar polgárosodás hajnala mindazonáltal nem magyarázza, miért is kerülhet elő a politikai teológia a 20. században – s a nyugati gondolkodásban. Mind a politika, mind a teológia térfelén válságperiódusokban jelentkezett egy-egy gondolkodó, akiknek a megközelítésmód újjászületése betudható. A weimari köztársaság közjogi vitái során, tulajdonképpen a legitimációs deficit leküzdését ambicionálva vetette papírra Carl Schmitt két elhíresült axiómáját: „Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt."; „A modern államelmélet minden jellemző fogalma szekularizált teológiai fogalom." Habár Schmitt elmélete egyértelműen az antidemokratikus, decizionista politikafilozófia ékes példája (nem a Végítélet, hanem a Führer eljövetelét készítette elő), a hátterében meghúzódó »politikai romantika« valós problémára reagált (rosszul). A felvilágosodás után létrejött, Rechtsstaat típusú (korai) jogállamok (észjogi bázison) a jogot a természettudományos világkép mintájára – *more geometrico* – posztulálták, ám mire a szekularizáció folyamata beteljesedett, az alkotmányos szabályok mögül kikoptak a fundamentális értékkategóriák, s nem mellékesen az azok univerzalizmusába vetett bizalom is megrendült. A Schmitt és Hans Kelsen közötti polémia ugyan intézményelméletileg arról bontakozott ki, hogy ki legyen az „alkotmány őre", a birodalmi elnök-e, avagy az alkotmánybíróság, materiális vonatkozásban a politikai autoritás mibenléte vált dilemmává, vagyis a politikai közösség alapító („szakrális") dokumentumának jelentésstabilizációja. Egyszerűen szavakba öntve: kié legyen az értelmezés monopóliuma? Jóllehet ezt a társadalmi, világképi és jogelméleti krízist a totális diktatúrákból, a népirtásokból és a világháborúból regenerálódó nyugati civilizáció az emberi jogok nemzetközi katalogizálása, tribunalizálása, a jogvédő és jogérvényesítő mechanizmusok finomítása – bölcseleti síkon a természetjogi fordulat – révén hosszú időre orvosoltnak hihette (és hiszi talán most is), az alapvető apória, a liberális demokrácia és az alkotmányos jogállam feszültsége nem szűnt meg létezni. Azért vázolom föl a politikai teológiát közrefogó elmélettörténeti keretet, hogy kitetszszék, a Nagy Gáspár lírájában bemutatandó, átesztétizált társadalmi és teológiai referencialitás – amelyet pejoratívan szokás „váteszinek" vagy „képviseletinek" hívni – nem veszíti el sem az érvényességét, sem a jelentésességét, ha itt és most rekontextualizáljuk.

Fontos társadalomelméleti összefüggés, hogy az alkotmányos jogállam önmagában a polgári társadalom igazságos működését, a közjót (bonum commune) nem képes biztosítani; csakis akkor kezelheti a kialakuló konfliktusokat kiszámít-

hatóan és a konszenzus esélyével, ha a politikai közösség demokratikusan szerveződik. A politikai gondolkodók – akárcsak az eposzok vagy az irodalomtörténetek – számtalan narratívát eszkábáltak már össze, és végső soron mindegyiknek dűlőre kellene jutnia, mégsem jut dűlőre arról, hogy a demokratikus politikai közösség vagy az alkotmányos jogállamiság előfeltételezi-e a másikat. Közkeletűen ezt önti logikai formulába a Böckenförde-paradoxon: a szekuláris jogállam, a liberális demokrácia olyan – „jog előtti", immár nyilvánvalóvá nem tett – értékkötöttségeken (politikai moralitáson) alapul, amelyet csak liberalizmusának (semlegességének) feladása árán szavatolhatna. Tallár Ferenc éppen Carl Schmitt teóriájának prizmáján nagyítja föl ezt a jelenséget, a jogi proceduralitás és a politikai értékpreferencia világainak kölcsönös átömlesztését. Habermast idézve rögzíti, hogy „az öntörvénykezés jogi fogalmának politikai dimenziót kell nyernie, és egy demokratikusan önmagát befolyásoló társadalom fogalmává bővülnie" ; azonban a háború utáni, „intervencionalista" szociális jogállam a gyakorlatban mára megbukott, ezért éppen a politikai cselekvés esik ki a társadalomontológiai képletből (Ádám Antal ez nevezi „posztdemokráciának"). Tény, hogy a »posztnemzeti állapot«, a »posztpolitika« és a »posztdemokrácia« mára kimerítette a közjóért való buzgólkodás történelmi eszköztárát; a (nemzet)állami autonómiát a globális piaci viszonyok totális elburjánzása és a hagyományos kulturális minták totális eltűnése végletesen relativizálja. Tallár találó kitétele szerint ez a változás „Üresen hagyva a politika helyét, a Nyugat berendezkedésének politikai legitimációja kiürül [...]". Az újraalapítás, a *creatio ex nihilo* szükségességét pedig egyre többen vetik föl; akár az európai integráció, akár az államok legitimációjának és funkciójának átértékelése/visszaszerzése felől közelítve hozzá, s ezen a ponton ütköznek minduntalan Carl Schmitt politikai teológiájába.

Az állami legalitáshoz tehát társulnia kell(ene) a társadalmi legitimációnak, csakhogy ez a plurális, nyílt társadalomban elméletileg lehetetlen (gyakorlatilag természetesen mégiscsak lehetséges, bár nehezen megfejthető, miként). Ahogy Tallár – és napjainkban egyre több társadalomfilozófus – belátja, társadalom mint olyan teoretikusan nem tételezhető (»lehetetlen tárgy«), nincsen »hegemón diskurzusa«. A schmitti „totális állam" – amely a barát–ellenség bináris oppozíciójával leírt politikait előfeltételezi, s nyilvánvalóan a kora középkori respublica Christiana, valamint a pogányok és eretnekek közötti választóvonalat húzza tovább a modernitásig – a társadalmi homogenizáció egyik (nemkívánatos, tragédiába fulladó) útját jelölte ki. Ugyanakkor itt tudunk visszakapcsolni az újhistorista irodalomelmélet társadalombírálatához. Stephen Greenblatt ugyanis az esztétikait a schmitti politika mintájára használja: az esztétikai tapasztalat egy bizonyos diskurzusból szűrhető le, nem pedig az ismerettárgyak egy bizonyos létmódjából. Ekként a politikai viszony is azonosítható a társadalom bármelyik szférájában (nem önálló alrendszere annak). Az alapvető kérdés Greenblatt számára, hogy elveszítettük-e az egykori totalitást, vagy pedig éppen a kapitalizmus totalitása tart bennünket fogságban. Nos, a logikus válasz, amely lehetőséget nyújt, hogy a művészet és a társadalom kapcsolatának újból érvényt szerezzünk, egyik esetben sem adható meg egykönnyen. Valójában mindkét megközelítés egyszerre igaz, hiszen a tudásterületekre, praxisokra osztott posztmodern társadalom

konstrukciója ugyanúgy szertefoszlik, mielőtt a megismerő megragadhatná, mint az, amelyiket pusztán a piaci érdekek uniformizálják. Úgy fest, hogy kizárólag antikvárius érdeklődéssel van remény a sikerre; vagy az újraértelmezett nemzet fogalmát vehetjük elő a múzeumi raktárakból, vagy pedig a piacét a közgazdaságtani iskolák szertárából; előbbi az etnikai homogenizáció, utóbbi a permanens forradalom, az osztályharc rémével fenyeget. Melyik különös létszféra közvetíti az emberi jogok univerzális ideáit alkalmazásuk partikuláris gyakorlata számára? „Az intézményi működés így szükségképpen több mint önmaga; ezért nem is vezérelheti, minősítheti, igazolhatja pusztán önmaga intézményi konstituáltsága. [...] Az intézmény tehát önmagán túlra mutat."

6.

Az egyház oldaláról Johann Baptist Metz illesztette a politikai teológia beállítódásába teológia- és társadalomkritikai élű filozófiáját, amely „kritikai ellensúlyt képez a jelenkori teológiának az egyéni szférát szélsőséges módon kiemelő szemléletével szemben". Metz nemcsak azzal az igénnyel lépett föl, hogy a teológiát – a „polgári vallással" a „messiási vallást" szembeállítva – „deprivatizálja", annak társadalmi tanításait „a béke és az igazság ígéretét alapul vevő szemlélet", Jézus Isten Országáról szóló példabeszédeinek előterében, prezentista megfontolásokból kifejtse; hanem mindezt a teológia fundamentális irányultságának állította be, „ennélfogva minden eszkatologikus teológiának politikai teológiává, azaz (társadalom)kritikai teológiává kell válnia". Az egyháznak a történelemben kell fenntartania „a minden embernek szánt üdvösséget", amivel – a teológus markáns vélekedése szerint – évszázadokig adós maradt. Metz alapgondolata, hogy a szenvedéstörténetet, az emberiség „veszélyes emlékezését" a modernitás szabadságtörténetével összhangban értelmezze; s mivel ezt a „kritikai-felszabadító funkciót" az egyház sokáig elmulasztotta betölteni – „nem pont az elmúlt századokban tartott-e szét teljesen a vallási intézmény és a kritikai reflexió mozgása, aminek következtében ma a teológiai reflexió nem kötődik az intézményhez, az intézményen belül pedig nem bontakozik ki reflexió?" –, elérkezett az idő, hogy „új gyakorlatot" hirdessen.

A felvilágosodott, nyugati ész, később Marx és a frankfurti iskola nézeteit, a „fennállóval" szemben hangoztatott „tiltakozását" az egyház, amennyiben felismeri küldetését, az evangélium szellemében újraartikulálhatja, intézményesítheti, és a kritikai társadalmi cselekvés érdekében mozgósíthatja. Az „újabb rendszeres teológia" ugyan konfrontálódott Kant transzcendentális filozófiájával, a német idealizmussal, a perszonalizmussal és az egzisztencializmussal, a jelen kihívásaira, különösen a baloldali hegeliánus hagyomány ideológiakritikájára, nem felelt. Ennek folyományaként Metz állandóan hivatkozik Habermas, Adorno, Walter Benjamin és Marcuse elméleteire; s noha társadalomontológiájukat elutasítja, technológia-, mítosz-, média- és kapitalizmuskritikájuk velejét igyekszik abszorbeálni saját teológiai hermeneutikájába. Megfordítja tehát a – liberalizmus és a posztmarxista tradíciók által közösen képviselt – eszkatológia áramlását: a vallá-

sos világkép éppen hogy nem az ancien régime premodern állami berendezkedésének, politikai rendjének reminiszcenciája, hanem azoknak a nyugati ész fejlődéséből fakadó változékonyságát, esetlegességét, bizonytalanságát – a „kollektív identitásfélelmet" – hivatott legyűrni. Ekként ha nem is hozza létre az emberek ideális társulását a szabadság–egyenlőség–testvériség jegyében, örökké emlékeztet arra (*memoria passionis*), milyennek kellene lennie, hirdeti az üzenetet Isten eljövendő uralmáról. Nem köteleződik el egyetlen konkrét politikai állásfoglalás mellett sem; de ezt csakis úgy tudja kivitelezni, ha a politikát magát – *fides* és *ratio* viszonyát – problematizálja, és ezáltal kiküszöböli, hogy az emancipatórikus politikai krédó „a szabadság átfogó történelmének alanyaként világi szubjektumot jelöljön meg". A világi szubjektum valamennyi lehetősége – az osztály, a nemzet és a faj – kártékony ugyanis, hiszen hajlamos arra, hogy az állam és a társadalom közötti különbséget felszámolva abszolút uralomra törjön. Jól kitapintható, hogy Metz ott veszi fel a fonalat, ahol Schmitt a nemzetiszocializmus, a frankfurti iskola pedig a kapitalista kultúripar kiépülésekor elejtette: habár Schmitt inspirálta az előbbit, a kritikai elmélet pedig ostorozta az utóbbit, egyikük sem kecsegtetett gyógyírrel a társadalmi sebekre és kataklizmákra. Schmitt „totális politikája" belenyugodott a politikai totalitarizmusba, Marcuse kultúrkritikája csak átalakította az osztálykonfliktus marxi elméletét, amely végső soron szintúgy a totális állam történelmi képletét eredményezte.

Ami a politika oldaláról a legfontosabb társadalomontológiai ellentmondás, a Böckenförde-paradoxon, az a teológia oldaláról a teodicea-kérdés. „Miként lehetséges a hit, ha van szenvedés?" – tehetjük föl e kérdést egyszerű formában –, és a vallásos hit vigasza – akárcsak az erre adott válasz – ugyanúgy megmarad a kinyilatkoztatás transzcendens régiójában, mint az emberi jogok katalógusa, amely a népfelség elvével bármikor összeütközésbe kerülhet (így pedig alulmaradhat). A katolikus közösség (*corpus catholicum*) új megalapítása – az újskolasztikus és a transzcendentális-idealista paradigma után – a „marxista kihívásra", az „auschwitzi katasztrófa kihívására" és a „harmadik világ kihívására" reagáló „posztidealista paradigma" feladata Metz szerint. Ez a paradigmatikus váltás tehát egyrészt ismeretelméleti természetű, amennyiben „az emlékezés és az elbeszélés kommunikatív méltóságát" védi, mert „a hit emlékező és elbeszélő nyelve kommunikatív szempontból felette áll a görög metafizika szubjektumtól független argumentációs nyelvének, és nemkülönben a nyugati racionalitás tudományos nyelvének". Másrészt számot vet azzal, hogy a holokauszt a modernitás és a teológia válságát okozta, harmadrészt pedig az eurocentrizmus leáldozásával, és a policentrikus világ új szerkezetével. A polgári társadalom és a politikai állam kettéhasadása óta kísértő axiológiai démon, hogy – *creatio ex nihilo* – a káoszból kozmoszt alakító alkotmányosság szekuláris értékcentrumából hogyan nyerhetők ki az alapjogok, valamint a jogosultságok között miféle hierarchia állítható fel (ha felállítható ilyen egyáltalán). Metz a nyugati ész locuszába az „anamnetikus észt" transzponálja, mely az eljárási racionalitás (a formális jogállam-koncepció) egyetemességével nem éri be; hanem annak „belső alapját" is meghatározza, „fölébe rendel egy másik egyetemességet: a szenvedés tapasztalatának egyetemességét". A teodicea-kérdést ekként „elfelejthetetlen, de megválaszolhatatlan"

státusszal ruházza fel, és – explicite utalva Adorno „negatív dialektikájára" – a „negatív univerzalizmus" címkével látja el.

Régóta hasonló tendencia megy végbe a jogelméletben, amikor művelői az államelmélet diszciplínáját és a szuverenitás fogalmát idejétmúlt tárgykörnek vélik, ezért figyelmüket teljes mértékben az alapjogiasítás és a nemzetközi jogi sztenderdek primátusának igazolása köti le. Metz viszont nem diszkvalifikálja, hanem visszaiktatja őt megillető pozíciójába a modern jogállami demokráciák „reprezentációigényét"; méghozzá olyan „tekintélyként", amely „elkülönül a demokratikus diskurzustól", vagyis megelőzi azt. „Ennélfogva pedig a jogállami demokráciában sem csak a legitim úton megválasztott népképviselet politikai tekintélye létezik, hanem mindenkor szembesülnie kell azzal az erkölcsi tekintéllyel is, amely megelőzi a benne lejátszódó, a diskurzushoz és a konszenzuskereséshez kapcsolódó folyamatot." Az emberi jogi alapelvek, tesztek, toposzok, regulák, parőmiák ugyanis merőben emfatikusak, a pozitív előírások részei; azokat esetről esetre, időről időre „rendelkezésre kell bocsátani", reprezentálni szükséges. A jogállami együttélés erkölcsi kohéziójának meghatározása, narratív identitása tehát a posztdemokráciákban súlyos hiányként jelentkezik; s éppen ezt az űrt készül kitölteni a feltámasztott politikai teológia – hazánkban pedig a rendszerváltást előkészítő, kezdeményező, bíráló és – szellemi értelemben talán – véghez is vivő irodalom, melynek hagyománya magába olvasztotta a „teologiko-politikai" eredetű megfontolásokat. Miként pedig „az egyház nem azért van, hogy politikai hatalmat reprezentáljon, hanem hogy politikai erőtlenséget idézzen az emberek emlékezetébe", az irodalom funkciója is részint mnemotechnikai: a *memoria passionis, mortis et resurrectionis Christi*, a Másik szenvedésére való emlékezés.

7.

Itt térek vissza *A Fiú naplójából* elemzésére. A politikai teológia két központi fogalma, mint beláttuk, a szuverén és a politikai test (*corpus politicum, body politic, corporate body*). A szuverén „a kivételről határoz", övé a – jogállapoton kívüli harci állapot – alapító potencialitása és a normálstílus felfüggesztésének – az ideiglenes állapot bevezetésének – kiváltsága; őt behelyettesíthetjük a költői énnel. A politikai test, a politikai közösségnek az antikvitásig visszanyúló, de a középkorban is virágzó alkotmányos metaforája nem más, mint a „júdásfa". Ezért kapcsolódik hozzá a „drága" jelző, és ezért kerül határozottan cselekvő pozícióba: „rezeg", „susog", „kitüntet", „súlyos emlékek alatt" látható „recsegni-ropogni-hajladozni büszkén". A vérdíjat megfizető szimbólum gyanánt negatív, sőt ironikus, a rezgés és a büszke hajladozás gyanánt ellenben pozitív, méltóságteljes konnotációkat sűrít magába. A beszélő pedig – s így, ezzel a jelentésadással éled föl a vers –, maga a forradalom, amely – az önéletírás klasszikus antik alakzata, a *prosopopeia* szerint – kvázi elhunytként (kivégzettként) fordul és szól a naplóíró költő személyéhez, aki egy a közösségéből. A megváltó halált halt beszélő attribútuma ily módon a keresztfa; az áruló közösségé – mely Barabást kiáltott – pedig a – misztikus pandantként Csontváry Magányos cédrusára is asszociáló – júdásfa. Metonimi-

Szinyei Merse Pál: A Balaton a fonyódi partról.
(1916, magántulajdon)

kusan éppen a júdásfa és a költemény haláltáncában tobzódva felvonuló, állatias és emberszabású figurák érintkeznek.

A szuverén, a történelem és a kollektivitás szubjektuma immár nem székelhet sem a költői én alakmásában, a verset uraló személyiség bölcs monarchájának stallumában, sem a népben; őt csakis a szakrális hatalommal felruházott 1956-os forradalom reprezentálhatja, mely azt az eszmetörténeti toposzt is evokálja, hogy – például Szabó Zoltánnál – általa a nemzet jött létre. Minthogy a megszólaló, a forradalmi megváltáshit, kvázi az „Atya" minőségét hordozza, a „Fiút", aki mintegy krónikásként, töredékesen feljegyzi (sugalmazott) memoárját, akár Jézusként is felfoghatnánk; de kézenfekvőbb értelmezés, ha valamiféle apokrif evangélium szerzőjének gondoljuk, s a szentséget annak az alapító októberi pillanatnak számítjuk be, amikor Isten és az ördög városa, a mennyek országa és a földi siralomvölgy egyesül, a mondiális, a teremtett világ átlényegül transzcendentálissá. Lior Barschack teoretikusan elválasztotta egymástól az ősök mitikus, jogállapot előtti politikai közösségét (corporate body) az alkotmányos testté inkarnálódott (és az államhatalmi

ágakat, társadalmi struktúrákat megosztó) politikai közösségtől (communal body). Az előbbi afféle természeti állapotot tükröz, a (freudi) totemisztikus hiedelmek és a féktelen szuverén metanarratíváját, míg az utóbbi a narratív identitás, a jogi és költői igazságszolgáltatás korlátai közé szorított szuverén víziója. „A jogi kategóriák osztják meg a társadalmat független intézményekké, elkülönült csoportokká és egyénekké annak érdekében, hogy megakadályozzák egyetlen egységgé tömörülését, mely emiatt a korporatív tartományban keres menedéket." A szabályozott politikai közösség viszont ezáltal kirekeszti, vagy – óvatosabban fogalmazva – megszelídíti a szuverént. A szuverén „veszélyes emlékezetének" – hogy Johann Baptist Metz-re is visszautaljak – megregulázására a modern államok számos narratív alkotmányjogi fikciót jegecesítettek ki; a magyar államiság szellemi és földrajzi integritásának hagyományos manifesztuma a Szent Korona-tan.

Ennek alapján mondhatjuk, hogy Nagy Gáspár versében a forradalom a korporatív politikai közösséget hívta életre a mitikus múltból, a kollektív emlékezet előtti archaikus időből. Ezt a szuverént bírja szólásra, beszélteti a vers, amikor a fennálló rezsim bevégezte a megtorlásokat, és tabusította a memoria passionist; a diktatúra – a politikai teológia fogalomhasználatával – éppen annak révén garantálta legitimációját, hogy betiltotta az emlékezést a „kereszthalálra". „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre" – hirdette Jézus az utolsó vacsora alkalmával, amikor kezébe vette a kenyeret és a bort, rájuk – és általuk az egész teremtett világra – mutatott („ez az én testem és vérem"), majd átváltoztatta őket. Az Eucharisztia, az Oltáriszentség közössége valamennyi európai állam archetípusa; ez az az idea, amelyre Nagy Gáspár számos verse egyetemes szinten utal, érvényes számunkra is, akik már a demokratikus jogállam olvasói vagyunk, a demokrácia és a jogállam eredendő apóriáival viaskodunk. A „drága júdásfa" tehát a korporatív alapító közösség totemeként afféle reminiszcencia, a létező politikai közösség „ressentiment"-ja; azért az árulás romlott gyümölcsben bővelkedő fája, mert a fennálló cserbenhagyta múltját, hátat fordított az alapító atyáknak, a mártíroknak, az örömhírnek, az episztémének. A politikai közösség azért domesztikálta, hogy a „homály követeit" tüntesse ki „ezüst-tallérokkal érdemeik szerint illőn". Ehhez a politikai közösséghez intéz beszédet, nekik mond prédikációt, és jövendöl a megszemélyesített forradalom a költői alteregón keresztül. Ennek a politikai közösségnek a jelentésmezője a „gyávaság", a „rémület", a „hókuszpókusz", a „maszkabál", a „szégyen", a „szegényes alkuvás". Egyfelől a megrontott, démonikus szakralitáshoz tartozó cselekvésmozzanatok („mindenre / elszánt hittérítők"; „ígéretekkel megtelt szemek / tócsafénye és fénytelen homálya"), másfelől a kutya animális létszférája („beárad a dögszag: a teletömött / gyomor békessége"; „azok a független kutyák kik ideológiamentes csontokon / tökéletesítik a fölösleges morgást-harapást") sorolódnak ide. Az „ideológiamentesség" pedig ironikus felhangú is (hiszen egy hazug ideológiával veszi fel a harcot a vers), egyszersmind a szekuláris állam értéksemlegességének megvalósíthatatlanságára, a Böckenförde-paradoxonra is rávilágít.

A költemény tengelyén helyezkedik el a kulcsmondat: „[...] nem tudom még hogyan viselem tartósan a szégyent / hogy együtt néztük ugyanazt az eget folyót hangyafészket"; melyből az ég a makrokozmoszt, Isten Országát, a folyó az em-

beri együttélés, társiasság legfontosabb életfeltételét, az egymáshoz kapcsolódást, a kereskedést, az élet vizét, az otthonosságot és a haladást, egyszóval: a kultúrát, a hangyafészek mikrokozmosza pedig az egyszerre kiszolgáltatott és kiszolgáló természeti világot, a naturát szimbolizálja (a hangya fészke ráadásul a földbe vájt járatok hálózata). A *prosopopeia* másik súlyponti kijelentése, hogy „másképp láttam / ugyanazt a fát ezüstlő éveinkkel sújtva [...]". A „fa" mint mitologéma nem szükségképpen júdásfa, az elkorcsosult társadalom, hiszen ideális létmódja a Jézus szenvedéstörténetére és az Eucharisztiára emlékező keresztfa, vagyis a – mai fogalmainkkal – demokratikus jogállam. A költemény zárlata – „míg a szem él látni kell fele-Barátaim" – Istenre vonja az értelmező figyelmét, a színről színre látás, az igazságkeresés imperatívuszát zengi. A „fele-barát" szójátéka pedig a keresztényi, felebaráti szeretetnek a politikai barát–ellenség dichotómiáján túljutó közösségvállalását nyomatékosítja: a valódi, a teljes politikai közösség számára az ellenség is fele-Barát. Ezt a „teljes közösséget" mint kategóriát John Finnis, a kortárs természetjog jelentős képviselője, Aquinói Szent Tamás „communitas perfecta"-fogalmából veszi át, és vonatkoztatja az igazi demokratikus társadalomra: „a teljes közösségek feltételezik az emberek egyéni és csoportos tevékenységeinek koordinálását a közös jó érdekében".

Habár a kortárs társadalomfilozófiai gondolkodás mind az osztályharc, mind a nemzet kategóriáitól igyekszik eltávolodni, illetőleg igyekszik mindkettőn felülemelkedni – ami Schmitt és Habermas elméletének ütköztetésekor is nyilvánvalóvá vált –, a magyar irodalomtörténet esztétikai tapasztalatában kimunkált kulturális nemzettudat minduntalan kísérletet tesz erre, legjelesebb alkotói pedig sikert is érnek el. Nagy Gáspár költeményeinek jellegzetes csoportja a politikai teológia eszmetörténeti bázisán problematizálja az egyén és a közösség konstitúcióját. Bennük és általuk a karácsonyt, Isten emberré válását, az istenember történelembe hatolását itatja és szövi át a társadalomontológia és az állambölcselet; az 1956-os forradalom eltiport közösségalapítása az isteni kegyelem liturgikus testvériségérzéséig, a politikai szabadságjogok követelése az individuum egzisztenciális szabadságvágyáig magasztosul föl.

A Söprik a reményt a forradalom és az őszi természet motívumait öleli egyetlen hosszú allegóriába, s már az évszak toposzai a keresztény emlékezettörténetet írják: „leszúr a Nap, / mint mindig októberben: árnyékom keresztje mögé / kerülök a földbe". A „gyerekjézusokat / szülnek maguknak Európa zsúfolt / jászlaiba" versmondat is politikai jelentőségűvé avatja a betlehemi csodát, miként a politikai teológia gazdag tradíciója szerint a szuverén kivételes jogrendje a vallási csodával analóg. A forradalom egyszerre a kivételes állapot és a mirákulum, térpoétikai szempontból „a tágulás / csöndjében, betlehemi bölcsőjében", „angyalságom hűlt helyén" fogantatik. A lírai hősre boltozódó égben, tehát Isten városában ugyanaz az érték árad ki, mint az életvilágban, a poliszban, a történelmi következmények pedig gondviselésszerűek: „söprik a reményt fölöttem, / söprik a szalmát alólam [...]". Nagy Gáspár másik híres versében – „[...] de kérem / a város összes kulcsait, mert / keresek egy fölismerhetetlenre / pofozott őszi hónapot" – az uralom (város) önkényes erőszakalkalmazása Walter Benjamin „isteni erőszakát" hozza mozgásba konceptuálisan, hiszen „a város már telet lélegzik", „a város ténfereg",

miközben „a kardos angyal szárnycsapása" a felfordulást apokaliptikus méretekre növeszti. Benjamin persze, mint közismert, inkább a negatív politikai teológia hívének bizonyult, amikor úgy írt, hogy „Csak maga a Messiás teljesít be minden történelmi folyamatot, mégpedig abban az értelemben, hogy csak ő az, aki beváltja, beteljesíti, megteremti a történés vonatkozásait a messiásira. Ezért nem akarhatnak maguktól valami messiásira vonatkozni a történelmi dolgok." A kérdést nyugodtan nyitva hagyhatjuk: vajon Isten Országának a politikán és a jogon kívül kell-e rekednie ahhoz, hogy béke és biztonság jusson a teremtménynek osztályrészül, avagy meg kell-e birkóznunk a társadalmi meliorizmus és az államforma tökéletesíthetőségének Szent György-i sárkányával? „Ádvent" időszakát éli a lírai alany, „Karácsony" elébe néz, és „Föltámadás utáni / pillanatban [...]" várja, hogy legyen remény, „kezekben tündöklő kenyér, / ha elfogy az is: maga lesz a vér", vagyis a jogellenes, mindenre kiterjedő agresszió azt az uralmat bitorolja, amely „normálisan" a mindenható hatáskörébe tartozik.

Ez a megközelítésmód számos Nagy Gáspár-vers értelmezését kitágíthatja. A *Noli tangere!* a keleti és a nyugati típusú hatalomgyakorlás eltéréseiben ragadja meg a politikai teológiát, „mikor szinte sikk már bizantin-fiúnak lenni", „naiv Krisztusként függsz / a tények, viszonylatok, struktúrák / összesodort zsinegén". A szociológiai szókincs a nyugati civilizáció államaiban kiteljesíthető egyéni szabadság és a tudományos, filozófiai apparátussal is kutatott hit iránti bizalmat vallja meg, hogy „[...] mit jelentett latinnak, / római polgárnak lenni – Rómában". Az emblematikus, *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című kiáltvány az eltemetés és a húsvéti feltámadás szimbólumaival érzékíti és szellemíti át a politikai közösség egésze ellen elkövetett justizmordot; a „test" nem csupán Nagy Imre egykori fizikai valóját jelöli, hanem a Krisztus misztikus testében osztozó magyarságot. A Gecsemánékert utolsó éjjelének rettegését az állampolgár alattvalóvá süllyesztésének keserű közérzete terheli tovább és aktualizálja a Tékozlók imája nagyszabású poémájában. A „gyökértelen fa" mintha a júdásfa–keresztfa szimbólumát ismételné a „hernyókkal s más csúszómászókkal / sűrűn áttaposott televényen". Az *Aranyló gemkapocs egy nekrológ szívében* nemcsak azt az ötletet kamatoztatja, hogy János evangélista és Székely János erdélyi író keresztneve megegyezik, s ily módon zsolozsmás hangvételben és szerkesztéssel parafrazeálja a tékozló fiú mítoszát, hanem az elvándorlásnak, az emigrációnak, a kényszerű hely- és otthonváltoztatásnak is emléket állít; amikor „Az Atya levelei szünettelen ritmusban / jödögélnek talán keresztül bolyongják / előtte Európát talán a fél világot", és a Fiút „nagy királyok városa illőn befogadta". A *par excellence* politikai teológia megnyilvánulásai mindazonáltal A *Symphonia Ungarorum – Szent István és Szent Gellért emlékezete* című – Szokolay Sándor zenekari műveként is előadott – oratórium és a König Róbert linómetszeteihez készített *Hullámzó vizeken kereszt*. Utóbbi himnikus intonáltsággal, archaizáló nyelven, a providencialista történelem- és közösségszemlélettől ihletve a hit, az Úr és népe szövetségének megtartó erejét bizonyítja: „halként hallgató halakból / fölcsobogott Jézus Krisztus / kereszt került vízre jégre / ahogyan a lobogókra / szent királyok büszke népe / sújt a betolakodókra".

Példáimat nem csupán abból a célból gyűjtöttem ki, és írtam át egy bizonyos filozófiai megközelítésmód kódnyelvére, hogy Nagy Gáspár költészetének eddig

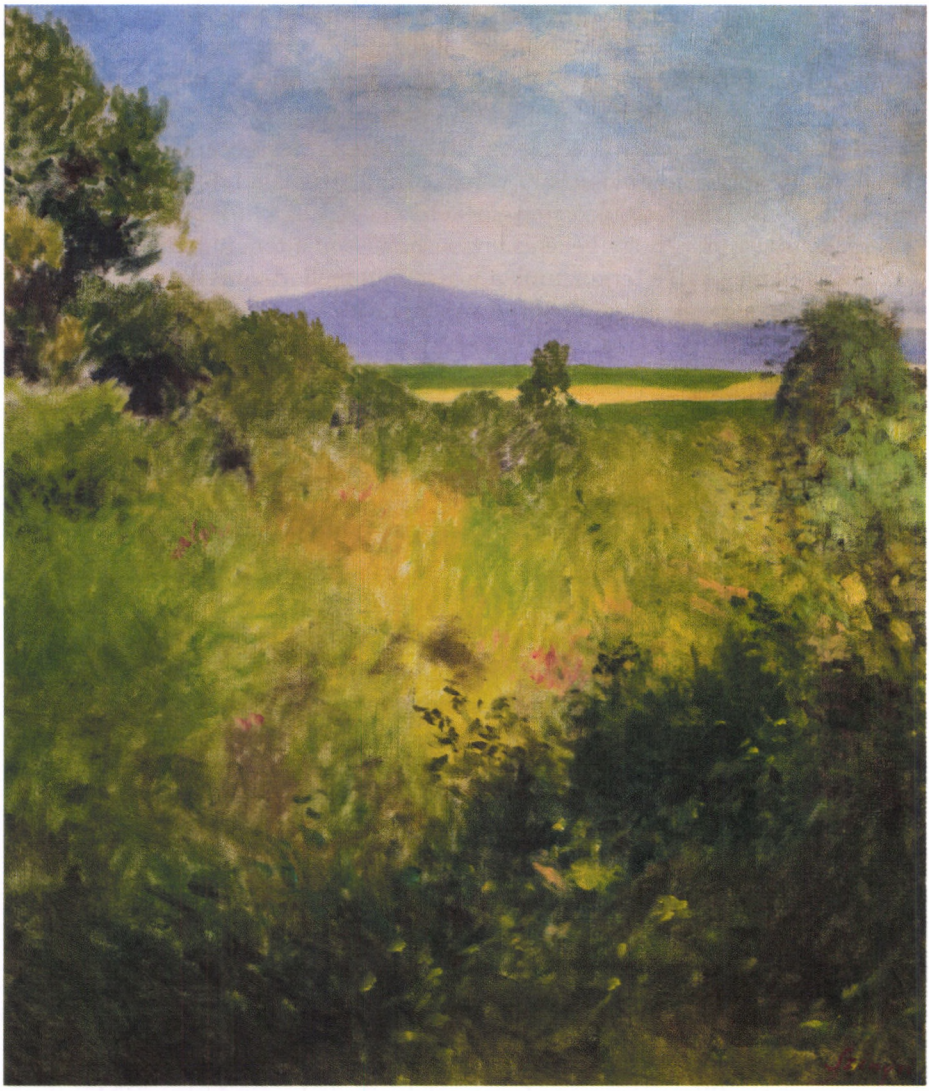

Szinyei Merse Pál: Őszi kert kék heggyel.
(1917, magántulajdon)

beárnyékolt tartományait áttekinthessük, hanem hogy a közösségelvű magyar lírai hagyománytudatot is a maga eredendően progresszív tendenciájában állíthassuk elő. A politikai teológia hagyománya sokszínűen csillan föl irodalmunkban; Johann Baptist Metz hatását kimutatták már Kertész Imre esszéin, de Pilinszky János bölcselete is tájékozódik ebbe az irányba, hiszen értelmünk horizontját beszakítják szenvedéseink, miképpen – az *Ars poetica helyett* tanúságát inkorporálva – „A tények mögül száműzött Isten időről időre átvérzi a történelem szövetét".

MÁTYÁS CSABA

SÖTÉT FELHŐK A MAGYAR ERDŐK FELETT

A gyorsuló idő sodrában

Születésem óta, azaz 75 év alatt az emberiség létszáma megháromszorozódott, de a széndioxid-koncentráció és az éghajlat gyorsuló változása, a klímaváltozás baljóslatú híre csak egy-két évtizede, hívatlanul kezdett beszivárogni a köztudatba. Sokáig úgy tűnt, mintha az erdőgazdálkodás mindettől távol, saját törvényei szerint létezne, hiszen alapjait a 300 éve megalkotott „tartamosság"-ra[1] épülő erdőtörvény szolgáltatja, amely szerint az erdő használata csak a megújulási képessége mértékéig engedhető meg.

Ahogy teltek az évek, egyre súlyosabb csapások sora figyelmeztetett arra, hogy a tartamos gazdálkodást az eltelt évszázadokban ugyan sokféle kihívás érte, de napjaink klímaváltozása a legnagyobb és legkomolyabb valamennyi közül. Maga után vonja az élőhelyek, és a fajok vitalitásának a változását. Az erdei életközösség viselkedése, tűrőképessége átalakulóban van. Mintha lázadás indult volna a mindent szabályozó ember ellen.

A hazai erdőtakaró klimatikus veszélyeztetettsége és a szárazsági határ

Az erdők klimatikus veszélyeztetettségéről beszélni nem egyszerűen szakmai kérdés, hiszen az erdőt nem lehet elválasztani az érzelmi, pszichikai és esztétikai szempontoktól sem. Az éghajlat évtizedek óta tapasztalható melegedése és szárazodása, az időjárási szélsőségek erősödése Magyarországon különösen érzékeny probléma, mivel a Kárpát-medence domb- és síkvidékén a zárt koronaszintű erdei ökoszisztémák létfeltételének a határán vagyunk. Itt, a szárazsági határon[2] elsősorban a nyári csapadékhiány és az aszály erőssége a korlátozó tényező. Szinte valamennyi fontos fafaj tekintetében megállapíthatjuk, hogy előfordulásuk az országhatáron belül éri el életfeltételei határát, és egy lélegzettel azt is meg kell mondani, hogy *nincs őshonosnak tekinthető alternatívájuk*. A csekély felszíni tagoltság is sebezhetőbbé teszi a hazai ökoszisztémákat.

[1] Az erdészeti tartamosság jelentése közel azonos a sokkal újabb keletű fenntarthatóságéval. Ezt elsőként C. von Carlowitz fogalmazta meg (*Nachhaltigkeit*) 1713-ban. Az európai nyelvek – a magyar kivételével – nem tesznek különbséget a két fogalom között.

[2] A *xeric limit* a fátlan sztyep és az erdővegetáció határa a kontinentális síkvidéken. A fogalmat a szerző vezette be a nemzetközi tudományos világba.

Klímaváltozás és a toleranciahatár

Tankönyvekből jól ismert a *toleranciagörbe*, amely az élőlények környezeti tényezőkkel szembeni tűrőképességét, vagyis toleranciáját írja le. A görbe végpontjai, azaz a tolerancia határai általában csak elméletileg ismertek. Fás növények esetében fontos információkat szolgáltatnak az úgynevezett közös tenyészkerti kísérletek, amelyekben fás populációk viselkedését, növekedését eltérő klimatikus feltételek között hasonlítják össze. Itt konkrétan ki lehet mutatni a növekedés visszaesését a csökkenő csapadék és emelkedő hőmérséklet hatására, amely jelzi a tolerancia határát.[3] A gyakorlatban a tolerancia túllépését követő pusztulást általában szélsőséges időjárási viszonyok (aszályos évek) váltják ki, amelyet rendszerint – a lecsökkent vitalitás miatt – antagonista (fogyasztó) szervezetek tömeges fellépése erősít. Ilyen „újtípusú erdőkárok" már a hetvenes évek végén jelentkeztek kocsánytalan tölgyeseinkben, amit akkor járványnak vagy savas esők következményének tulajdonítottak. Később hasonló károk érték a hazai lucfenyveseket a betűzőszú[4] dúlása nyomán, majd a közelmúltban az extrém aszályok több százezer köbméter faanyag egészségügyi kitermeléséhez vezettek, például bükkösökben és az eddig szárazságtűrőnek vélt feketefenyvesekben is. A klímaváltozás következményei tehát már most húsbavágó károkat okoznak.

A magyar erdők képének változása a gazdálkodás tükrében

Mindenki egyetért abban, hogy a természetes állapotukban hagyott ökoszisztémák jobban tudnak alkalmazkodni, mint azok, amelyeket emberi gazdálkodás vagy bolygatás alakított. Magyarországon azonban gyakorlatilag nincs egy négyzetméternyi terület sem, amely ne viselné magán az évszázados, sőt évezredes emberi beavatkozás közvetlen vagy közvetett (vadgazdálkodási, légköri ülepedési stb.) hatását. Ennek történeti okai vannak.

Az elmúlt két évszázad során az állami erdőkben és nagybirtokokon már túlsúlyba kerültek az elegyetlen, egykorú erdők és visszaszorultak a gazdaságilag kevésbé hasznosítható fafajok a naturális és gazdasági hozam maximálása miatt. A Kárpát-medence sík- és dombvidékein, a trianoni határon belül megmaradt erdők jelentős része közbirtokosság vagy kisbirtok volt, itt a fajgazdagság jobban fennmaradhatott, de ezzel jellemzően együtt járt az erdők genetikai leromlása és alacsony növedéke. A kisparaszti gazdálkodást jól tűrő akác elterjedése is ennek „köszönhető", vagyis a közgondolkodásban idealizált paraszti erdőgazdálkodás nálunk korántsem természetközeli állapotot tartott fenn.

A II. világháború utáni voluntarista gazdaságirányítás az erdészet számára egyfajta „aranykort" nyitott meg a rontott erdők átalakításával, és a gyengébb

[3] A közös tenyészkerti kísérletek jelentőségét a klímaváltozás hatásvizsgálata szempontjából nemzetközileg a szerző munkássága alapján ismerték fel.

[4] A szúbogarak dúlása a globális melegedés következtében az egész mérsékelt égöv fenyveseiben észlelhető, komoly gazdasági probléma, érintetlen, őserdőszerű területeken is!

„téesz"-földek beerdősítésével. Ez az óriási munka végül látványos eredményt hozott: az erdőterület és az erdő növedéke három évtized alatt megduplázódott – ugyanakkor viszont tovább növekedett az idegenhonos fajok és ültetvények aránya. Az Alföldön például az erdőterület több mint 70 százalékát borítják a nem őshonos fajok vagy ültetvények. Országosan legelterjedtebb fafajunk, 28 százalék részaránnyal, már jó ideje nem a tölgy, hanem az Észak-Amerikából behozott akác!

Az erdészek körében is általánosan elfogadott, hogy a gazdálkodásban paradigmaváltásnak kell bekövetkeznie: a változásokhoz való alkalmazkodás segítése kiemelt figyelmet kíván. Nagy kérdés, hogy hogyan lehet ezt megvalósítani egy olyan országban, ahol az erdők többsége elegyetlen, azaz *monospecifikus*[5], és ahol magas a nem őshonos fajok, ültetvények aránya?

Az erdőtakaró zónái, és becsült klimatikus elmozdulásuk

A erdei fafajok és erdőtársulások elterjedése leképezi az éghajlati tényezők hatását az országban. Magyarország területét négy, klimatikusan meghatározott (zonális) erdőöv jellemzi. Ezek, a nedvességellátás csökkenő sorrendjében, a bükkösök, a gyertyános-tölgyesek, a cseres tölgyesek és az erdőspuszta (erdőssztyep) zónái (1. táblázat, 1. ábra).

	Évi csapadék (mm)	Júliusi közép hőm. (C°)
Bükkös öv	734	19,1
Gyertyános tölgyes öv	702	20,0
Cseres-kocsánytalan tölgyes öv	616	20,2
Erdőssztyep öv	563	21,5
Átlagos különbség az övek között	**57**	**0,8**

1. táblázat. A hazai erdészeti klímazónák területileg átlagolt hőmérséklete, csapadéka és különbségük a 20. század végén (Mátyás-Czimber nyomán)

Az ezredfordulón végzett elemzésünk tárta fel, hogy a négy zóna átlagadatai milyen csekély mértékben térnek el egymástól. Az egyes zónák közötti átlagos különbség éves csapadékban mindössze 57 mm, a legmelegebb hónap (július) középhőmérsékletében pedig 0,8 C° (1. táblázat). A klíma változásával természetesen a zónák területe is eltolódik. A közelmúltban bekövetkezett, mindössze húsz év alatti változást az 1. ábra mért adatok alapján mutatja be. Például a bükkösök számára optimális klímazóna területe szemmel láthatóan csökkent a Nyugat-Dunántúlon.

[5] Az elegyetlen főállomány mellett gyakori a kísérő fajok jelenléte, vagyis nem monokultúra: utóbbi fogalom a genetikailag egynemű, klónozott ültetvényekre alkalmazható.

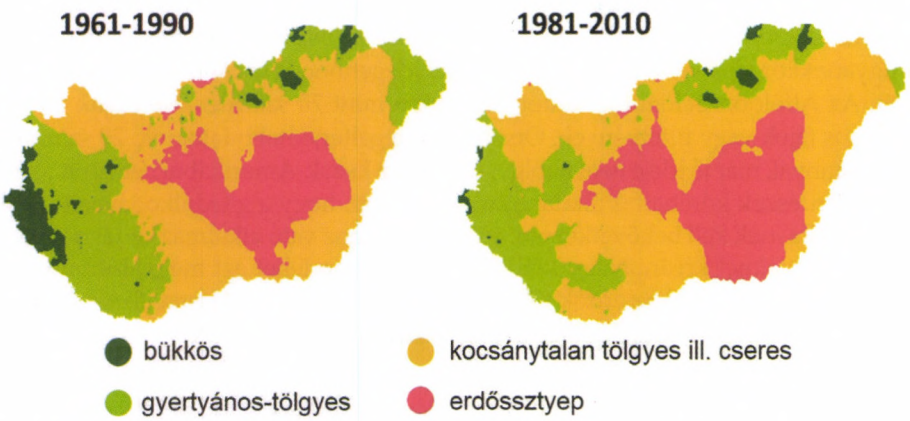

1. ábra. Húszéves időeltolással készült térképek a közelmúltban bekövetkezett (mért) erdészeti klímazóna elmozdulásról Magyarországon. Szerkesztette: Führer E. (in: Mátyás et al. 2019)

A zónakülönbségek jelentősége akkor válik szembeszökővé, ha összehasonlítjuk a klímaváltozási előrevetítések legfontosabb, nyárra vonatkozó adataival. Tizenkét független, nemzetközi klímamodell átlagát alapul véve, egy közepes erősségű klímaváltozási forgatókönyv szerint a század végére becsült évi csapadék a Kárpát-medencében ugyan nem csökken számottevően, de a nyári csapadék mennyisége legalább 25 százalékkal csökken, miközben az éves középhőmérséklet 2,5 C°-kal, a nyári átlag pedig legalább 3,5 C°-kal emelkedhet. Az összehasonlításban az erdőzónák klímafeltételei döbbenetesen törékenynek látszanak.

Az erdőöv-eltolódás bemutatására az előbbi klíma-forgatókönyv adatait használtuk fel. Már a 2021–2050-re vonatkozó előrevetítés (2. ábra) változásai is apokaliptikusnak tűnnek. Különösen nyugtalanító az erdőterület jövője szempontjából a Kárpát-medencében eddig nem tapasztalt *sztyepklíma fenyegető, nagy területű megjelenése*[6] a közvetlenül előttünk álló évtizedekben. A közelmúltbeli gyors változások, elsősorban a Nyugat-Dunántúlon (1. ábra), valószínűsíteni látszanak az előrevetítés életszerűségét.

Az erdőzónák területi elmozdulása, amennyiben nagyon sürgősen nem gondoskodunk az ember okozta üvegházhatások korlátozásáról, *a század végére egyenesen katasztrofális lehet*, amely – figyelem! – *egyetlen erdő-generáció alatt* következne be. Hatása nemcsak a fajösszetétel és az erdő záródása (sűrűsége), hanem növekedése és fatermőképessége szempontjából is jelentős változásokat hozhat – ez pedig a továbbiakban, öngerjesztő módon, az erdő széndioxid-megkötő és -tároló képességét fogja számottevően gyengíteni.

[6] A fátlan puszta eddigi jelenléte az Alföldön elsődlegesen nem klimatikai, hanem emberi hatások következménye.

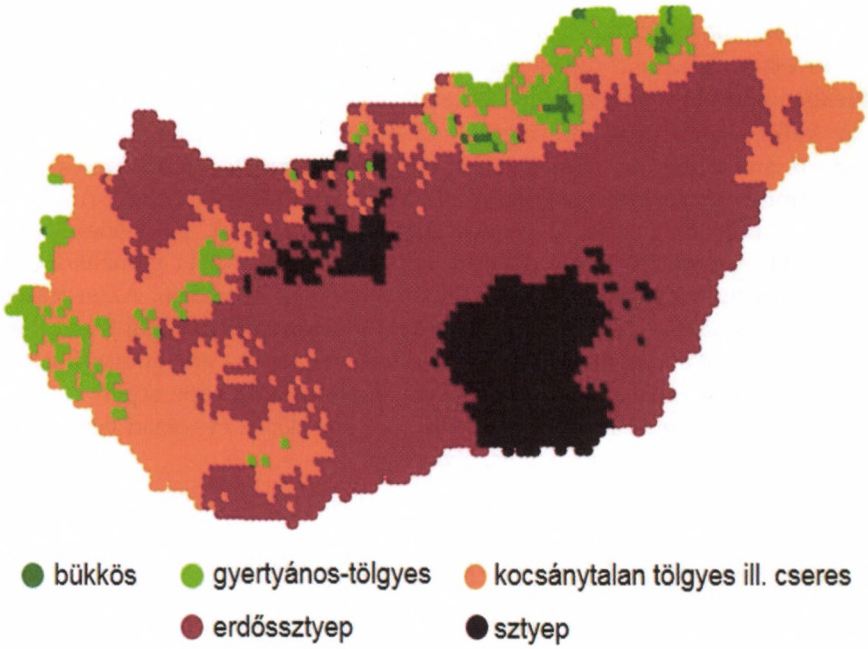

2. ábra. *A 2021–2050-es időszakra előrevetített erdőklíma-zónák kiterjedése. Az előző ábrával összehasonlítva figyelmet érdemel egy új klímazóna, a fátlan puszta (sztyep) megjelenése, főleg az Alföldön. Szerkesztette: Gálos B. (in: Mátyás et al. 2019)*

Elegendő-e a természetre hagyni a jövőt?

Érzelmi alapon nehezen elfogadható, hogy őshonos bükköseink, tölgyeseink jó részét komolyan veszélyeztetheti a klímaváltozás, amennyiben akár a legenyhébbnek tartott klíma-forgatókönyvek valósulnak is meg. A változások egyre nyilvánvalóbb jelei és a borúlátó előrejelzések tovább erősítik az erdőgazdálkodók és a természetvédők között régóta folytatott vitát az erdők megfelelő kezeléséről és alkalmazkodóképességük javításáról. Eközben a laikus közvélemény nagy része a természetvédelem pártján van, feltételezve, hogy a fafajok és vegetációs zónák a természetes vegetációfejlődés (szukcesszió) keretében követni fogják a változásokat, és az erdőgazdálkodás további korlátozása az erdő stabilitásának, helyreállító-képességének javítását szolgálná: az ember vonuljon ki a „természetből", a természet amúgy is jobban tudja a megoldást.

Az erdő, a fafajpopulációk természetes alkalmazkodásának több lehetősége van: ha a populáció kellően változatos génkészlettel rendelkezik, a szelekció révén a rátermett egyedekből ellenállóbb utódnemzedék jöhet létre, természetesen a faji toleranciahatáron belül. Amennyiben a közelben a vitalitását vesztő faj leváltására alkalmas elegyfaj előfordul, annak betelepülése segítheti az alkalmazkodást. Másik alternatíva az állomány utódainak elvándorlása magterjedés útján.

Mindegyik alternatívának vannak korlátai, ezt a gyakorlatban a szélsőséges években mutatkozó tömeges elhalások bizonyítják.

A természetes alkalmazkodás esélyei tehát hazánkban gyengék, tekintettel az előbbiekben részletezett évszázados átalakítások, de földrajzi okok miatt is, például az Alföld síkja nagy akadálya az ellenállóbb populációk és fajok Délről való bevándorlásának. Még ha lenne is lehetőség az élőhelyváltozások követésére, a fafajok természetes terjedési sebessége általában egy nagyságrenddel (tízszer!) kisebb, mint a jelenlegi változás üteme. Nem így a rovarok, patogének esetében, amelyek nagyon gyors vándorlásra képesek, ezt az ember globálisra nőtt mobilitása is segíti. Egyre újabb fajok jelennek meg az erdőkben. Az erdészeti rovarmonitoring adatok szerint az elmúlt két évtizedben több új faj jelent meg az országban, mint az azt megelőző évszázad egészében! Az antagonisták gyors vándorlása tovább rontja az erdők vitalitását, alkalmazkodó képességét.

A legfontosabb korlát azonban a *rendelkezésre álló idő*: az évszázad vége kevesebb, mint egy fafaj-generációs távolságban van!

Szükséges-e az alkalmazkodást mesterségesen támogatni?

A természetes alkalmazkodás korlátai miatt az erdőtakaró hosszú távú védelmében mesterséges beavatkozások alkalmazása is szükséges. Az erdőművelés gyakorlatában egyre nagyobb hangsúlyt kap az úgynevezett örökerdő üzemmód bevezetése, amelynek célja az arra alkalmas fiatalabb erdőállományok korösszetételének, szerkezetének és faji diverzitásának megváltoztatása beavatkozás útján. Emellett felmerülhet az ellenállóbb populációk és fafajok migrációjának mesterséges támogatása is, áttelepítéssel. A korábban említett közös tenyészkerti kísérletek ehhez támpontot nyújthatnak, és eredményeik segíthetik a megfelelő szaporítóanyag-forrás kiválasztását[7]. Az áttelepítés azonban költségessége és a szaporítóanyag-beszerzés nehézségei miatt hazánkban valószínűleg csak kisebb szerephez fog jutni.

Itt kell megemlítenünk a természetvédelem által a beavatkozásokkal szemben gyakran ellenérvként felvetett őshonosság megőrzésének kérdését. Hátterében az őshonos fajoknak az évezredes evolúció által létrehozott optimális alkalmazkodóképessége áll, feltételezve ennek jövőbeni érvényességét is. Az élőhelyek klímájában és az antagonisták szerepében beállt kardinális változások miatt ma már kérdéses, hogy a botanika által korábban optimálisnak talált fajösszetétel helyreállítása kívánatos-e, lehetséges-e, és a konzervatívan értelmezett őshonosság, természetközeliség koncepcióként használható-e egyáltalán?

[7] A módszer klímaváltozással kapcsolatos felhasználását a szerző kezdeményezte, és ma már a mérsékelt övi erdőkben széles körben alkalmazzák a támogatott migráció tervezéséhez.

Az erdészet helye a következő évtizedekben

A klímaváltozásra való felkészülésben a közvélemény az erdőnek fontos szerepet szán, bár az erdészet része a nemzeti össztermékben elhanyagolható (az úgynevezett ökológiai szolgáltatások értékének figyelmen kívül hagyása miatt). Az erdőgazdálkodás esetleges korlátozásának ellentmond a globális szénforgalomban betöltött szerepe, ugyanis az erdők – egyelőre ingyenes – szolgáltatásai közé tartozik a légköri széndioxid megkötése és hosszú távú tárolása. A szolgáltatás ellátásában az *erdőgazdálkodás szerepe jelentős*. A közvélekedéssel ellentétben ugyanis az érintetlen, természetes (ős-)erdő szénforgalma semleges, a kibocsátás és megkötés egyensúlya miatt. (Ez az Amazonas gyakran emlegetett őserdeire is igaz!) A nemzeti szénmérleg javításában *hosszabb távon* fontos helye van a további erdőtelepítésnek és a fásításnak. Mindkettőt a jelenlegi kormányzati program pártolja. *Rövid távon* viszont a faanyag megtermelése és hasznosítása az a tevékenység, amely a szénmegkötés javítását szolgálja. Ez az EU szénegyenleg-számításában is jóváírásra kerül, persze csak az a része, amely mint tartós termék (például beépített faanyag vagy bútor) kerül forgalomba. Ugyanakkor kiemelendő, hogy a hazai fogyasztásban megközelítőleg 50 százalékos arányban szereplő tűzifa égetése sem elvetendő, mert szénkibocsátása a földi szénkörforgalom része, miközben a fosszilis eredetű tüzelőanyag (szén, gáz, olaj) használata olyan többlet-széndioxidot bocsát a légkörbe, amely sok tíz- vagy százmillió éven keresztül nem volt jelen az atmoszférában. Bár mindezek miatt az erdőgazdálkodásról lemondani nem lehet, korlátozása azonban részben gazdasági, részben természetvédelmi megfontolásból indokolt. Kevéssé ismert, hogy az erdőgazdálkodók már jelenleg is a kitermelhető faanyag jelentős részét, közel *harmadát az erdőben hagyják*, gazdasági és ökológiai hatások figyelembevétele miatt.

Lesz-e, marad-e erdő Magyarországon?

Fontos kérdés, hogy az előrevetítések mennyire megbízhatóak: hol és mikor, milyen mértékben kell számítanunk a leírt változásokra? Pontos választ nem várhatunk, hiszen senki sem lát az összetett gazdasági, társadalmi és politikai folyamatok által meghatározott jövőbe. A jelenlegi erdők előrevetített átalakulása nem jár szükségszerűen a fás növénytakaró megszűnésével. Még a jobban veszélyeztetett helyszíneken is fennmaradhat valószínűleg valamilyen fás növényzet, ha más nem, bokorerdő formájában.

Ha a további klímaváltozást sikerülne legalább lassítani, a jelenlegi erdőtakaró még egy időre fennmaradhat, két okból: egyrészt az erdő élőhelytől is függő tűrőképességgel, reszilienciával rendelkezik, másrészt az erdőtakaró mesterséges megújítása lehetséges a genetikailag behatárolt tolerancia korlátai között. A beavatkozások tervezéséhez Magyarországon már rendelkezésre áll egy olyan erdészeti döntéstámogató rendszer[8], amely erdőrészlet-szintre lebontva szolgáltat

[8] A számítógépes alkalmazás 2018-ban készült el, a szerző által vezetett „Agrárklíma.2" projekt keretében, nyolc egyetemi és kutatóintézeti partner közreműködésében.

adatokat a lokális élőhelyi potenciál becsült változásáról, az alkalmazásra javasolt fafajokról és várható növekedésükről, a jelenleg elérhető kutatási eredmények alapján.

Utószó

Talán az olvasóban is felmerült a gondolat, hogy a cikk tulajdonképpen *nem az erdőkről szól*, hanem a globális klímaváltozás észrevétlenül begyűrűző hatásairól, amelyek mindenkit és mindenhol érintenek. Az erdészek napi szinten tapasztalják az erdő élőlényeire gyakorolt hatásokat, a rendkívül hosszú termesztési ciklus („vágásforduló") pedig sok kockázatot rejteget. Másrészt nem ringathatják magukat (bio)technikai fejlesztések reményébe vetett hitbe, a veszélyek közömbösítésére nincsenek eszközeik vagy ilyenek nem alkalmazhatók. Mindez a természeti erők tiszteletére szoktat, és emlékeztet az időnként elfelejtett alázatra: nincsenek ingyen lakomák, mindenért meg kell fizetni.

Ezt a tapasztalatot a társadalom különböző módokon igyekszik távol tartani magától. A félelem a változástól, a megszokott kényelem esetleges elvesztésétől, lélektani hárítást vált ki. „Változások mindig is voltak", „vannak ennél fontosabb problémák" vagy „az emberiség mindig megtalálta a megoldást" – halljuk, vagy esetleg: „az én életemben erre nem kerül sor" (nekik nincsenek gyermekeik, unokáik?).

A vágtató klímaváltozás pedig meghatározza életünket, és gyermekeink jövőjét. Megfékezése valamennyiünk felelőssége, az élet minden területén. A nemzetközi konferenciák, kormányok, politikusok nyilatkozatai ehhez nem elegendőek. Ezzel a kihívással csak közös erőfeszítéssel, nemzetközi összefogással birkózhatunk meg. Az idő pedig sürget, és nincsenek kitaposott utak.

ILLYÉS GYULA

KORA TAVASZ

Erről a korszakról mindenki hallgat.
Legjobban azok hallgatnak, akik legtöbbet tudnak róla. Miért? Néha megszólítok valakit, akiről tudom, hogy lelke akkor végezte el a legnagyobb kísérletet, amelyre lélek képes, vagyis akkor röppent legmagasabbra s akkor ütődött legkeményebben a földre, a valóságba. „Még korai; talán majd később" – felelik. Nem politikusokról beszélek, hanem írókról.

Hátratekintve a magyar múlt hegy-völgyeire, a század második évtizede végén szürke, semmitmondó tavat lát az ember, afféle Holt-tengert; még a madarak is kerülik. A nemzet egyik legmozgalmasabb és legtanulságosabb korszakát hullámok borítják, sőt hínár és iszap.

Birodalom fekszik ott lent. Van egy kifejezés: elvesztette lába alól a talajt. Birodalomnyi ilyen emberáruló talaj terül ott, rosszul nemzett Utópiák, atlantiszi királyságok. Ady álomföldje is ott fekszik, ott fekszik Szabó Dezső Toldi Miklósok számára méretezett Hungáriája is. Van egy megyéjük a vegetáriánusoknak, Kropotkin híveinek, a futuristáknak. Tarka világ. De valamikor élt, fent, itt a napvilágon. Milliónyian éltek, szenvedtek, buzgólkodtak rajta, olyanféle hevülettel és önbizalommal, aminővel most te gyúrnád át a világot, ide-oda tolván rajta a dombokat, népeket és osztályokat.

Aztán elpusztult ez az ország, elmerült.

*

Engem, bevallom, ez az eltűnt birodalom nevelt s próbált alakítani. Ifjúságom légköréről beszélek, amelyben először lélegeztem, s amely egész nemzedékeket tanított meg e világban lélegezni, több úton-módon, mint amennyi a kétlakiaknak adatott.

A forradalmak koráról beszélek.

*

Különös népgyűlés volt.
Először egy katona beszélt. Fejtegetésére nem emlékszem, csak arra, hogy a tömeg szinte percenként felkiáltott. Az emberek nekivörösödve, égre fordított arccal követelték:

– Le a háborúval!

A háborúnak akkor már hetek óta vége volt.

Éltették és követelték a békét is, amely magától értetődően ugyancsak megvolt. A következő szónok beszéde közben ez a kiáltás hullámzott végig a sokaságon:

– Földet! Földet! Földet!

A föld ott terült el a város határában, védtelenül. Valaki a királyt kerítette sorra. Beleeresztettem hangomat én is az általános felzúdulásba.

– Le vele!

Az is már hetek óta lent volt.

– Éljen a köztársaság!

– Éljen a forradalom!

Egyik megéljenezéséhez sem kellett bátorság. A düh esetlenül, ellenállás nélkül pukkant el. Ebből a forradalomból itt épp a forradalmak alapeleme hiányzott, a merészség. A kiáltások az üres semmibe nyúltak, a kezek is. Az egyik szónok hirtelen fordulattal arról kezdett beszélni, milyen igazságtalan, hogy a papok eddig nem nősülhettek meg. A tömeg diadalordítással vette tudomásul, hogy ezután megnősülhetnek. Lelkes helyesléssel hallgatta e kérdés okfejtését, mintha azonkívül már minden kérdést elintéztek volna.

Ez a forradalom még csak a szabad szólás forradalma volt: az emberek ettől az első ponttól rúgtak be, de úgy, olyan módon, hogy a többi ponthoz már nem tudtak nyúlni.

*

Az eszmék az én fejemben is oszlás útján szaporodtak, akár a sejtek. Villámgyorsan szaporodtak, dagadtak, mint fazékban a köles: felényit legalább ki kellett volna dobnom, hogy a másik felével kezdhessek valamit. De semmit nem dobtam el: keltem, nőttem, mint a szakajtó kenyér. Megzavart a gazdagság. A hirtelen kinőtt eszmékkel, a véleménnyé nyúlt gondolatokkal éppoly esetlenül mozogtam, akár kezemmel vagy lábammal, mely ugyancsak abban az időben váratlanul, szinte egyik napról a másikra indult oly rohamos növekedésnek, hogy reggelente felülve az ágyban, szinte percekig bámultam, hogy már milyen messze került tőlem.

*

A tanítás egyre ziláltabb lett. Egyre gyakrabban esett meg, hogy a gimnázium kapuján fehér papírlap fogadott bennünket, elfolyó betűkkel és hólyagosan a decemberi dérhullástól: ma nincs tanítás. A délelőttöt azért felhasználtuk; az osztály együtt maradt, így csapatban csatlakoztunk az aznap épp esedékes felvonulásokhoz a városház elé vagy a helyi leszerelő bizottsághoz; a tömeggel együtt követeltük a krumpli azonnali szétosztását, a munkanélküli-segélyt, a határok megvédését, a spartakuszok sürgős szabadon bocsátását Münchenben és Hamburgban. Népgyűlésekre vonultunk, vagy ha épp nem volt, mi rendeztünk egyet a gimnáziumkertben. Minden nap úgy fejeződött be, hogy a holnapért lesz csak érdemes élni, az hozza a nagy hírt és megoldást. Jóformán észre sem vettem, midőn a karácsonyi szünetet kikaptuk, egyik napról a másikra húztam a hazautazást, amíg csak egyszerre itt volt a szenteste; de én most – mit keressek otthon? Az internátust nem zárták be, elég sokan visszamaradtunk, a délvidékieket a szükség tartóztatta: az új határ ott vonult a harmadik falu alatt. Az térített magamhoz, hogy a tanítás máris megkezdődött. Az első nap lementem az igazgatóhoz, hogy mégiscsak: haza! Már az ajtó előtt töprengtem a megfelelő ürügyön, midőn a ta-

nácsteremből kitódultak a tanárok, s épp engem fogtak be a hirdetmények másolásába, hogy a tanítás ismét szünetel, ezúttal azért, mert az épületbe határvédő alakulat költözik. – Végre kezdődik! – mondta Grumoczky. – Itt maradjak, tanár úr? – kérdeztem tőle. – Miért? – meresztette rám a szemét. – A határvédelem… – akadoztam. – A forradalom kezdődik! – kiáltotta – a tettek!

(Illyés Gyula: *Kora tavasz/Mint a darvak.* Szépirodalmi, 1972, Budapest, 12–13., 170–171., 183–185.)

LUDMANN MIHÁLY

KAUSER JÓZSEF EMLÉKEZETE

100 éve, 1919. július 25-én halt meg Kauser József építész. Kevés építész kapott díszes síremléket az utókortól. Elég csak megnézni Lechner Ödön egyszerű obeliszkjét vagy Ybl Miklós emlékművét, holott mind a ketten a magyar építészet meghatározó mesterei voltak. Ybl obeliszkjén legalább az építész domborműves portréját láthatjuk, amelyet Stróbl Alajos faragott ki. Kauser József síremléke egyszerű mészkőhasáb, amelyből elöl egy latinkereszt emelkedik ki, a két keresztszár metszetében krisztogram látható. Az építész neve már megkopott, alig olvasható. Talán nem is baj ez a visszafogottság, mert a tisztelők egy szerény síremlék előtt is leróhatják kegyeletüket. Egy építész alkotótehetségének igazi emlékművei az általa tervezett épületek, és ha ezeket ismerjük, nevükhöz társítjuk, és eredeti funkciójuknak megfelelően használjuk, az olyan elismerése művészetének, amelyre minden építész vágyhat.

Kauser József Lipót élete és alkotói stílusa

Pest, Budapest építészeti arculatának formáláshoz sokan hozzájárultak. Nagy részük alig ismert és ritkán emlegetett építész. És vannak a népszerű és meghatározó mesterek, mint Ybl Miklós, Hauszmann Alajos, Alpár Ignác és még néhányan. A kettő között helyezkednek el azok, akik nevet vívtak ki maguknak, de az utókor úgy ítélte meg, hogy kevesebb egyéni ötlettel és fantáziával voltak megáldva, ezért ugyan nevük nem cseng ismeretlenül, de nem soroljuk őket az első vonalba. Ezek a mesterek nincsenek kevesen, és ha kicsit jobban megismerjük az alkotásaikat, akkor láthatjuk a magyar építészetben betöltött szerepüket és jelentőségüket is.

Pest már a török hódoltság megszűnte után vonzotta az építészeket. Itt alkotott a Hild család, Pollack Mihály is itt telepedett le, és fia, Pollack Ágoston is, aki pesti építőmesterként tevékenykedett. A Giergl-Györgyi család az építészetben és más műfajokban is jelentős művészeket adott a nemzetnek. A Kasselik család is több generáción át gyarapította a város épületeinek sorát, ahogyan a Kauser család is.

Kauser János pesti kőfaragó mester volt. Fia, József, Pesten született 1848. május 10-én. Kauser József annak a generációnak a tagja, amelybe Lechner Ödön, Pártos Gyula, Hauszmann Alajos, Munkácsy Mihály és Szinyei Merse Pál tartozott. Ők azok, akik a romantika világától eltávolodva az építészetben az eklektika követőivé váltak, a képzőművészetben pedig a realizmus világában találták meg a hiteles képi világot. Kauser a Főreáltanodában, majd a Királyi József Műegyetemen tanult. 1868-tól Zürichben, és később Párizsban folytatta tanulmányait, de a porosz–francia háború miatt Bécsbe utazott, ahol Theophil Hansen, a bécsi Parlament építőjének irodájában dolgozott. 1873-ban visszatért a francia fővárosba, de a következő évben már Buda-

pesten élt és dolgozott. Párizsban megismerte Charles Garnier építészetét, aki a párizsi Operaházat tervezte, amely az eklektika egyik leglátványosabb alkotása. A francia építészek egy része ekkor középkori kastélyokat és templomokat restaurált és épített újjá. Ebben 1875–1879 között a Clement Parret irodájában dolgozó Lechner Ödön is részt vett. A 19. század közepétől az európai építészetben egy erőteljes középkorkultusz bontakozott ki, amely az irodalomban, képzőművészetben és zenében a már korábban kialakult romantika folytatása volt. A középkor felfedezése és eszmetörténeti átértékelése azért is válhatott fontossá, mert az európai civilizáció egyre idegenebbnek érezte a maga teremtette világot. A menekülés egyik útja volt az elképzelt középkori harmónia felé fordulás, amelyet a képzőművészetben a német nazarénus festők, majd az 1848-ban alakult angol Preraffaelita Testvériség is hirdetett. „Akkoriban a művészet még teljesen egybeolvadt az élettel. Hivatása az, hogy szépséggel töltse meg az élet kereteit, amelyek erősek és határozottak [...] a művészet feladata, hogy e kereteket bájjal és színekkel díszítse; nem önmagáért volt szükség rá, hanem hogy azzal a fénnyel övezze az életet, ami csak belőle áradhat" – írta a középkorról szóló tanulmányában Huizinga. Ez a szépségkeresés és a közösség szolgálata fontos szerepet kapott a középkori művészet feleleventésében. A magyar építészetben ez az időszak a nemzeti stílus lehetőségeiről és megteremtéséről is szólt, és ebben Kauser József is megnyilatkozott, aki úgy gondolta, hogy a középkori templomok, mint a jáki, lébényi és a zsámbéki példáján elindulva, a történeti múltból merítve megtalálhatjuk az óhajtott magyar stílus alapjait.

A templomépítő

Kauser József nevét mindenki ismeri, aki a budapesti Szent István Bazilika történetét tanulmányozta. Egy-egy ilyen nagyszabású építkezés többgenerációs munka, ahogyan az esztergomi bazilika és a budai várpalota is az volt. Tudjuk, hogy Hild József kezdte el, majd halála után Ybl Miklós folytatta, aki jelentősen módosította az eredeti Hild-féle terveket. Ybl 1891-ben bekövetkezett halála után az építkezés folytatását Kauser Józsefre bízták. Bár a falak és a kupola már készen volt, de a hajók boltozata még hiányzott, ezt Kauser irányításával fejezték be. Ő is változtatott a régi terveken. Neki köszönhetjük a falak egyszerű festése helyett a márvány- és műkőborítást. Kauser kedvelte a színeket, a szürke alapot zölddel és sötétvörössel élénkítette. A baldachinos főoltár terve is az ő munkája. Így rétegződött az építészeti tudás és művészi teljesítmény egy többgenerációs épületen.

Önálló szakrális épülete a józsefvárosi Jézus Szíve-templom. Az alapkőletétel 1888-ban volt, és rá két évre már a harangtornyok is álltak „Kauser József Lipótnak, a párizsi egyetemen a szépművészetek egykori növendékének tervei szerint" megépítve, ahogyan az alapító okiratban olvasható. A befejezésre és felszentelésre 1909-ben került sor. A templom jól mutatja mesterének jártasságát a középkori stílusokban, de azt is látjuk, hogy nem másol, hanem egyéni ízlése szerint használja az építészeti megoldásokat. A homlokzat félköríves oszlopos-pilléres kapuja a romanika jellemzője, míg a felette levő vimperga a gótika világából került ide, a rózsaablak pedig mindkettőre jellemző volt. Az a megoldás azonban, ahogyan a kapuzatot és a felette levő pilaszterrel határolt falsávot az előbbre léptetéssel középrizalit jellegűvé tette,

A Kauser testvérek által épített lakóház a budapesti Erzsébet körúton magán viseli tervezőjük munkásságának jellegzetességeit. (Fotó: Ludmann Mihály)

már kilép az eddigi stílusok kereteiből. A nyolcszög alapú torony és annak a felső tagolása a toronysisakkal a kölni Szent Apostolok templomára megoldására hasonlít. Ez a stíluskettősség az oldalhajónál is jól látszik, a bazilikális elrendezés a középkori templomok jellemzője, míg a támív csak a gótika sajátossága. A templom háromhajós, kereszthajó nélküli. A magas főhajót bordás keresztboltozat fedi, és oszlopos árkádsor választja el az oldalhajóktól, amelyeket bordás boltozattal fedtek le. A sokszögzáródású szentély a közép-európai gótikára volt jellemző. Az oldalhajók és a felsőgádor félköríves záródású ablakain elég fény árad a belső térbe, ezt a világosságot a fehérre meszelt falak felerősítik. A jezsuita templomhoz rendház is épült.

Bérpaloták, iskolák és kórházak építésze

Budapesten nagy szükség volt jól képzett építészekre és Kausernek is elég feladat jutott. Közel ötven alkotása a fővárosban épült meg. Ezek között fontos szerepet töltöttek be a bérpaloták. A kiegyezés után Budapest egyik legjelentősebb építészeti vállalkozása a Sugár út kialakítása volt. Az ezen levő Körönd kialakítására 1879-ben írtak ki pályázatot, amelyet Petschacher Gusztáv nyert meg. Az elképzelése az volt, hogy négy, íves homlokzatú bérház keretezze, amelyek közepén egy nagy udvart alakítanak ki. Így az épülettömböket változatossá lehet tenni, és ez a megoldás a zártságot is oldja. Petschacher terve alapján 1881-ben az Andrássy út 88-90. számú ház épült meg.

A 83-85. számú bérpalotát, amely a MÁV nyugdíjintézete bérházának épült, Kauser József tervezte. (Ennek az épületnek a tetőszerkezete kapott lángra és égett le 2014-ben.) Kauser számára mintát jelentett Petschacher neoreneszánsz épülete. Arányában és tagolásában is követte azt. Azonban láthatjuk az egyéni ötleteit is. Ilyenek a szélen levő zárt erkélyek, amelyek sokszög formáját követi a tető vonala is. Az udvar mellett emelkedő sarokrizalitok a mellettük levő manzárd tetővel magasabbá teszik az épületet, a lefedésük a francia reneszánsz stílusában készült. Kauser épülete ötletesebb és játékosabb, de ezzel nem bontja meg a tér stílusegységét.

Az építész önmagának a Nagykörúton tervezett lakóépületet, az Erzsébet körúton a 19. számú házat. Ezt is, mint terveinek jelentős részét testvére, Gyula építette meg 1894-96 között. Ebben a bérpalotában minden jellemzőt megtalálunk, amelyek Kauser épületeinek egyéniségét adják. A homlokzatot jól láthatóan áthatja a reneszánsz fegyelme. Ezt a vízszintes párkányok és a szintenként egyforma magas ablakok mutatják. Ablakzárásai félkörívesek, de kedveli a háromkaréjos lezárást is. Szívesen alkalmazza a pilasztereket, amelyek a függőleges tagolást hangsúlyozzák. A párkányokkal és pilaszterekkel egy olyan hálót hozott létre, amely önálló kisebb egységet alkot, és ezt megsokszorozva szerkeszti meg az épületet, ami a reneszánsz építészet alapgondolata. A vimpergás csúcsíves oromzatok is megjelennek, ahogyan a nyolcszög toronyforma is. Kauser kedveli a színes téglaburkolatot, amit szívesen kombinál fehér kőbetétekkel.

A bérházak mellett fontos építészeti feladat volt az iskolák építése. Ebben Kauser József is részt vett. A Lónyai utcai Református Főgimnázium, amely 1887-1888-ban épült, jellegzetes neoreneszánsz épület. Háromszintes, középrizalitos, szimmetrikus homlokzatú. Arányai és a színes klinkertégla borítása feltűnően hasonlóvá teszi Steindl Imre Múzeum körúti egyetemi épületéhez, amely 1882-ben készült. Azonban azt is láthatjuk, hogy Steindl szívesen alkalmazott festői hatású díszítményeket és figurális plasztikákat is, ami viszont Kausertől idegen. Az ő világa puritánabb. A Református Főgimnázium mellett épült fel az egykori Székesfővárosi Iparrajziskola, ma Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola, amely a Török Pál utcában áll. Ezt 1895-ben fejezték be. Ebben az épületben sajátosan keveredik a reneszánsz a gótika világával, jól mutatva az építész középkor iránti vonzalmát. A hármas vízszintes tagolás, a homlokzat arányai, a második emeleti ablaksor, a colosseum motívum felidézése reneszánsz, míg a rózsaablakos, vimpergás kapukialakítás, a csúcsíves első emeleti szemöldökpárkány a gótika világát idézi meg. Az iskola sarokkialakítása a rajta levő timpanonnal, háromkaréjos vakárkádokkal és keresztvirágos fiatornyokkal is a gótikából ismert.

Kórházak is szép számmal épültek a századforduló körül, ekkor került sor az Üllői úti klinikai épületek kialakítására, ami természetesen több építésznek adott feladatot. Kauser tervezte az Üllői úti Stefánia Gyermekkórházat, és a Szent Lászlóról elnevezett közkórházat, amely 1894-ben épült. Ezekben is az általa kedvelt és a lakóházain szívesen alkalmazott neoreneszánsz stílust alkalmazta. Sajátos stílusmegosztás volt ez. A lakóházak és paloták esetében a reneszánsz, a szakrális épületeknél pedig a romanika és gótika építészete volt a kedvelt és a megrendelők által is előtérbe helyezett irányzat.

Kauser József építészetének egyik érdekes tárgyi emléke a Csokonai utcában álló víztorony. Ez a Blaha Lujza téren álló Népszínház saját víztornya volt, amelynek a

A Pál utcai fiúk regénybeli iskolája, a Lónyay utcai gimnázium újabb szárnyát tervezte Kauser József.
(Fotó: Ludmann Mihály)

szerepe az volt, hogy a színpadtechnikai eszközök hidraulikus működtetéséhez biztosítsa a víznyomást. A víztorony alatti épületben voltak a díszlet- és jelmezkészítő műtermek és raktárak. A víztorony ma is áll, de a színház 1965-ös felrobbantása után elveszítette a funkcióját. Az 1980-as évek végén átalakították, irodákat, tárgyalótermeket alakítottak ki benne. Formája a középkori itáliai városházák tornyaira hasonlít.

A másik különleges építménye a Zugligeti úti lóvasút állomása. Ez 1885-ben épült. A vörös tégla kedvelt anyaga volt, és a szegmensívvel zárt ablaknyílásokat gyakran alkalmazta. Az állomás különlegessége a tetőoromzatok faszerkezetei.

A nagy korszak véget ért

Kauser József alkotói korszaka a 19. század utolsó két évtizedében teljesedett ki. Számára a stílus morális elkötelezettséget is jelentett, és ezért nem érintette meg őt a szecesszió és a neobarokk divatos, új világa. Az idős mester megélte a háborút, és azt is, hogy a kommün idején eltörölték udvari tanácsosi címét, elvesztette tisztségeit, valamint munkával szerzett vagyonától és magántulajdonától is megfosztották. Ez volt a sorsa több más építésznek is, ahogyan láthatjuk Thék Endre estében, akit 77 évesen saját gyárából dobtak ki, és Hauszmann Alajossal is megtörtént, hogy a lakóházát köztulajdonba vették. Kauser József nem élte meg a Tanácsköztársaság bukását, 1919.

július 25-én meghalt. A Kerepesi úti temetőben helyezték végső nyugalomra. Haláláról pályatársa, Fábián Gáspár emlékezett meg. „Nagy művész volt [...] Ami keze alól kikerült, az tökéletes, kész, mesteri munka [...] Gyönyörű ívben indult pályája kortársai meg nem értésén megtört, és a nagy és Isten áldotta művésznek az élete delétől kezdve a keserűség, a félreértés, sőt sokszor alpári elbánás jutott osztályrészül. Az ő finom lelke nem tűrte a tülekedést, az erőszakos érvényesülést [...] megtört lelkével 71 éves korában úgy halt meg, mint egy ismeretlen."[1] – írta róla építészkollégája. A Magyar Mérnök- és Építészegylet 1921. április 11-én ünnepi ülést tartott, amelynek egyetlen témája volt a megemlékezés Kauser Józsefről és testvéréről, Kauser Gyuláról. A méltató beszédet Kismarty-Lechner Jenő mondta el, aki kegyeletteljes szavakkal emlékezett meg a nagy magyar építőművészről, „aki Budapest naggyá, széppé tételén annyit fáradozott, a nemes ízlésű, előkelő modorú, páratlan tudású, szerény és fennkölt férfiúról."[2] Kauser József építészetét nem az invenció eredetisége, hanem az eklektikus formák választékos ízlésű alkalmazása jellemezte, mert a lelkében élő ideálokat szolgálta tudással és szeretettel.

TÓTH KLÁRA

AZ ATOM ÁRNYÉKÁBAN

Ne ijedjenek meg, nem lettem sorozatfüggő. Jóllehet, az, hogy több mint húsz év alatt legfeljebb az eszképizmus elrettentő példájaként utaltam a sorozatokra, s most egymás után kétszer is írok róluk, ez adhat okot némi gyanakvásra.

Pusztán arról van szó, hogy vannak témák, amelyek áttörik a sorozatokkal szemben végsőkig ellenálló nézők, kritikusok ellenállását is. Ilyen volt júniusban az HBO és a Sky koprodukciójában készülő ötrészes, amerikai-angol sorozat, a *Csernobil*, amely a tények – vagy inkább az IMDb, a legnagyobb filmes adatbázis – szerint jelenleg minden idők legnépszerűbb sorozata. Ráadásul, ma már nem vagyunk helyhez és időhöz kötve a sorozatok nézésekor. Én az első négy részt egymás után néztem meg egy hétköznap délután.

Csernobilról nekem mindig a kiszolgáltatottság, a nemtudás letaglózó állapota jut eszembe. A robbanás után pár nappal hívtam telefonon orvos barátunkat, hogy akkor én most mit csináljak? Másfél éves a fiam, adhatok neki valamit a ragyogó tavasz primőrjei közül, kivihetem vagy nem?

„Ne csinálj semmit, csak úgy, mint máskor. Ez ellen nem lehet védekezni. Talán nem erre fújt a szél." – hangzott a nem túl meggyőző válasz.

Hogy milyen naprakész és valósághű volt a magyar lakosság tájékoztatása 1986 áprilisában, azt ma már könnyű felidézni az internet segítségével. Rövid részletek a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának feljegyzéséből, Marjai József miniszterelnök-

[1] In *Építő Ipar-Építő Művészet*, 1919. október 5. 124.
[2] In *Építő Ipar-Építő Művészet*, 1921. április 15. 52.

A Kauser József tervezte víztorony épületét 1895-ben adták át.
(Fotó: Ludmann Mihály)

helyettes részére 1986. május 5-én: „A balesetről és a Szovjetúnió-béli fejleményekről a magyar hírközlő szervek csak a TASSZ és más hivatalos szovjet források alapján tájékoztattak. Április 30. és május 4. között 25 hírügynökségi anyagot tett közzé a magyar sajtó televízió, rádió [...] A tájékoztatási munka célja az volt, hogy folyamatosan informálják a közvéleményt a magyarországi helyzetről, hangsúlyozzuk, nem keletkeztek egészségre ártalmas körülmények és elkerüljük pánikhangulat kialakulását [...] A helyzet javulásának függvényében fokozatosan csökkenő gyakorisággal célszerű közleményeket kiadni. Hangsúlyozzuk a helyzet normalizálódásának tendenciáját."

„Homály, hasztalanul kutatsz, lepi el az utat, melyen járunk / homály, csöppnyi keserű íz ez az élet..." – énekelte Cseh Tamás, s ma sem tudnám pontosabban leírni akkori közérzetünket. Aztán Csernobilt egy időre elfújta a történelem szellője; ráomlott a berlini fal és az élhető szocializmus. Ijesztő hírek persze terjedtek, s készültek filmek is a kilencvenes években, de a világ mással volt elfoglalva. A Csernobilban történtekről szóló híradások sokáig nem érték el az ingerküszöböt. Belefásultunk a sok álhírbe, a sok féligazságba.

Aztán 2016-ban mejelent Szvetlana Alekszijevics dokumentumkönyve nálunk is – talán az előző évi Nobel-díja miatt – a *Csernobili ima*. Nehéz olvasmány, de nem lehet szabadulni tőle. Emlékszem, mindig csak egy kicsit tudtam elolvasni belőle, aztán betettem az ágy alá. Hogy is mondta Oriana Fallaci? „Légy olyan, mint a sebészkés. Vág, de gyógyít". Éppen ilyen Szvetlana Alekszejevics könyve. Nem került a bestsellerek közé.

A folytatásos történetek azonban könnyen megfogják az embereket, s bekerülnek a közbeszédbe. A *Csernobil* sorozat titka, hogy miközben dokumentarista pontossággal követi az atomerőmű robbanásának történetét, magyarázza el annak okait, emberközeli hősöket teremt. Sorozat nincs hősök nélkül, velünk azonosulunk vagy utasítjuk el őket. Legaszov atomfizikus professzor és Borisz Scserbina miniszterhelyettes, a katasztrófaelhárítás vezetőjének kapcsolata végig jelen van a sorozatban; állandóan alakul, fejlődik. A politikus először arrogánsan azt mondja a tudósnak: „Már tudom, hogy működik egy reaktor, nincs szükségem Önre." Kezdetben ellenségesen méregetik egymást, aztán hatnak egymásra, és már-már barátokként végzik. Azonosulhatunk a megszállott fizikusnővel is, aki hajthatatlanul keresi az igazságot, miért is történt a robbanás. Felkeresi a vezérlőből a kórházba került dolgozókat, és Legaszovot is rábeszéli, hogy a bíróság előtt is – lesz, ami lesz – csak az igazat mondja. Miután meggyőződik róla, hogy a robbanás az erőmű leállítása után történt, tovább nyomoz, s a Lomonoszov Egyetem könyvtárában talál egy cikket, igaz, kitépett oldalakkal, amelyben egy kutató, Volkov, már évekkel korábban bebizonyította, hogy nem biztonságosak a szovjet atomerőművek. Figyelmeztette is a Kremlt, de a szovjet atomprogramhoz nem férhet kétség. Az asszony nem bűnbakot keres, ereje a felismerésből táplálkozik: „Ha nem tudjuk meg, mi történt, újra megismétlődik". Gyatlov főmérnökhelyettes, aki a parancsot adta a biztonsági teszt elindítására, bár számos jelzés volt, hogy valami nem stimmel, a szocialista rendszer működéséhez szükséges szenvtelen ideológus képviselője, aki a problémák elfedésével foglalkozik, s a végtelenségig sulykolja munkatársaiba, hogy „mi mindent jól csináltunk". Ő még a kórházban is azt mondja: nem tud róla, hogy felrobbant volna az erőmű. A biztonsági tesztnek el kell készülnie, mert

ha sikerül, mindenkit előléptetnek, no meg furcsa is, hogy három évvel az üzembe helyezés után még nem készült el a teszt.

A politika részéről a legfontosabb: amíg lehet, maradjon titokban a robbanás, hiszen hihetetlen presztízsveszteség a birodalomnak. Hét órával a robbanás után a Minszki Sugárzásvédelmi Központban még úgy értesülnek, hogy a helyzet stabilizálódott, külföldre nem jutott semmi hír. Harminc órával később Moszkvában kétségbeesetten veszi tudomásul a politikai vezetés, hogy már az egész világ tudja, Frankfurtban nem engedik ki a gyerekeket a levegőre.

A sorozat végig következetesen mutatja, hogy a hatalom minden áron titkolózik, úgy vélik, nem mondhatnak igazat, hiszen „az igazság pánikkeltés". S ez az egyik, ami a képernyőhöz szögezi a nézőket, a manipuláció lélektana, technikája. És nem is olyan egyszerű a kérdés, hiszen ha megmondják az első percben a sugárzás elképesztő erősségét, s hogy az életével játszik, aki a közelébe megy, lassítják a mentést. Az igazi dráma, amikor nem lehet jól dönteni. És természetesen az, amikor sorozatosan rosszul döntenek. „Az atom alázatra tanít" – mondja Legaszov. „Nem, az atom megaláz" – válaszolják.

Ami remekül sikerült az alkotóknak a főhősök megformálásán túl, az orosz, pontosabban a szovjet ember sajátos, önfeláldozó mentalitásának ábrázolása. Bár nem hirdettek hadiállapotot, mindenki úgy viselkedik, mint a háborúban. A tűzoltók, a bányászok, a búvárok, a pilóták. Látván az égő reaktort, nem lehet kétségük, hogy még csak nem is kétesélyes, amire vállalkoznak, mégis mennek. Van, aki számol, hogy fél év alatt új autót vehet, ha közelebb dolgozik a reaktorhoz, de a többség a Szovjetunióért megy, nem akarják alább adni, mint apáik, akik győztesek voltak. Ásóval az atomnak – ez a szovjet ideológia totális csődje.

A fiatal tűzoltó felesége, aki utánamegy férjének a moszkvai kórházba, s haláláig mellette marad minden tiltás ellenére, a hűség, a szerelem szimbóluma. A négyszáz bányász – száz már meghalt közülük 40 éves kora előtt – ötven fokban, meztelenül lapátol. De védőöltözet, szemüveg nélkül szórják a bórt és a homokot a katonák a helikopterekről is. A legnehezebb talán a likvidátorok dolga, mert emberekkel és állatokkal kell bánniuk. Először úgy gondolják, csak az erőmű közvetlen közeléből s rövid időre kell evakuálni a lakosokat, később kiderül, hogy a súlyosan fertőzött terület Belorusszija több, mint 23 százaléka, s nincs vége: 1996-os adatok szerint az állandó kis dózisú sugárzás hatására folyamatosan emelkedik az országban a rákos megbetegedések száma, s egyre több a különböző rendellenességekkel született gyermek.

A *Csernobil* lényegében háborús film, nemcsak azért, mert 600 000 sorkatonát és szolgálatba behívott likvidátort vezényeltek az országba. Sokan Afganisztánt megjárt harcosok, sokan az iskolapadból kerültek a „harctérre". Az „ellenség" a zónát semmiképpen elhagyni nem akaró, főleg idős emberek. Egy asszony a tehenét feji éppen, amikor a katonák távozásra szólítják fel. „Mit érdekel engem a veszély? Forradalom, háború, éhínség… láttam én már mindent. És most menjek el valami miatt, amit nem is látok?" – és fej, csak fej tovább. A katona tehetetlen dühében felrúgja a tejesedényt, majd lelövi a tehenet. Az asszony még bizonyára nem sejti, hogy egy darabig nem veszik meg a piacon tőle a túrót és a vajat, mert „onnan" származik. A legkitartóbbak az állatok. Kutyák, macskák, szárnyasok kódorognak csapatostól a kiürült települé-

seken, s várják vissza gazdáikat. A kitelepítőknek velük is fel kell venniük a harcot. A veterán tanítja a puskát először fogó gyereket, első öléséről mesél. Fogy a vodka – ingyen vodka – literszámra. Mondom, békeidő van. 1990 és 2003 között 8553-an haltak meg. A férfiak átlagéletkora 33 év volt. Lehet, hogy kozmetikázott adatok? A film jó érzékkel vesz át epizódokat a *Csernobili imá*ból.

De nem kevésbé lélekölő az értelmetlen munka: mossák, mossák reggeltől estig a házakat, a teherautókat, az utakat. Ásnak, kicserélik a talaj felső rétegét.

Mivel az erőmű tetején, a törmelékben olyan erős a sugárzás, hogy pár perc is halálos a közelében, robotot szereznek Nyugat-Németországból, de mivel a Szovjetunióban nem fordulhat elő nukleáris katasztrófa, csak 2000 röntgent vallanak be. A robot csődöt mond az első percben, jöjjenek hát a biorobotok, az emberek. Az emberélet a legolcsóbb, akár a háborúban.

A befejező rész a kiürített Pripjatyban megtartott tárgyalást mutatja, ahol néhány vezetőt, és a katasztrófa idején a vezérlőben dolgozó embereket ítélik el. Már akik élnek közülük. Legaszov a fizikusnő rábeszélésére nemcsak a robbanást okozó személyi mulasztásokról beszél, de a tervezési hibákról is, hangsúlyozva, hogy át kell építeni a hasonló elvek szerint működő reaktorokat. A KGB azonnal őrizetbe veszi Legaszovot „igazmondási rohama miatt", de el is engedik, mert őt bécsi előadása után már ismeri a világ. „Nem csinálunk mártírt magából" – ez a mentalitás a nyolcvanas években már nálunk is ismerős volt. A tárgyalásra egyébként már mindketten – Legaszov és Scserbina is – betegen érkeznek.

A film végén a feliratok hosszan sorolják a számokat az azóta bekövetkezett megbetegedésekről, halálozásokról.

Profi, a pénzt nem sajnáló produkciót láthattunk, hiszen a lerombolt zóna, a hatalmas katonai tábor, a technikai effektusok mind nem filléres dolgok. Egyébként ma már a sorozatok egy része hollywoodi költségvetéssel készül, mozifilm minőségben – s ez jócskán hozzájárul népszerűségükhöz. Itt is láthatunk világsztárt – Emily Watson a kutatónő szerepében nagyszerű –, de a kevésbé híres férfifőszereplők is (Legaszov: Jared Harris angol, Scserbina: Stellan Skarsgard svéd színész) lenyűgöző alakítást nyújtanak. Csupa elkoptatott jelző jut eszembe, de valóban bámulatos, ahogy például Legaszov egyszerre szerény, de magabiztos; óvatos, hiszen tudatosul benne, hogy minden lépésüket figyelik, ugyanakkor határozott; fél, de megbarátkozik a halál gondolatával, s akár már bátor is lehet. Stellan Skarsgard is képes rá, hogy a hatalomtól dölyfös, arrogáns apparatcsikból emberré váljék, vállalva annak minden következményét. Ha van hibája a sorozatnak, az talán a vezérlőben parancsot tejesítő, s a kilátásba helyezett előrelépéstől megszédülő Gyatlov szélsőségesen negatív ábrázolása. A legkülönösebb azonban, hogy a rendező és a forgatókönyvíró úgy álltak elő ezzel a lélegzetelállító produkcióval, hogy előtte semmi különöset nem csináltak. A rendező Johan Renck videoklipeket és néhány sorozat egy-egy darabját forgatta. A forgatókönyvíró – akinek, lássuk be, egy sorozatnál a hősök megformálása, az epizódokra épülő dramaturgia miatt fontos szerepe van – egy-két szórakoztató produkción kívül (*Sherlock Holmes 2, Árnyjáték*) szintén nem tűnt fel. A *Csernobil*lal azonban megfordították a szeriális filmkészítés uralkodó trendjét, s a valóságtól való menekülés helyett, az azzal való szembesítést választották. A sorozat olyan lényeges társadalmi kérdéseket

vet föl a közbeszédben, mint a tudomány és a civilizáció viszonya, a hatalom és az igazság a kommunikációban, a hazugság ára a társadalomban, élet az atom árnyékában, és még folytathatnám. Illúzióink mindazonáltal ne legyenek: olvasom, hogy a sorozat hatására megsokszorozódott a Csernobilba látogató katasztrófa-turisták száma.

STAMLER ÁBEL

ELLENFORRADALOM A BALATON KÖRÜL?

„A modern közgazdaság a rendelkezésére álló összes kutatási eredmény ellenére hosszú ideje teljesen figyelmen kívül hagyja életünk, illetve saját létezése legfontosabb alapjainak egyikét, tudniillik a víz élő tisztaságát. E tény tanúsítja ama fejlődés egyoldalúságát, amely a víz kérdésén kívül számos más dologra nézve is ártalmas, s ezek közül nem a legjelentéktelenebb psziché avagy a lélek. Ha a természet egyensúlyát nem zavarják meg, a föld vizei folyamatosan helyreállítják tisztaságukat, ám amennyiben ezen egyensúly elvész, halál és szennyezés a következménye. Ily módon nem puszta véletlen egybeesés, hogy a vizek »élete« az emberi lélek »életének« egyik szimbóluma."

Titus Burckhardt a víz szimbolikájáról írt tanulmányának fenti sorai tökéletesen példázzák, hogy miért lehetséges egyáltalán pszichológiai elemzést írni a Balatonról. Lányi Gusztáv, nyugalmazott egyetemi docens, az ELTE Szociálpszichológia Tanszék oktatója új könyvében erre tett kísérletet. Célja – amint a kötet címe is mutatja – az, hogy választ adjon arra a kérdésre, vajon fenntartható-e a fejlődés a Balaton körül. Felesleges elodázni a választ, maga a szerző is megadja azt már előszavában: „Elemzésem axiómája: *a »fenntartható fejlődés« – fenntarthatatlan*!" Ezzel a kijelentéssel lehetne vitatkozni, csak nem érdemes, mert – s ezt nem csupán Lányi könyve alapján mondjuk – nincsenek észérvek az ellenkezőjére. Nagyon úgy tűnik, hogy az a tendencia, amely a Balatonnál évtizedek óta változatlan, lassan visszafordíthatatlanná válik. Minderre persze lehet legyinteni, s a szokásos, magát konzervatívnak, vagy éppenséggel jobboldalinak gondoló (persze újmódi) elit módjára banális válaszokat adni, azonban egy valami tény: az elmúlt évtizedben rohamos tempóban látunk megvalósulni olyan óriás- és kevésbé óriás beruházásokat, amelyek alapvetően rendezik át a tó közvetlen környezetét, látképét, adott esetben partvonalát![1] Felelősen gondolkodó nemzedék ezt nem hagyná (hagyhatja) annyiban.

Lányi akkurátusan végigköveti a Balaton nemzetgazdasági kiaknázásának állomásait, egészen korunkig. A mérleg – nem meglepő – nem az újabb nemzedékek felé billen.

„Nem értem egészen a városiakat, akik nyári pihenésük helyén is egy kis várost építenek föl. Ha virágos, fás, villasoros, azaz eszményibb várost is, de mégis csak azt. Tihanyban, a téglánként összespórolt kis nyári házak előtt búzamező terül, a kerítés egyik oldalán kukoricatáblából, a másikon szőlősorokból érkezik ki egy-egy kapás

[1] A szerző születése, családja apai ágon – 50 év megszakítással – az 1760-as évek óta él életvitelszerűen a Balaton mellett.

Őslakó, hogy a forduló ürügyén rágyújtson, felénk pillantva, hogy szót kezdünk-e vele. Van kitűnő beton-út, de a gyerekek a tavaszonként újrataposott ösvényeken kerekeznek tejért a faluba, át olyan területeken is, amelyekre csak a jószomszédság szokásjoga enged bejárást. A tóparton tehén-őrző öreg fürkészi a közeledőt, hogy köszönőviszonyban van-e vele, nemcsak Ő, hanem az egész falu; vagyis hogy mennyire több már az illető, mint egyszerű itt-járkáló. Mert hisz, ha a házak közt nem is, a határban illendő köszönni még annak is, akit csak gondolomformán ismerünk. Testi fáradtságunk úgy keletkezik, hogy dolgozó izmaink mérgező anyagot, afféle fáradt olajat bocsátanak. Ezt nemcsak pihentetéssel lehet kiengedni magunkból, hanem ellentétes mozgással is, majdnem úgy, ahogy a tüdőből az elhasznált levegőt. A szellemi fáradtságra méginkább ellenszer a jó tevékenység-csere. Amennyire a divatos fürdőhelyek fárasztanak, sőt csüggesztenek, annyira fölüdítenek engem a maguk eredendő tevékenységét folytató tájak." Az Illyés Gyula által írtak (e sorokat egyébként Lányi is idézi könyvében) ma még inkább igaznak tűnnének, ha lennének (lehetnének) még a maguk eredendő tevékenységét folytató tájak a Balaton partján. Azonban – minden naiv hírestelléssel szemben – nincsenek. Vannak borvidékek, és (hála Istennek!) hagyományos eljárásokkal dolgozó szőlészek-borászok is. Nagyjából ezzel be is fejezhetjük az eredendő tevékenységek felsorolását, azzal a megkötéssel, hogy az előbbiek közül is jócskán találunk olyanokat, akik a „minél rövidebb idő alatt minél több profitot" elvben gondolkodnak. Az utóbbi megállapítás természetesen banálisnak tűnik, ahogy annak tűnhet Lányi könyvének számos megállapítása is. Csakhogy – mindösszse ennyi a kérdésünk – akkor hogyan lehetséges az, hogy senki nem tesz semmit?

Volt Magyarországon egy Duna Kör. Mielőtt bárki azt várná, hogy e sorok írója arra tesz javaslatot, alakuljon egy Balaton Kör, gyorsan leírjuk: létezik ilyen. Balatoni KÖR néven. Sajnos – ezúton is elnézést kérek az alapítóktól – kizárólag vendéglátósok és borászok a tagjai. „2014. március 21-én a húsz legismertebb balatoni borász és vendéglátós jelképesen a tó közepén alakította meg a Balatoni KÖR-t, hogy összefogásukkal, a helyi termékekre építő régióközpontú gasztronómiával magasabb szintre emeljék a vendéglátást." Félreértés ne essék, támogatandó kezdeményezés, csakhogy sok esetben a „magasabb szintű vendéglátás" élvezői éppen azok a körök, amelyek a fenntarthatatlan, de iszonyatos sebességgel rohanó „fejlődésért" felelősek. (Csak futólag jegyezzük meg, hogy 1945 óta nagy többségben nem feltétlenül a „szellemi arisztokrácia" tagjai vannak a legelőnyösebb helyzetben sem a helyi önkormányzatokban, sem az ideérkező fizetőképes kereslet tekintetében.) Nehogy szó érje a ház elejét, idézzük a Balatoni KÖR idén tavasszal kiadott nyilatkozatát: „Tisztában vagyunk azzal is, hogy a valamikori, jelenlegi látképben megszokott épített környezethez képest eltérő megoldásokat is hozhat a fejlődés. Ki kell fejeznünk azonban az aggodalmunkat, ha ezek a fejlesztések szőlők, védett nádasok, erdőterületek kivágását jelentik! A Balaton hosszú távú fenntarthatósága érdekében gátat kell szabni a természetes környezetet érintő minden olyan beavatkozásnak, ami jelentősen formálja át a tó és környezete ökoszisztémáját. Gátat kell szabni minden olyan ingatlanfejlesztésnek, mely egyrészt alapvetően változtatja meg a vízpart képét, teszi azt zsúfolt apartmanházakkal csúfított betondzsungellé, másrészt elzárja emberek sokasága számára a vízpart elérhetőségét. Kérünk minden, az ügyben döntési jogkörrel rendelkező intézményt,

önkormányzatot, kormányzati szervet, hogy a szabályozás és engedélyezés során fordítsanak nagyobb figyelmet a fenntarthatóságra! Kérünk minden illetékest, hogy a szabályszegéseket a lehető legszigorúbban szankcionálják! Féltjük a Balatont, féltjük a régiót. Itt nem csak mi szeretnénk életünk végéig boldogan élni és az idelátogatóknak feledhetetlen élményeket nyújtani, hanem szeretnénk, ha unokáinknak is megadatna ugyanez." Csupán halk javaslat: nem lehetne a Balatoni KÖR-t kibővíteni, s a vendéglátáson és gasztronómián túl a természeti értékek, az épített környezet iránti felelősség jegyében e területeknek megfelelő neves szakembereket, esetleg a Balatonért felelősséget érző, humán területeken alkotó embereket is bevonni a munkába?

Lányi Gusztáv könyve pszichológiai, ökológiai, pedagógiai és történelmi szempontból is vizsgálja a fejlődés kérdését. A kötet vizuális megjelenítése a Karácsony Sándor által a magyar észjárás konkrét, képi jellegéről mondottakból indul ki. Ennek tudható be a rengeteg profi és amatőr felvétel elhelyezése a szövegben, valamint a folyamatosan megjelenő, vizuálisan rendkívül kiugró szójátékok, nyelvi leleményes sora (ek**kór**tól, parCELLÁZ stb.) Üdítő, hogy olyan, látszólag mellékes kérdésekre is ügyel, mint a balatoni kertkultúra elsivárosodása (noha ez nem csak balatoni specifikum). A tuják és egyéb tájidegen növények térnyerése olyan környezetet eredményez, amely nincs semmilyen kapcsolatban az eredeti tájjal. Külön felhívja a figyelmet az épített környezet katasztrofális helyzetére is. Ehhez csak annyit, Takáts Gyula már a nyolcvanas években írt a „nagy villa, nagy kutya"-jelenségről. Nem feledve, hogy a nagy villának lehetőség szerint minél rondábbnak, de legalább (!) tájidegennek kell lennie. Ezt persze már régen (ha más nem, az elmúlt harminc évben) meg lehetett volna oldani. De a Balaton körül gyakorlatilag bármi (is) felépülhet, és bármit (is) lebonthatnak, eltüntethetnek a föld színéről.

Az elsőként idézett szövegre visszatérve, a víz tisztasága – beleértve a víz körüli, épített és természeti környezet tisztaságát is –, a lélek tisztaságának külső lenyomata. Kellemetlen felismerés. Milyen lelki állapotban lehet egy társadalom, amely ilyen sebhelyeket okoz egyik legfontosabb természeti értékének arcán? Lányi a kötet legmegkapóbb részeiben tulajdonképpen maga is arra utal, hogy a Balaton-válság alapvető természete szerint nem lelki, hanem elsősorban szellemi, spirituális okokkal áll összefüggésben. A lelki csak az utóbbinak a következménye, s e lelki válságnak azután következménye a társadalmi és az ökológiai válság. Az egyes embert cselekvésre, egyúttal lassításra és visszafogottságra buzdító szavaival nem tudunk nem egyetérteni, ugyanakkor látnunk kell: helyi érdekek mentén való cselekvéssel, politizálással nem sokra megyünk a Balaton partján. Az elmúlt harminc év éppen arra szolgál bizonysággal, hogy az egyes települések, közösségek szorosabb együttműködésére lenne szükség, közös, jól átgondolt tervek mentén kellene kialakítaniuk a jövő „Balaton-tervét", bevonva ebbe a már említett szakembereket, művészeket.

A „konzervatív ellen/forradalom" kapcsán Egry József, Udvardi Erzsébet és Somogyi Győző (mindenképpen e sorba kívánkozik Egri Erzsébet neve is) nyomán a következőket mondja Lányi: „Fáklyaként világítani – ez lenne a megoldás? Ez a »fáklya« azonban már nem az újító (és romboló) felvilágosodás fényével világít, tehát már nem a modernizáció mintáján alapul, hanem a tradicionális értékmegőrzésen és érték-

visszaállításon. [...] mégis amellett érvelek: a Balaton-táj/lélek modernizációs rombolása már olyan mértékű, hogy a konzervatív ellen/forradalmi attitűd mindenképpen indokolt." Hogy valóban indokolt, abban mi magunk sem kételkedünk. De nem csak kisközösségi szinten és nem csak a Balaton partján.

(Lányi Gusztáv: Fenntartható? Fejlődés? Pszichológiai elemzés a Balatonról. *Budapest, 2019, Széphalom Könyvműhely, 149 oldal. 2900 Ft.)*

BERNARD DUMONT

A KONZERVATÍV IDEOLÓGIA SZELLEMISÉGE

Franciaországban a konzervativizmus soha nem volt meghatározó, jól körülhatárolható politikai ideológia. Eszményét egyetlen párt sem tette teljesen magáévá. Többnyire a forradalmi hevületet csillapító attitűdnek tekintették, tágabb értelemben ragaszkodás volt a társadalom működését garantáló rendhez, annak elvi megalapozásához. Friss érdeklődésünk iránta abból fakad, hogy mostanában gyakran olvasni, hallani: a konzervativizmus „visszatérőben". A hír meglepő, és jelentése, használata pontosítást kíván.

Más fogalmakhoz hasonlóan, ez is többféle megközelítés tárgya. Értették alatta a védők küzdelmének bátorítását, és harcot az idő vasfoga ellen. Erről tanúskodnak – többek közt – a kulturális örökség védelmének eredményei, a történelmi emlékművek... E fogalom jelentheti az előjogokhoz történő ragaszkodást, de az aggódást is, hogy ez megkérdőjelezhető. Például a szovjet rezsim vége felé úgy beszéltek a kommunistákról, mint „konzervatívokról", akik foggal-körömmel ragaszkodnak a hatalomhoz. Gyakran használják e fogalmat pontatlanul, például amikor vele hangsúlyozzák a kultúra védelmének fontosságát, a dekadencia elleni küzdelmet, a posztmodern életstílustól fenyegetett „hagyományos értékek" nélkülözhetetlenségét, vagy az erkölcs megtartó erejét. Mindent összevetve: a konzervatív ideológia amellett kardoskodik, hogy a rend és folytonosság határozza meg a társadalom működését. E fogalom analogikus: hasonló felfogásokat fog át a létező dolgok szellemi megragadása során, és mindezeket magára nézve kötelezőnek is tartja, illetve sajátos, konkrét helyzetekben érvényesíti. A legszigorúbb, azaz politikai értelemben vett konzervativizmus a La Manche csatorna túlsó partjáról származik.

Nagy-Britanniában szökkent szárba a konzervatív gondolat a 18. század vége felé, és félszáz év múlva ott vált egy mozgalom vezéreszméje, amelyből később kifejlődött a Konzervatív Párt. (Az amerikai konzervativizmus is a brit forrásból inspirálódott.) Hume és Burke volt e világfelfogás szellemi megmintázója. Már náluk megtalálhatóak annak a habitusnak az alkotóelemei, amelyet – a valóságtiszteletre, a megszerzett tapasztalatokra, az illendőségre hivatkozva – a mértékletesség jellemez az élet minden területén. Hívószavuk a *szokásjog*, azaz a dolgok állapotának időtartam általi igazolása. Az empirista Hume machiavellista természetűnek tekintette a politikai hatalmat, és félt, hogy az kikezdi az ősi szokásokat. Később Burke – aki a francia forradalom angol importja ellen küzdött –, folytatta és tovább fejlesztette

elődje munkásságát. Ő a politika kísérleti jellegét emelte ki, amelynek viszont kötelessége tiszteletben tartani a szokásokat, a társadalmi viszonyok stabilitását. Elvont jellege miatt elutasította a társadalmi szerződés eszméjét, és kifogásolta az „egyetemes elveket" is, amelyekre hirdetői felfűznék a politikai magatartás folytonosságát. És teszik ezt annak ellenére, hogy azok különböző társadalmi helyzetekre alkalmazandóak. Hume és Burke követői sem bíztak a dolgok adott rendjét megváltoztatni akaró szándékokban, függetlenül azok céljától, motivációjától. Igaz viszont, hogy a királyi hatalom monolit jellegében ők is veszélyt láttak, hiszen az tetszőlegesen beavatkozhat a megszerzett szabadságok gyakorlásába. Mivel a klasszikus liberalizmussal több felületen is érintkezett, a konzervativizmust kezdetben nehéz volt megkülönböztetni tőle.

Közvetlenül a forradalom után a francia konzervativizmus a liberalizmus mértéktartóbb válfajának tűnt. Az irányzat meghatározó személyisége Alexis de Tocqueville, illetve a katolikus liberális Charles de Montalembert volt. Ők a jakobinizmus ellenfeleiként léptek a pástra, s egy attitűdöt, egy szellemi ráhangoltságot képviseltek, amely erkölcsi rendet követelt bent a lélekben, rendet kint az utcán, és a magántulajdon tiszteletét. Miközben az „ellenforradalminak" tűnő ideológiai köntösben adott hangot követeléseinek, a konzervatív ideológia elkülönült az akkori politikai és társadalmi gondolkodás fő irányától. Valósághű világfelfogás szüleménye volt, az ésszerűség vezérelte, és természetesen a Kinyilatkozást tartotta szem előtt. Normatívak a konzervatív ideológia elvárásai, és az óvatosság-erény vezérli. Mindez kiegészíthető azzal, hogy a francia konzervativizmus a posztforradalmi időszakban nem követte azt, amit később az Egyház társadalmi doktrínájának neveztek. Ez utóbbit a modern korszellem leértékelő jelzővel illette. Auguste Comte – pejoratív módon – a totemisztikus kor relikviájának, metafizika stádiumából származónak tartotta, amelyet az emberiség szerencsére már meghaladott.

Képviselőinek árnyalatbeli különbözősége ellenére a konzervativizmus követte az alapítóinak empirista filozófiáját. Kínosan vigyáztak arra, hogy ne essenek túlzásokba, és minden irányú szélsőséget elutasítottak. Az egyenlő távolság elve a jelszavuk is lehetne. És valóban: ez a legjellemzőbb vonása a konzervativizmusnak; erről győz meg Olivier Dard, Frédéric Rouvillois és Christophe Boutin által szerkesztett vaskos kötet.[1] Napjaink Franciaországában a konzervativizmus egy intellektuális, politikai, társadalmi, morális és vallási attitűd, vagyis egy szellemi állapot, amely rendet kíván látni maga körül. Elfogadja ugyan a forradalom után leülepedni látszó állapotokat, de szigorúan nyomon követi annak visszaéléseit. Már a kezdeteknél nem volt kifejezetten ellenforradalmi jellegű irányzat – a szó szigorú értelmében –, de fellépett a forradalom veszélyes következményei ellen. Ezek: az egyenlősdiség (egalitarizmus) erőltetése, az állami beavatkozás mértéktelen kiterjesztése, a vallás-ellenesség, a szocializmus vadhajtásai, és a szabadság kisközösségi köreinek a lerombolása. Bonaparte híres mondata brumaire 18-a másnapján pontosan adja vissza a konzervatívok ars politicáját, miszerint a forradalom következményei nem léphetnek át egy bizonyos küszöböt: „A forradalom megvalósította kitűzött céljait, s ezzel véget is ért." A politikai folyamatok filozófiai logikája és az eltelt idő is azt bizonyította, hogy a hosszabb-rövidebb nyu-

[1] *Dictionnaire du conservativism*. Paris, Cerf, 2017

galmi szakaszok csupán átmeneti haladékok egy újabb forradalmi változás előtt. A konzervatív mentalitás e nyugalmi szakaszt igyekszik meghosszabbítani.

A konzervatív szellemiség fő vonása, hogy allergiás az „absztrakciókra". Ezen nem feltétlenül az értendő, amit Augustin Cochin írt, miszerint az absztrakciógyártás a francia forradalmat előkészítő gondolkodó társulatok forradalmi utópiájának mesterkedése. Inkább az, hogy a konzervativizmus folyamatosan fellebbez az érinthetetlen elvekért, az ész általános adottságaiért, a keresztény hitelvek megváltoztathatatlan mivoltáért. Innen nézve a konzervatív gondolkodás inkább a protestantizmus mérsékeltebb irányzataihoz hasonlít, mintsem a katolikus irányzat hajthatatlan és statikus változatához. Míg Chateaubriand „védőgátat épített" a forradalmi áradat ellen[2], mások – ellenkezőleg – óvakodtak Krisztus királyságának evilági megerősítésétől. A konzervatívok elutasították ugyan a szektás laicizmust, de támogatták a politika és a vallás szétválasztását. Ellenezték viszont a magán és a közszféra teljes elkülönítését, illetve a „civil társadalom" és a közösségek politikai szerveződésének a szétválasztását. Összegezve: a konzervativizmus a modern politikai gondolkodás egyik – mérsékelt – változata. Ugyan nem e fogalmat használja, de Philippe Bénéton is jól illusztrálja az *egyenlő távolság* meghatározó elvét a konzervatív gondolkodásban: „[...] egy egyensúlyi pontot keres [...] a modern konzervativizmus a közepén fogja meg a láncot."[3]

A felsorolt jellemzői miatt, és azok árnyalatai ellenére, a konzervativizmus módszertani problémával küszködik. Mivel csalánkiütést kap a „nagy eszméktől", az „elvont doktrínáktól", mind az elméleti vitában, mind a gyakorlatban a kompromisszumot részesíti előnyben, és az adok-kapok megoldásokra, az „ésszerű megegyezésre" hajlik. Ebből a látószögből Joseph Ratzinger tipikusan konzervatív érvelést használt 1981-ben, a Bundestagban mondott beszédében: „Nem a kompromisszumok hiánya, hanem a kompromisszum maga az igazán erkölcsös a politika világában."[4] Egy ilyen gondolatvitel hátterében a politikai líraiság, és annak szörnyű következményeitől való félelem húzódik meg. Ám az alázatosság nevében könnyen átbillen a talajmenti praxis elsőbbségének meglepő elfogadásához. Nem a szó marxista értelmében, hanem a „valóság" elsőbbsége miatt. Így próbál egyensúlyozni, egyensúlyt biztosítani a felmerülő feszültségek közepette egy adott társadalomban. A politika ilyetén való felfogása viszont azzal a súlyos kockázattal jár, hogy elfogadja a másodlagos fontosságúnak tartott romlási folyamatot mint külsőséget, hogy megmentse belőle azt, amit lényegesnek tart. Úgy határozni meg a politikát, mint a kompromisszumok keresését, a rend fenntartása helyett, azt eredményezi, hogy a jobb könnyen kiegyezik a kevésbé rosszal a nagyon rossz elkerülése érdekében.

A fenti állítással szemben felhozható Arisztotelész érve. A filozófus politikai realizmusa szerint: ami megfelel a spártaiaknak, az nem jó Athén polgárainak. Tehát törvényszerű a hely és az idő által meghatározott különbség, és a dolgok ilyen felfogása jellemző a konzervatívok tapasztalattiszteletére, és elővigyázatosságára, hogy ne sározzák be maguk utópikus vágyakkal. Ez viszont csak bizonyos mértékig lehetséges.

[2] Chateaubriand: *Le Conservateur*. 1818, 16.

[3] *Dictionnaire du conservativism*, op. cit, entrée <<Pensée conservatrice>> (Konzervatív Lexikon, Konzervatív gondolkodás szócikk)

[4] *Église, oecuménisme et politique*. Paris, Fayard, 1987, 200.

Arisztotelész okfejtése meghaladja ama szociológiai természetű megállapításokat, amelyek szembeállíthatóak Platón idealizmusával. Elég elolvasni a *Politika* című művének első fejezetét, hogy felfogjuk politikai kategóriáinak egyetemességét, amelyeket Szent Ágoston, de különösen Aquinói Szent Tamás mélyített el. Ha a politikát az elővigyázatosság egyik fő megnyilvánulásának, sőt, csúcsának tartjuk, akkor az megköveteli a konkrét helyzetek megértését a hely és az idő függvényében. A politikának ugyanakkor tartania kell magát a kötelezettségeihez is, amely leválaszthatatlan róla: az igazságszolgáltatás, és annak érvényesítése különböző, konkrét helyzetekben. A gyakorlatiasságra hajlamos konzervativizmus nem érdeklődik kellően, csak felszínesen –, a jó elrendelése iránt, nem beszélve a végső jóról, az isteniről. Ellenkezőleg, óvakodik az ilyen és ehhez hasonló fogalmak használatától, attól tartva, hogy merevnek, rugalmatlannak tűnhet, sőt: utópikusnak, elvontnak, regresszívnek. Így talán már érhető, hogy a konzervativizmus kéz a kézben jár az agnoszticizmussal, legalábbis a gyakorlatban. Ez abban is megnyilvánul, hogy képviselői alig élnek a politikai filozófia adta lehetőségekkel, nehogy összetévesszék mondanivalójuk a liberálisok történelmi-, szociológiai fejlődés-elméleteivel.

Az angolszász közösségelvű gondolkodók munkássága azért figyelemreméltó, mert reflexiójukban egyidejűleg jelen van az ősi, középkori vagy a nyomdokaikban járó kortárs szerzők eszmevilága, és a relativista szemléletmód. Logikus, hogy ez gátolja a hatáskörük terjedését. Alasdair MacIntyre esete jól illusztrálja a példám: a közjó elvont gondolatát újra feleleventette a fogalom legklasszikusabb értelmében, de azt feloldotta a fogalmak pluralitásában, amelyek a változatos létformában élő közösségeket „képviselik". Az igazság itt, a tévedés ott, és fordítva. Az egyetemes így belefullad a kulturalizmusba. Igaz, MacIntyre nem egy régimódi konzervatív, hiszen marxistaként kezdte pályafutását. Ő inkább – Bernard Bourdin dominikánus atya megfogalmazásában „progresszív konzervatív" és a harciasság bizonyos foka jellemző működésére. „A történelem vallási vagy politikai megváltást ígérő jövőképének cáfolójaként, a jelenimádat bírálójaként – írta Bourdin –, konzervatív ideológia progresszív modellje, illetve a progresszív ideológia konzervatív modellje szerény, kevésbé ambiciózus célt tűz ki önmaga elé, amely egyben realistább is. Őrködni próbál az európai demokrácia sorsa fölött."[5] A dominikánus atya látszólagosa önellentmondást tartalmazó javaslata meghaladja a jelenlegi európai helyzetet, vagyis a „multikulturális" és határok nélküli társadalmat, amelyet erőszakkal valósítanak meg. Tocqueville, Montalembert, és később Jacques Maritain úgy értelmezték a történelmi és progreszszív elvet, mint az emberiség természetes úton történő fejlődését, amely emelkedő görbét mutat, rajta egymást követő, és egyre jobb minőségű korszakokkal. Tehát mi sem természetesebb, hogy a konzervativizmus, amely hosszú időre elképzelt, és empirikus – eredeti vagy hagyományos – rendezettsége egy érték együttesnek, egyszerre akarja megmenteni ezeket, és elfogadni a lassú átalakulását is. Ám a fő kérdés annak a tudása, hogy létezik-e olyan rend, amely hozzáférhető az ész számára, vagy ama tehetetlen állapotban maradunk továbbra is, hogy a történelmi dialektika harmonikus folyamatához vagyunk kénytelen illeszkedni. A pozitív válasz az alternatíva első fe-

[5] *Dictionnaire du conservativism.* Op. cit., 247.

lére megvilágítja a konzervativizmus gyengeségét, amely nem tehet mást, mint hogy halasztja a bekövetkező változást.

Három megjegyzés a végén. Először is: Franciaországban nem volt hivatalos, *ex cathedra* konzervatív iskola, tehát nincs konzervatív hagyománya. Egyéni próbálkozások voltak, de hatásuk szerény mértékű. Ám történelme során sokszor szembesült a mérsékletre intő valósággal. A mostanában hangoztatott „konzervatív fordulat", „konzervatív visszatérés" felszínes megnevezése egy választási következménynek. A konzervatív divatszót főleg a politikai konjunktúra idézte elő: az eszmei irányzatot nélkülöző parlamenti jobboldal összeomlásának a következménye. A konzervativizmusra történő hivatkozás ezért úgy tűnik, hogy átmeneti jellegű lesz.

Másodszor: a konzervatív attitűd megtalálható a II. Vatikáni zsinat utáni Egyház karaktervonásaiban, különösen napjainkban, amikor Ferenc pápa irányításával, az egyházon belüli forradalomnak vagyunk az alanyai. A „konzervatívok" igyekeznek védeni a mindenkori katolikus elveket, de csűrés-csavarások, szőrszálhasogatások után végül is elfogadják a kényszerítő átalakításokat. A nyílt küzdelmet nem vállalják. Lehetséges, hogy az alkalmazkodó viselkedést a következményektől való félelem motiválja, de az is elképzelhető, hogy ennek a sok évtizede meggyökeresedett opportunista magatartás az oka. A behódolásra azért kerül sor, mert nem tulajdonítunk kellő fontosságot az alapdoktrínának, inkább a kárunkra és nyomott áron megszerzett kompromisszumokra törekszünk. Így a „konzervativizmus" beleolvad a „klerikalizmus" fogalmába, ahogyan azt Augusto Del Noce már kifejtette. Elkerülendő a csapdát, a marginalizálódást a „konzervatívok" többsége el is határolódik a „klerikálisoktól".

Végezetül: a jelen körülményei között a domináns „kultúra" mesterei elnyomnak minden alternatív irányzatot. Akik még tudatában vannak, hogy életmentő feladat megőrizni a civilizációnkat fenntartó intézményeket, azoknak nem kell törődniük a rájuk aggatott kétértelmű címkékkel. Művelni kell és továbbadni a kapott örökséget, meg kell védeni azt minden természetes és természetfeletti eszközzel. A jelenlegi domináns „kultúra" célja ugyanis eltüntetni a civilizációnknak még a legapróbb sajátos vonását is.

(Fordította: S. Király Béla)

SZERZŐINK

Bertha Zoltán (1955) József Attila-díjas irodalomtörténész, könyvtáros, egyetemi tanár, kritikus. Tanulmányait Sárospatakon és Debrecenben végezte, a Károli Gáspár Református Egyetem Modern Magyar Irodalmi Tanszékének nyugalmazott docense. Számos monográfiája, esszégyűjteménye foglalkozik a határon túli, főként erdélyi magyar irodalommal.

Bődy Pál (1934, Keszthely), történész, Ph.D. University of Notre Dame, USA. Egyetemi tanulmányait az USA-ban és Németországban végezte. Kutatásai és megjelent tanulmányai a magyar reformkor eszmetörténetével, Eötvös József életművével, a '48-as forradalom és kiegyezés közötti korszak politikai eszméivel, a dualista korszak felsőoktatása és tudománypolitika történetével foglalkoznak. A tudománypolitika történetével foglalkozó tanulmánya angol nyelven a bécsi LIT Verlag kiadónál jelent meg. A rendszerváltást követően a Miskolci Egyetem történettudományi és Regionális Gazdaságtan tanszéken mint egyetem docens végzett oktatást és kutatást.

Dumont, Bernard (1944, Méchéria) a párizsi *Catholica* folyóirat főszerkesztője. Az alábbi kötetekben jelentek meg tanulmányai, esszéi, amelyeknek szerkesztője is volt: *Az ellenség tagadásának kultúrája. Az önmérséklet divatja és a vallás a huszonegyedik század küszöbén* (2009), *Az örök polgárháború. A disszociáció modern eredetéhez* (2012), *Egyház és politika: a paradigma megváltoztatása* (2012), *Az emberi méltóság: egy önmagából kiforgatott fogalom vesszőfutása* (2019). Franciára fordította Augusto Del Noce olasz filozófus műveit. Molnár Tamással készített kiváló interjúkötete *Dove va la Tradizione Cattolica?* címmel jelent meg 2005-ben, a római Edizioni Settimo Sigillo kiadónál.

Falusi Márton (1983, Budapest) költő, esszéista. Jogi tanulmányait (ELTE ÁJK) az irodalom és a jogbölcselet összekapcsolása jegyében született írásaiban hasznosítja. A Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának nem akadémikus köztestületi tagjainak közgyűlési képviselője, az MMA MMKI tudományos munkatársa. 2016 óta a NKA Szépirodalmi Kollégiumának MMA által delegált tagja. Egyetemista kora óta a *Hitel* folyóirat versrovatának szerkesztője.

Farkas, André (1931, Debrecen) Párizsban élő író, újságíró, borász. 1956 októberében Dudás Józseffel megalapította a *Függetlenség* című lapot. Dudást halálra ítélték, ő Lengyelországon keresztül Párizsba ment. Két könyvben írta meg emlékeit: Budapest 1956 (2006), *J'ai vécu sur la Planète Marx… mais j'en suis revenu* (2013). Jelenleg magyar nyelvű emlékiratain dolgozik.

Gróh Gáspár (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A Köztársasági Elnöki Hivatal volt igazgatója, a *Magyar Szemle* főszerkesztője.

Illyés Gyula (1902–1983) háromszoros Kossuth-díjas magyar költő, író, drámaíró, műfordító, lapszerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

Kodolányi Gyula (1942, Budapest) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990: az ELTE tanára. 1972–1973-ban ACLS-, 1984–1985-ben Fulbright-

ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít. 2004–2009-ben az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992–2017 között a *Magyar Szemle*, 2010-től a *Hungarian Review* főszerkesztője.

Ludmann Mihály (1959, Debrecen) festőművész, művészettörténész, tanár. Festményei, grafikái a nyolcvanas évek második felétől szerepelnek csoportos és egyéni kiállításokon. Főleg szépirodalmi műveket illusztrált. Több mint húsz éve foglalkozik a 19–20. századi magyar építészet történetével.

Mátyás Csaba (1943, Marosvásárhely) erdőmérnök, diplomáját Drezdában szerezte. Evolúciós ökológiai kutatásai során vendégprofesszorként hosszabb időt töltött Kanadában, majd Kaliforniában. Az erdők klímaváltozásra felkészítése terén ért el új eredményeket. Tudományterületén jelentős elismertséget szerzett és több nemzetközi szervezetben játszott fontos szerepet. Egyetemi tanár Sopronban, az MTA rendes tagja. 8 könyve, 300-nál több tanulmánya és nagyszámú népszerűsítő cikke jelent meg magyar és idegen nyelven.

Németh Magda (1931) pedagógus, Németh László író leánya.

Prokopp Mária (1939, Budapest) 1995 óta a művészettörténet professzora az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Fő kutatási területe a 14–15. század európai művészete. Könyvei jelentek meg Giottóról, Sassettáról, Lorenzettiről és más itáliai mesterekről, valamint a magyarországi későgótika művészetéről. Immár négy évtizede vizsgálja Vitéz János érsek esztergomi palotájának a XV. század utolsó éveiben keletkezett falfestményeit és az ezekben az alkotásokban tetten érhető itáliai hatásokat.

Stamler Ábel (1992, Kaposvár) a Magyar Szemle szerkesztője, az ELTE BTK Filozófiatudományi Intézetének doktorandusz hallgatója. Kutatási területe a katolikus misztika és spiritualitástörténet, liturgiatörténet, vallásfilozófia és összehasonlító misztikakutatás.

Szabó Éva Eszter (1970, Budapest) történész, amerikanista. Az ELTE Angol-amerikai Intézet Amerikanisztika Tanszékének adjunktusa. Fő kutatási területe az Amerika-közi kapcsolatok, valamint a nemzetközi migráció fő kérdései.

Tóth Klára (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm munkálataiban vett részt. A *Magyar Szemlé*nek 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa.

ÚJ MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

2900 Ft

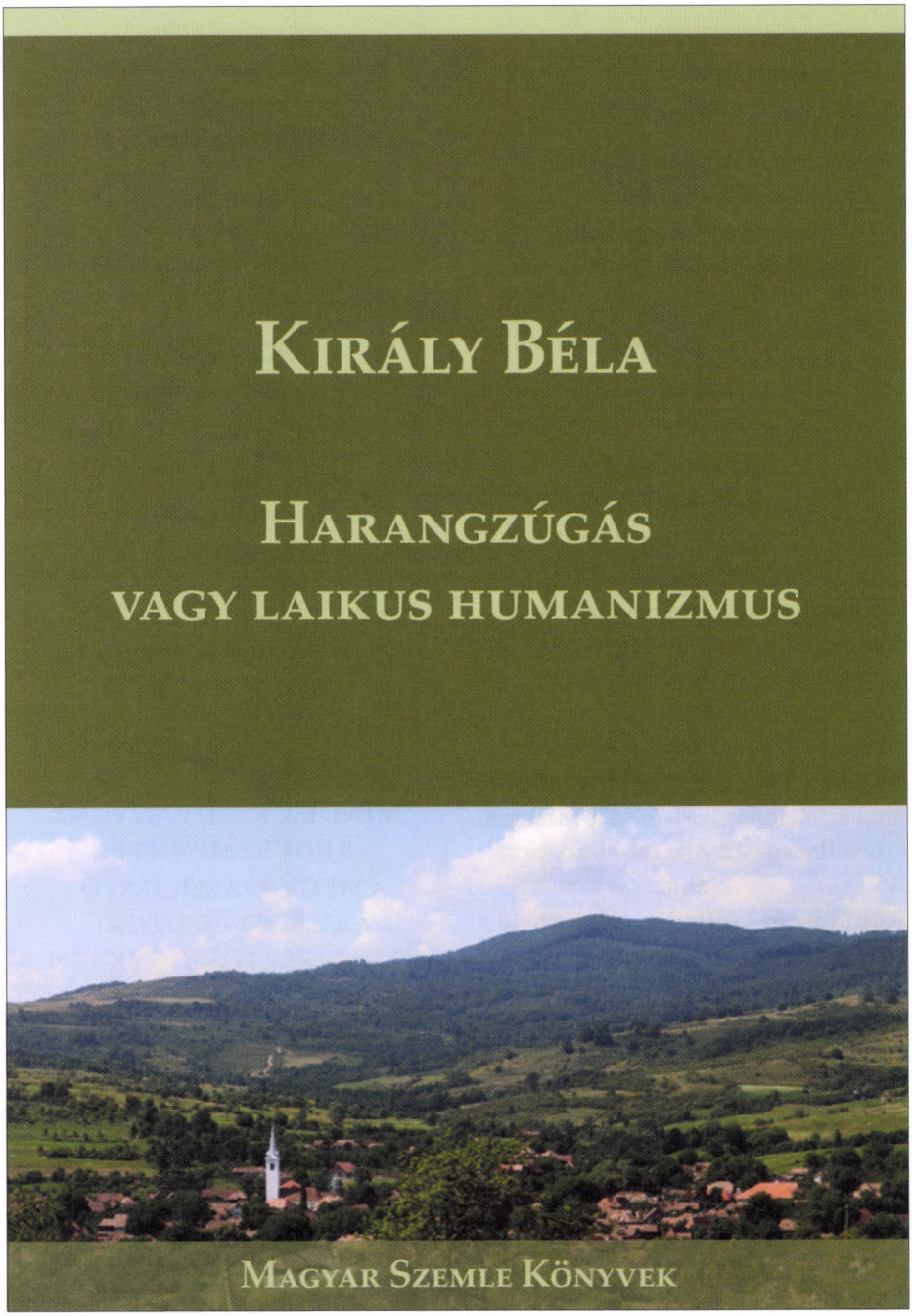
KIRÁLY BÉLA
HARANGZÚGÁS
VAGY LAIKUS HUMANIZMUS
MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

2900 Ft

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318
Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány
Adószáma: 18055067-2-42
Felelős kiadó:
Entz Géza
Alapító főszerkesztő:
Kodolányi Gyula (1990–2017)
Főszerkesztő:
Gróh Gáspár
Nyomda:
Séd Kft.
ISSN 1216-6235
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu webshop-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), emailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu/storefront/, 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4980 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Külföldön a befizetés időpontjában érvényes árfolyamon ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és
a Magyar Szemle Könyvekkel
együtt
az alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint a LÍRA hálózatában,

Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGÜNKBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra megpróbálunk válaszolni, és igyekszünk azokat megőrizni. Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket kérjük.
A szerk.

VOLUME X, NO. 5 BUDAPEST SEPTEMBER 2019

HUNGARIAN REVIEW

A Bimonthly Journal from Central Europe

TONY ABBOTT A Real Extinction Rebellion • JOHN O'SULLIVAN Transition and Stability • BALÁZS ORBÁN The Rule of Law, Human Rights and Democracy in the EU • BORIS KÁLNOKY Germany: The End of Stability? • DAVID A. J. REYNOLDS Billy Graham's 1977 Visit to Hungary, III • ROSELYNE CHENU and ORSOLYA NÉMETH On the Congress for Cultural Freedom in Communist East Central Europe • MIKLÓS KÁSLER Hungary and England in the Time of Thomas Becket • MÁRIA PROKOPP On Impressions of Pál Szinyei Merse

A szabadság gyümölcseihez belsőleg szabad emberek kellenek, a négy évtizedes szovjet világ ebben végezte a legnagyobb pusztítást. Olyannyira, hogy harminc év után bizony azt látjuk, hogy az ezt tükröző mentalitás nemigen terjedt el honunkban, legfőbbképp azok körében nem, akik az igát itthon húzzák.

Kodolányi Gyula

[...] az amerikai média elsiklott a fölött a durva csúsztatás fölött, amely a biztonsági határzár fogalmát összemossa a fogvatartottak kimenekülését akadályozó börtönfal jelentésével. Hasonló tendencia a nyugati sajtóban szintén megfigyelhető, mivel a vasfüggöny metaforájának elterjedése Amerikán kívül is jellemző; legerőteljesebben éppen ott, ahol megszületett: Európa szívében.

Szabó Éva Eszter

A kiállítás fő üzenete tehát az, hogy Szinyei az ő plein-air és impresszionista festészetéhez az impulzust nem a számára akkor még ismeretlen kortárs francia impresszionistáktól, s nem is a tőle különböző stílusban alkotó német jóbarát Wilhelm Leibltől kapta (aki egyébként kitűnő portrén örökítette meg őt 1869-ben, még a Piloty-iskola elhagyása előtt).

Prokopp Mária

Kodolányi János világképének alapvetése, hogy a transzcendens kötődéseitől elszakadó embert figyelmeztesse eredendő természetére, kultúrájára és hivatására. Az embert megemelő minőséget csakis humanitás és divinitás összefüggésében, bensőség és külvilág, profán és szakrális harmóniájában, evilágiság és érzékfölöttiség lelki, szellemi, erkölcsi egyensúlyában látta beteljesíthetőnek.

Bertha Zoltán

A *Csernobil* lényegében háborús film, nemcsak azért, mert 600 000 sorkatonát és szolgálatba behívott likvidátort vezényeltek az országba. Sokan Afganisztánt megjárt harcosok, sokan az iskolapadból kerültek a „harctérre". Az „ellenség" a zónát semmiképpen elhagyni nem akaró, főleg idős emberek. Egy asszony a tehenét feji éppen, amikor a katonák távozásra szólítják fel. „Mit érdekel engem a veszély? Forradalom, háború, éhínség... láttam én már mindent. És most menjek el valami miatt, amit nem is látok?" – és fej, csak fej tovább.

Tóth Klára

830 Ft

9 771216 623000 01910